

URFUGLEN (*Lyrurus tetrix*) I DANMARK

AF ANDERS HOLM JOENSEN

DANSKE VILDTUNDERSØGELSER
HEFTE 14
VILDTBIOLOGISK STATION 1967

DANSKE VILDTUNDERSØGELSER

HEFTE 14

Anders Holm Joensen

URFUGLEN (*Lyrurus tetrrix*) I DANMARK

*(The Black Grouse (*Lyrurus tetrrix*) in Denmark)*

Meddelelse nr. 60 fra Vildtbiologisk Station

1967

KALØ · RØNDE

Indholdet af dette hefte
må kun citeres
med angivelse af kilden

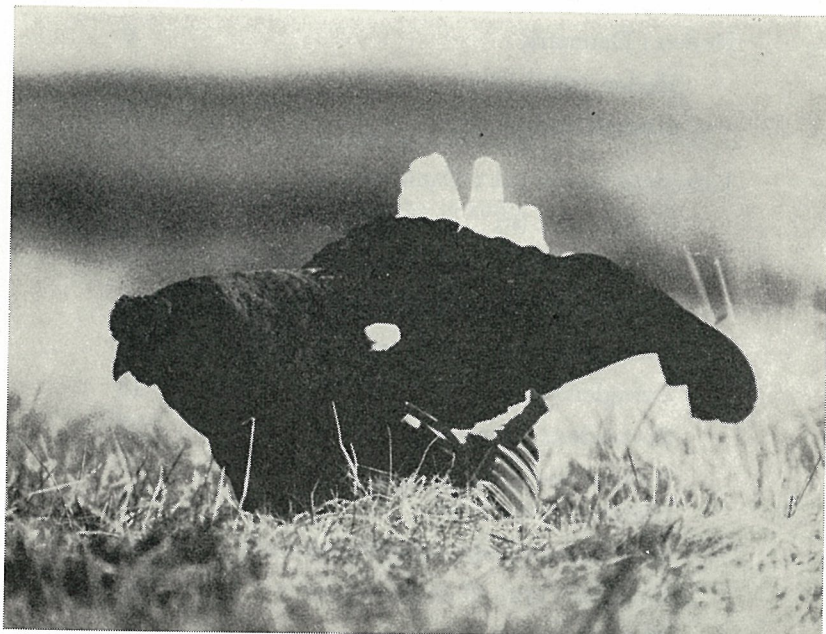
Under redaktion af Birger Jensen

Forsideillustration efter linoleumssnit af Nina Rehfeldt

CLEMENSTRYKKERIET - AARHUS 30

Indholdsfortegnelse

Indledning	5
Undersøgelsen 1963-66	6
Spørgeskemaer til urfuglejægere	6
Undersøgelser af urfugleterræner	7
Heden i Danmark	9
Heden indtil 1800	9
Hedens opdyrkning	11
Urfuglens forekomst i Danmark	14
Forhistorisk tid	14
1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet	14
Urfuglens forekomst omkring 1942	15
Tilbagegangen i 1940-erne og 1950-erne	17
Urfuglens forekomst i 1966	18
Bestandens størrelse	27
Bestandssvingninger og efterårs- bestandens størrelse	30
Ændringer i hedens vegetation	33
Urfuglens krav til omgivelserne	37
Pleje af urfugleheder	39
Urfuglens fremtid i Jylland	42
Jagt på urfugle	45
Vildtudbyttestatistikken	45
Jagtudbyttet i årene 1958-64	47
English summary	53
Litteratur	56
Oversigt over jyske urfugleterræner	58

Fot. P. Uhd Jepsen.

Indledning

Danmarks natur har i de sidste århundreder undergået store forandringer. Befolkningens ekspansion har krævet en stadig effektivere udnyttelse af arealerne, og mennesket har efterhånden omformet vore landskaber i en grad, som man ser det få andre steder i Europa. I dag udgør landbrugsjorden ca. 75 % af Danmarks areal, og en stor del af de øvrige områder er også i høj grad præget af mennesket, idet de enten er bebyggede områder eller kulturskove.

Den mest markante ændring af Danmarks landskaber, som er foregået i de sidste hundrede år, er opdyrkningen af de jyske heder. Omkring 1800 dækkede hederne næsten halvdelen af Jylland, men siden er størstedelen af disse vældige områder blevet kultiveret. I dag udgør hederne kun få procent af landets areal.

Opdyrkningen af Jyllands heder har haft en meget stor indflydelse på dyrelivet. I det store og hele har kultiveringen af hederne været gunstig for landets vildtbestande. De forholdsvis vildtfattige hedestrækninger er blevet omdannet til agerland og skove, som i dag er levesteder for en række af vore vigtigste landvildtarter, f. eks. agerhøns, fasaner, ringduer, harer, råvildt og kronvildt. Også for en række ikke jagtbare fuglearter har man ved plantningen af de mange skove skabt nye levesteder. Flere rovfuglearter yngler i dag i egne, hvor der omkring 1800 ingen levesteder fandtes, og flere arter af småfugle, som er knyttet til nåleskove, har bredt sig i Jylland.

For nogle fuglearter har opdyrkningen af hederne imidlertid betydet tilbagegang, og det gælder særlig urfuglen. Denne art er knyttet til de åbne hedestrækninger, og den har ikke kunnet tilpasse sig agerland og skove. Indskrænkningen af hedearalet har derfor medført en stadig indskrænkning af urfuglens levesteder. Førhen var urfuglen udbredt i store dele af Jylland, men idag findes den kun i nogle få begrænsede områder, og den er en af landets sjældneste vildtarter.

I slutningen af 1930-erne og begyndelsen af 1940-erne foretog H. M. Thamdrup og Kaj Westerskov en undersøgelse af urfuglens udbredelse i Jylland. Dengang fandtes der endnu ret store bestande i mange områder, men det var tydeligt, at arten var truet. Efter den anden verdenskrig er store hedeområder blevet opdyrket, og artens levesteder er blevet indskrænket i en grad, der gjorde det ønskeligt, igen – ca. 20 år efter den første undersøgelse – at få klarhed over artens forekomst i Danmark. I 1963 påbegyndte Vildtbiologisk Station en undersøgelse af urfuglens udbredelse i Jylland, og undersøgelsen afsluttedes i 1966. I dette hefte skal resultaterne af undersøgelsen fremlægges. Hovedvægten er lagt på artens udbredelsesforhold, men desuden er urfuglens krav til levestederne belyst med henblik på en vurdering af mulighederne for at bevare arten i Jylland i fremtiden.

Undersøgelsen 1963-66

Spørgeskemaer til urfuglejægere

I 1961 udsendte H. Strandgaard spørgeskemaer til de jægere, som på jagttegnene for 1958/59 og 1959/60 havde oplyst at have nedlagt urfugle. Formålet med disse spørgeskemaer var at belyse vildudbyttestatistikens pålidelighed, og desuden blev jægerne opfordret til at oplyse, på hvilke lokaliteter urfuglene var nedlagt.

I 1963 påbegyndtes den egentlige undersøgelse af urfuglens forekomst. Det år udsendtes spørgeskemaer til de jægere, som i 1960/61 og 1961/62 ifølge jagttegnene havde nedlagt urfugle. I 1964 udsendtes spørgeskemaer for 1962/63, i 1965 for 1963/64 og i 1966 for 1964/65. Jægerne blev opfordret til at oplyse om sted og måned for de nedlagte urfugle, og desuden om det drejede sig om gamle eller unge kokke. Desuden blev i en følgeskrivelse redegjort for undersøgelsens formål, og man opfordrede jægerne til at give oplysninger om urfuglens forekomst, bestandenes størrelse, samt om ændringer, som terrænerne havde undergået i de senere år. Der er således udsendt spørgeskemaer for 7 jagtår, og resultatet af disse udsendelser er opstillet i tabel 3 og nærmere omtalt på side 49. Af de godt 400 svarbreve, som Vildtbiologisk Station har modtaget, rummede mere end 200 breve værdifulde oplysninger om urfuglens forekomst i Jylland.

I 1966 udsendtes gennem Dansk Ornithologisk Forenings meddelelser opfordring til medlemmerne om at indsende oplysninger om

urfuglens forekomst, og en lignende opfordring blev bragt i Feltornithologen, 1966, hefte 2. Omkring 10 ornithologer indsendte oplysninger.

Undersøgelser af urfugleterræner

I 1963, 1964 og 1966 blev en meget stor del af Jyllands hedeområder besøgt, dels alle de heder, hvor der stadig fandtes urfugle, eller hvor urfuglene var forsvundet i de sidste årtier, dels en række andre hedeområder. I 1963 foretoges undersøgelser af heder i Sønderjylland, Sydvestjylland, det sydlige Midtjylland, samt Store Vildmose og andre heder nord for Limfjorden. I 1964 undersøgtes heder i Sydvestjylland og det sydlige Midtjylland. I 1966 besøgte alle heder i Midtjylland og Nordvestjylland, samt Lille Vildmose i Himmerland og nogle moser i Sønderjylland.

Formålet med feltundersøgelserne var, dels at indsamle oplysninger om urfuglebestandens størrelse, dels at få et indtryk af urfugleterrænernes størrelse og beskaffenhed med særlig henblik på de krav, som urfuglen stiller til sine omgivelser.

En urfuglebestands størrelse kan måles på flere forskellige måder. Man kan tælle antallet af fugle om efteråret, men da arten er meget sky og strejfer meget omkring, er det billede, man herved får af bestandens størrelse, meget usikkert, særlig i store terræner. Westerskov (1943) belyser bestandens størrelse ved antallet af kuld. Reder af urfugl findes meget sjældent, og i den tid, da ungerne er små, ser man meget lidt til fuglene (et eksempel er givet på side 32), hvorfor jeg også anser dette mål for bestanden for uanvendeligt i praksis. Det bedste indtryk af bestandens størrelse får man efter min mening ved at tælle antallet af fugle på spillepladserne om foråret. I en ret kort periode i april-maj samles urfuglene på spillepladserne morgen og aften. På lang afstand kan man høre fuglenes stemmer og derved finde frem til spillepladserne, og fuglene er oftest mindre sky under spillet end ellers. På én og samme spilleplads vil antallet af kokke som regel være ret konstant igennem det meste af spilletiden. Derimod kan antallet af høner variere meget fra dag til dag. Gennem iagttagelser året igennem er der imidlertid fremkommet oplysninger, som synes at vise, at antallet af kokke og høner generelt er af samme størrelsesorden. Hvis man derfor går ud fra antallet af konstant spillende kokke, og ganger dette med to, får man et tal for områdets samlede forårsbestand.

Et sikkert skøn over områdets bestand kræver gentagne besøg ved

spillepladserne i løbet af den bedste spilletid. Ved en undersøgelse, som omfatter alle landets urfugleterræner, kan en mand naturligvis ikke foretage det nødvendige antal iagttagelser selv. I visse vigtige områder opholdt jeg mig i flere dage, og nogle områder besøgte flere år i perioden 1963–1966. De fleste områder blev imidlertid kun besøgt en enkelt gang, og som regel var der kun tale om et ganske kortvarigt besøg. For flertallet af områderne gælder derfor, at bestandsopgørelsen hovedsagelig er baseret på de oplysninger, som er indkommet fra jægere, ejere, ornithologer m.fl., dels i form af breve i forbindelse med spørgeskemaerne, dels i form af mundtlige oplysninger indsamlet på stedet.

Som et led i undersøgelsen ønskedes oplysninger om terrænernes størrelse og karakter med henblik på en belysning af urfuglens krav til omgivelserne. I løbet af undersøgelsen viste det sig imidlertid, at det på grund af terrænernes uensartede beskaffenhed ikke var muligt at opstille normer, som kunne anvendes i en landsomfattende, ekstensiv undersøgelse. En undersøgelse af relationen mellem bestanden og terrænet kan i praksis kun gennemføres intensivt, d.v.s. i et meget begrænset område, og da hovedopgaven var en kortlægning af urfuglens forekomst, blev sådanne studier ikke gennemført.

Ved ethvert besøg på urfugleterræner blev dog gjort notater, idet først og fremmest følgende forhold belystes: 1) Terrænets størrelse og beliggenhed i forhold til andre urfugleterræner, 2) lyngens beskaffenhed, 3) tilstedeværelse af bærplanter, og 4) tilstedeværelse af træer og buske. Ved materialets bearbejdelse viste det sig, at det ikke var muligt at stille de indsamlede oplysninger op i skematisk form, men med dem som baggrund kunne man danne sig visse generelle indtryk, som sammenholdt med resultater, hollandske undersøgelser har givet (se side 37), kunne belyse terrænernes egnethed for urfugle.

Det er mit indtryk, at det ved denne undersøgelse har været muligt at indsamle væsentlige oplysninger om alle de jyske urfugleterræner, hvilket først og fremmest skyldes, at så mange har vist interesse for undersøgelsen og har bidraget med oplysninger. Jeg vil her gerne takke de mange personer, som gennem besvarelse af spørgeskemaer og mundtlige og skriftlige forespørgsler har bidraget til undersøgelsen, som ikke kunne have været gennemført uden denne store hjælp.

Heden i Danmark

Heden indtil 1800

Lyngheder har eksisteret i Danmark i årtusinder, men deres udbredelse har varieret meget igennem tiderne. Man regner med, at der i visse egne i Nordjylland og Vestjylland fandtes store heder i Oldtiden, men dengang var størstedelen af landet dækket af skove, og lyngen var først og fremmest knyttet til moser og skovlysninger (Jonassen 1950).

Omkring 400 år før vor tidsregning ændredes klimaet i hele Nord-europa. Der kom en periode med fugtigere og køligere vejr, og dette var medvirkende til, at lynghederne bredte sig på skovens bekostning. Perioder med sandflugt i landets vestlige egne var medvirkende til skovenes forfald og lyngens spredning. Denne ændring af landskabernes vegetation skete dog meget langsomt, og først fra Middelalderen kom lynghederne til at dominere i store dele af Jylland. Mennesket var selv medvirkende til denne udvikling.

Indtil ca. 1300 var landets befolkning i stadig vækst, og overalt blev nye områder inddraget til agerland. I Jylland udgjorde det dyrkede land dog kun en ringe del af arealet. Udenfor de små marker lå moser og skove. Imidlertid var hugsten i skovene stor, og da man desuden holdt husdyr på græs og olden, var foryngelsen meget ringe, hvilket medførte en ødelæggelse af store skovområder. Efterhånden blev hele landsdele ryddet, og denne udvikling fortsatte lige op til begyndelsen af 1800-tallet. På det tidspunkt var der ingen skov tilbage i Thisted og Ringkøbing Amt, og i Tønder, Ribe og Viborg Amt og hele den nordlige del af Vendsyssel fandtes kun meget lidt skov tilbage.

Ødelæggelsen af skovene medførte sand- og muldflugt i store områder, og overalt bredte lyngen sig ud over de tidligere skovområder. I slutningen af Middelalderen skete en standsning i folketallets vækst. Krige og sygdomme raserede, og i en lang periode skete næsten ingen opdyrkning af nyt land. Tværtimod bredte lyngen sig ud over dyrkede arealer.

Den største udbredelse nåede lynghederne omkring 1800, da henved halvdelen af Jylland var dækket af lyng. På kortet figur 1 er vist udbredelsen af heder, klitter og moser på dette tidspunkt.

I Vendsyssel fandtes store heder, klitområder og moser, såvel i den nordlige som den sydlige del; desuden fandtes talrige heder i morænelandskaberne midt i landsdelen. I Thy fandtes store sammen-

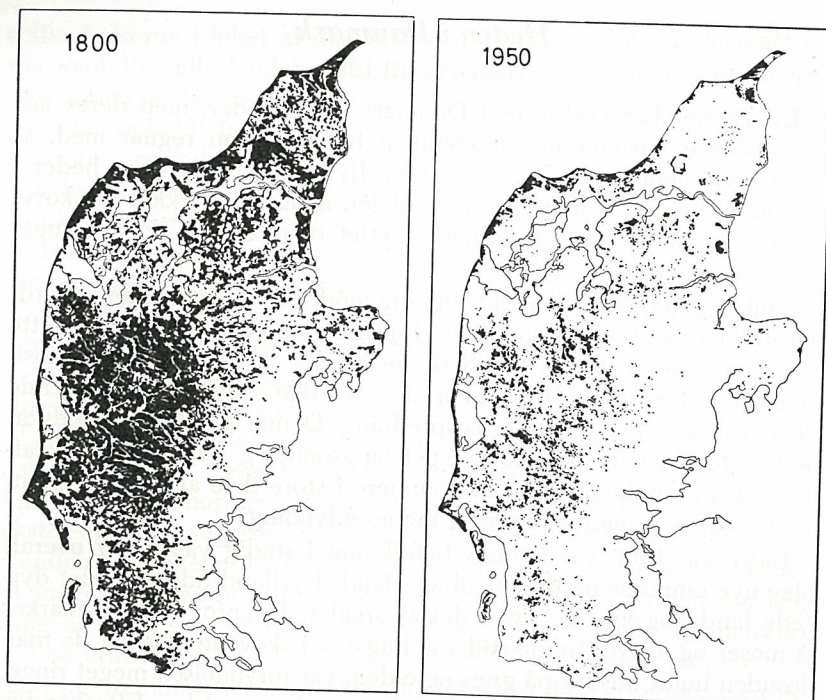

Fig. 1. Udbredelsen af hede, klit og tørvemoser i Jylland omkring 1800 og 1950. Efter »Hedens opdyrkning i Danmark« 1953 p. 394-395.
The distribution of heathland, dunes and peat bogs in Jutland about 1800 and 1950.

hængende heder og klitområder langs kysten, men også flere steder i landsdelens indre dele. Også på Mors fandtes store heder.

I Himmerlands østlige del omkring Lille Vildmose samt i de nordlige og vestlige egne var der store heder, og talrige mindre lyngområder fandtes overalt i landsdelen. I egnen mellem Randers og Hobro samt på Djursland var der mange hedestrækninger.

De største sammenhængende heder fandtes i områderne syd og vest for israndslinien, nemlig i Viborg, Ringkøbing og Ribe Amt, samt i den vestlige del af Vejle og Skanderborg Amt. Langt den største del af arealet i disse egne var heder, som strakte sig milevidt, kun afbrudt hist og her af mindre dyrkede områder.

I den vestlige del af Sønderjylland fandtes store hedeområder, og herfra strakte hederne sig ned i Europa til Holland – Belgien og Hannover i Tyskland.

Kun i den sydøstlige del af Jylland manglede lyngheder omkring 1800, og det gælder også Fyn, Lolland-Falster, samt størstedelen af Sjælland.

Hedens opdyrkning

Allerede i midten af 1700-tallet gjorde man forsøg på at organisere opdyrkningen af de jyske heder. De første forsøg mislykkedes, og først i 1800-tallet skete der nævneværdig opdyrkning. Denne opdyrkning fandt i begyndelsen sted i forbindelse med allerede bestående gårde. Omkring 1850 var hedearealet således noget mindre end omkring 1800, og med stiftelsen af Det Danske Hedeselskab i 1866 kom der for alvor gang i opdyrkningen af hederne.

I tabel 1 er givet oplysninger om arealet af heder, klitter og tørvemoser i de jyske amter i perioden 1850-1950. Disse og nedenstående oplysninger er hentet fra »Hedens opdyrkning i Danmark« (1953).

I 1850 omfattede heder m.v. ca. 1.100.000 ha, svarende til 37,6 % af Jyllands areal. Næsten en fjerdedel af hederne lå i Ringkøbing Amt, og de dækkede næsten 60 % af amtets areal. Også i Ribe Amt dækkede hederne over halvdelen af arealet, og i Ålborg, Viborg, Hjørring og Thisted Amt dækkede heden mellem 35 og 45 % af arealet. I de fire sønderjyske amter dækkede heden kun ca. 14 %.

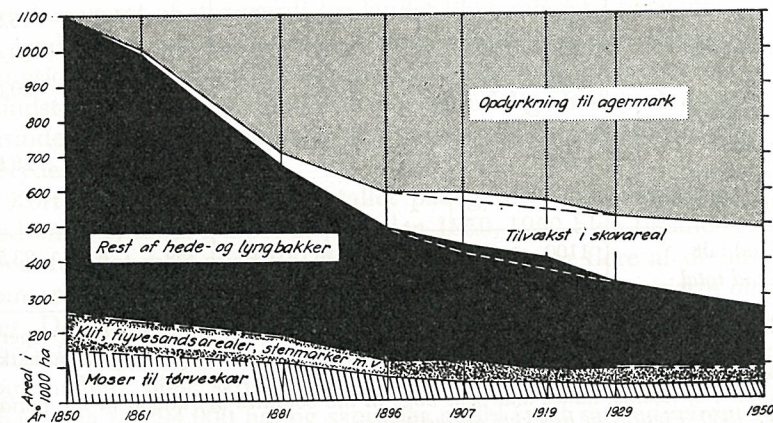

Fig. 2. Udnyttelsen i årene 1850-1950 af de 1.100.000 ha hede, som fandtes i Jylland i 1850. Efter »Hedens opdyrkning i Danmark« 1953.
The increase in arable land and wooded areas in Jutland in the years 1850-1950 on heathland covering 1.100.000 ha in 1850.

Amt County	1850		1896			1950		
	Arealet i 1000 ha The area in 1000 hectares	% af det samlede areal Percentage of the total area	Arealet i 1000 ha The area in 1000 hectares	% af det samlede areal Percentage of the total area	% tilbage i forhold til 1850 Percentage left of heathland in 1850	Arealet i 1000 ha The area in 1000 hectares	% af det samlede areal Percentage of the total area	% tilbage i forhold til 1850 Percentage left of heathland in 1850
Vejle	(63)	27,1	18	7,7	28,6	14	5,9	22,2
Århus-Skanderborg	(63)	26,0	16	6,3	25,4	7	2,7	11,1
Randers	(63)	26,4	18	7,3	28,6	12	4,8	19,0
Aalborg	(112)	38,8	47	16,1	41,9	23	7,9	20,5
Hjørring	(101)	36,1	50	17,5	49,5	32	11,1	31,7
Thisted	(67)	40,7	39	22,0	58,2	22	12,3	32,8
Viborg	(133)	44,4	47	15,4	35,3	22	7,2	16,5
Ringkøbing	(268)	59,8	141	30,3	52,6	76	16,3	28,4
Ribe	(166)	56,5	80	26,1	48,2	32	15,6	19,3
Haderslev	}	(64)	(29)	7,3	45,3	2	4,8	26,6
Åbenrå						3		
Sønderborg						0		
Tønder						14		
Jylland ialt Jutland total	1100	37,6	485	16,4	44,1	259	8,8	23,5

Tabel 1. Arealet af hede, klit og tørvemose i de enkelte amter i Jylland i perioden 1850–1950. Tal i parentes er usikre. Efter »Hedens opdyrkning i Danmark« 1953, p. 396.

The area of heaths, dunes and peat bogs in the counties of Jutland in the period 1850–1950. Figures in brackets are estimates.

Den største indskrænkning af hedearealet skete i årene 1850–1896, da mere end halvdelen (ca. 56 %) af arealet blev opdyrket eller tilplantet. I gennemsnit svandt hederne med 13.369 ha. årligt. I 1896 var hedearealet i Vejle, Århus-Skanderborg og Randers Amt reduceret til 25–30 % af arealet i 1850, i Viborg Amt til ca. 35 %, og i Ålborg Amt til ca. 42 %. I de øvrige amter var henved halvdelen af heden tilbage, i Ringkøbing og Ribe Amt henholdsvis 51 % og 48 %.

I perioden 1896–1950 svandt hederne med gennemsnitlig 4180 ha årligt. I 1950 var der ca. 259.000 ha tilbage, svarende til 23,5 % af arealet 100 år tidligere, og heder, klitter og tørvemoser dækkede kun 8,8 % af Jyllands samlede areal (se fig. 1 side 10).

Der foreligger ikke nogen samlet opgørelse over opdyrkningen af hederne siden 1950. Redaktør H. Skodshøj, Hedeselskabet, har oplyst (mundtl. medd. 1966), at der i årene 1951–1962 blev opdyrket 3000–5000 ha hede årligt, ialt omkring 50.000 ha. I årene 1963–1966 er kun foretaget opdyrkning i mindre omfang, formodentlig under 10.000 ha. I Hedeselskabets Tidsskrift 1966 side 201 oplyses, at der nu højest er 170.000 ha hede, klitter og tørvemoser tilbage, og måske kun 30.000 ha er egnet til opdyrkning eller tilplantning.

Fig. 2 viser, hvad hedeområderne i 1850 er omdannet til i løbet af hundrede år. Størstedelen af det oprindelige hedeareal er idag agerland, nemlig omkring 600.000 ha. Denne forøgelse af landbrugsarealet har været af stor værdi for landet, ikke mindst i betragtning af, at landbruget har måttet afgive store områder af den bedste landbrugsjord til bebyggelse, veje m.m. Det skønnes, at der er oprettet mindst 25.000 helt nye gårde på den oprindelige hedejord, og mange tusinde bestående ejendomme har fået forøget deres landbrugsareal betydeligt.

Kort efter midten af 1800-tallet påbegyndte man tilplantning af hederne i Jylland. I løbet af perioden 1850–1950 blev Jyllands skovareal forøget med over 200.000 ha, og idag hører flere af de amter, som omkring 1800 var næsten skovløse, til landets skovrigeste områder. Det gælder bl. a. Ringkøbing og Thisted Amt, hvor skovene i 1950 dækkede henholdsvis 10,5 % og 12,3 % af arealet. For Jylland som helhed blev skovarealet i hundredåret 1850–1950 øget fra 65.000 ha til 294.000 ha, og skovenes andel i det samlede areal steg fra 2,2 % til 10,0 %.

Urfuglens forekomst i Danmark

Forhistorisk tid

Mens der er fundet adskillige knogler af tjur (*Tetrao urogallus*) i vore køkkenmøddinger, foreligger der kun tre fund af urfugleknogler. Konservator U. Møhl, Zoologisk Museum i København, har oplyst (in lit. 1966), at der findes et fund fra Trøjborg (Sønderjylland), som er dateret til Middelalderen, samt to udaterede fund fra Nørre Lyngby (Nordjylland) og Ordrup Mose (Sjælland). Der findes således ikke subfossilfund som bevis for, at urfuglen har levet i Danmark i forhistorisk tid, og når man ser, hvor hyppigt tjuren blev jaget af oldtidens jægere, tyder manglen på urfugleknogler på, at arten i lange perioder har manglet eller i hvert fald kun har haft en meget begrænset udbredelse. Muligvis har urfuglen levet i Danmark i Allerødtid og Sen Dryastid (fra ca. 10.000 til 8.000 år før vor tidsregning), da store dele af landet var slettelandskaber med lav bevoksning (Løppenthin 1955). I de følgende perioder, da størstedelen af landet var dækket af tætte skove, har urfuglen næppe haft store muligheder. I visse dele af landet fandtes store, åbne mosestrøg og hegeområder, men disse har næppe kunnet huse større faste bestande af urfugle.

Urfuglen blev formodentlig først almindelig udbredt fra jernalderen, da lynghederne bredte sig ud over de førhen skovklædte arealer, og artens udbredelse har utvivlsomt været begrænset til Jylland.

1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet

Om urfuglens forekomst i Danmark i Middelalderen ved man meget lidt. Arten har formodentlig været udbredt i store dele af Jylland og i fremgang som følge af hedernes vækst.

Westerskov (1943) har samlet de oplysninger, som 1600–1800-tallets litteratur giver om urfuglen. Arten omtales første gang i 1698 af Peder Syv i »Dyvr her i Norden«, men her, såvel som i 1700-tallets litteratur, omtales arten kortfattet, og der redegøres ikke nærmere for udbredelsen.

I 1800-tallet omtales urfuglen flere steder i litteraturen, og på grundlag af disse kilder kan man danne sig et indtryk af dens forekomst. Omkring 1800 var urfuglen udbredt over størstedelen af Jylland, og dens forekomst faldt nogenlunde sammen med de store hedearealer (se kortet fig. 1). Urfuglen forekom således i store dele af Thy og Vendsyssel, på Mors, i store dele af Himmerland, på Djurs-

land, samt i de vidtstrakte heder i Midtjylland, Vestjylland og Sønderjylland. Allerede i 1800-tallet forsvandt urfuglen fra store områder. Omkring 1811 var den sjælden på Mors. Omkring 1860 forsvandt den i Hjørdemål og Østerild i Thy, men endnu i 1886 fandtes den i Han Herred. Fra hederne ved Mariager og egnen mellem Randers og Hobro forsvandt urfuglen kort efter midten af 1800-tallet.

I 1900-tallet fortsatte tilbagegangen. Omkring århundredeskiftet forsvandt urfuglene fra Hals Mose, og herefter fandtes arten nord for Limfjorden kun i Store Vildmose og nærliggende moser.

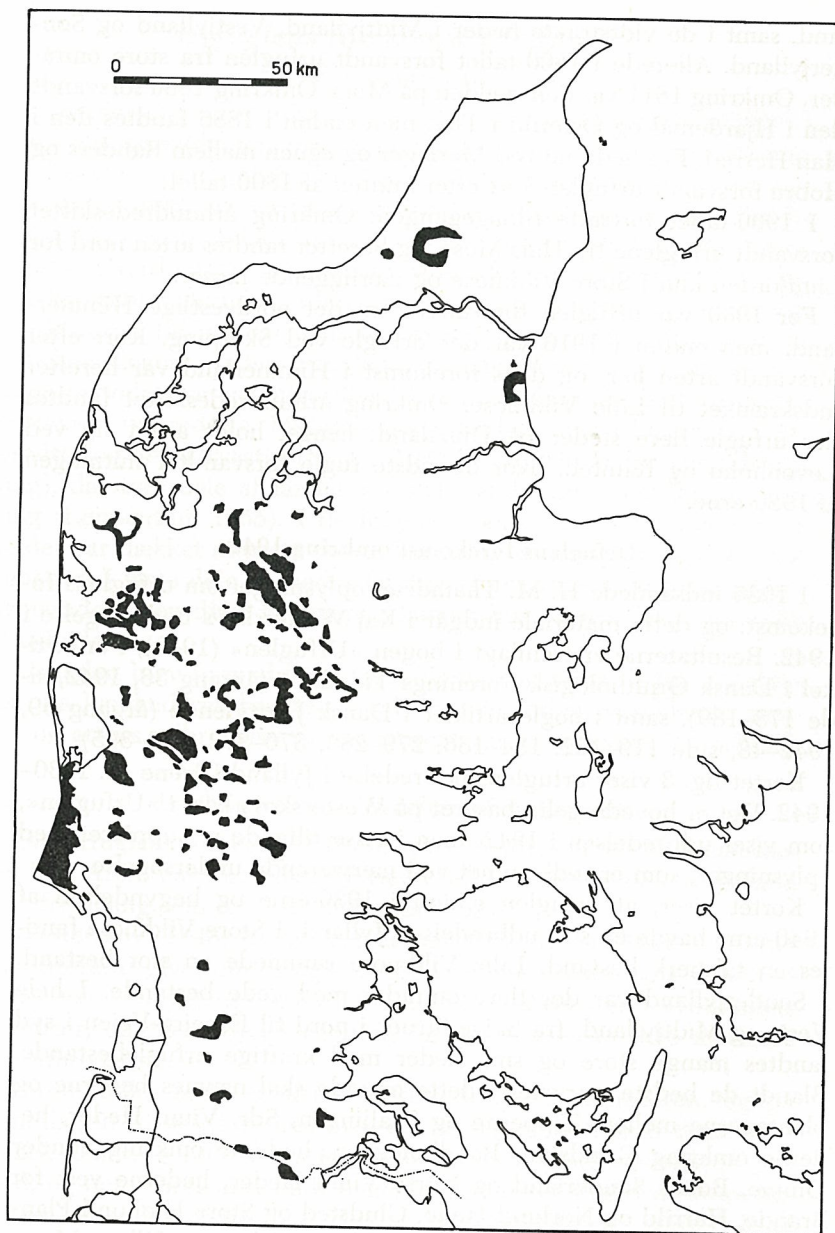
Før 1900 var urfuglen forsvundet fra det nordvestlige Himmerland, men endnu i 1916 var der urfugle ved Skørping. Kort efter forsvandt arten her, og dens forekomst i Himmerland var herefter indskrænket til Lille Vildmose. Omkring århundredeskiftet fandtes der urfugle flere steder på Djursland; længst holdt arten sig ved Løvenholm og Ramten, hvor de sidste fugle forsvandt i slutningen af 1920-erne.

Urfuglens forekomst omkring 1942

I 1936 indsamlede H. M. Thamdrup oplysninger om urfuglens forekomst, og dette materiale indgår i Kaj Westerskovs undersøgelse i 1942. Resultaterne er fremlagt i bogen »Urfuglen« (1943), i en artikel i Dansk Ornithologisk Forenings Tidsskrift (årgang 36, 1942, side 173–189), samt i nogle artikler i Dansk Jagttidende (årgang 59, 1942–43, side 119–122, 184–186, 279–283, 370–372, 392–395).

Kortet fig. 3 viser urfuglens udbredelse i Jylland i årene ca. 1930–1942. Det er hovedsagelig baseret på Westerskovs kort i »Urfuglen«, som viser udbredelsen i 1942, men i visse tilfælde er suppleret med oplysninger, som er indkommet ved nærværende undersøgelse.

Kortet viser, at urfuglen endnu i 1930-erne og begyndelsen af 1940-erne havde en stor udbredelse i Jylland. I Store Vildmose fandtes en talstærk bestand. Lille Vildmose rummede en stor bestand. I Sønderjylland var der flere områder med gode bestande. I hele Vest- og Midtjylland, fra Skive-Struer i nord til Esbjerg-Vejen i syd fandtes mange store og små heder med kraftige urfuglebestande. Blandt de bedste terræner i dette område skal nævnes hederne og plantagerne mellem Tipperne og Skallingen, Sdr. Vium Heder, hederne omkring Grindsted, Randbølegnen, hederne omkring Sønder Omme, Borris Sønderland og Nørre Vium Heder, hederne vest for Brande, Harrild og Nørlund Hede, Gludsted og Store Hjøllund Plantage og de tilstødende heder ved Vråds og Sebstrup, Ulkær Mose,

Kompedal Plantage, Ovstrup Hede, Karup Hede og Kongenshus Hede, Djeld-Stendis-Hjelm-Hjerl Heder, Kronhede-Klosterhede Plantager, samt Vind-Hoverdal-Tiphede-området.

Særlig bemærkelsesværdigt er det, at urfluglen endnu på den tid forekom talrigt i flere af de store plantagekomplekser, f.eks. Gludsted og Store Hjælland Plantager og Kronhede-Klosterhede Plantager. Det hænger sammen med, at der omkring disse plantager fandtes ret store heder, hvor urfluglene vel fortrinsvis holdt til, og i plantagerne fandtes områder, som endnu ikke var tilplantet, eller hvor træerne endnu var ganske lave. Desuden var visse skovpartier meget bærige.

De enkelte hedearealers udstrækning omkring 1930–42 kendes kun i grove træk, og kortet fig. 3 viser ikke med samme nøjagtighed som kortet fig. 4 de enkelte urflugleterræners udstrækning. Stort set er hedens største udstrækning i perioden 1930–42 vist, og i flere tilfælde er arealets størrelse overdrevet noget, idet f.eks. flere små heder med mindre landbrugsarealer og plantager imellem er tegnet sammenhængende. Det er derfor vanskeligt at give en sikker vurdering af det samlede areal af urflugleterræn, men det skønnes at omfatte ca. 150.000 ha.

Arealet af heder, klitter og tørvemoser i Jylland var i 1929 ca. 326.000 ha og i 1950 ca. 259.000 ha (se tabel 1 side 12). Omkring 1935–40 har det formodentlig været omkring 300.000 ha, og man ser således, at urfluglene dengang forekom i omkring halvdelen af Jyllands hede-, klit- og tørvomoseområder (sammenlign med forholdene i 1960-erne side 29).

Tilbagegangen i 1940-erne og 1950-erne

I 1940-erne og 1950-erne gennemførtes omfattende hedeopdyrking, og urfluglebestandene gik tilbage. I de fleste egne blev hederne indskrænket meget, men ikke totalt opdyrket, og de fleste steder var der endnu i slutningen af 1950-erne mindre bestande af urflugle. En række terræner gik tabt for arten, det gælder bl. a. nogle af de store plantagekomplekser, som efterhånden var tilplantet i en grad, der gjorde dem uegnede for urflugle. For en del områder vides

Fig. 3. Urflugleterræner i Jylland i perioden 1930–42. Hovedsageligt baseret på Westerskov »Urfuglen« (1943).
Black grouse habitats in Jutland in the period 1930–42.

ikke nøjagtig, hvornår de sidste urfugle forsvandt, men her skal nævnes nogle områder, hvor dette er belyst.

I 1940-erne forsvandt urfuglen fra følgende områder:

Sønderjylland: Eggebæk Plantage, Sølsted Mose.

Sydvestjylland: Nørre Lyngvig.

Midtjylland: Varde Søndre Plantage, Frøstrup Plantage, hederne ved Kølker, Gludsted Plantage, Vrads Sande, Dejbjerg Plantage, Nordre Feldborg Plantage, Djeld og Stendis Heder, Skive Plantage. Westerskov (1943) oplyser, at der endnu omkring 1942 fandtes en stor bestand af urfugle i plantagekomplekset Høgildgård-Harreskov-Birkebæk. Fra anden side (se side 83) er oplyst, at urfuglen forsvandt herfra allerede i 1930-erne.

I 1950-erne forsvandt urfuglen fra følgende områder:

Sønderjylland: Rens Hedegård Plantage.

Midtjylland: Orten Plantage, Simmelmosen, Sebstrup Sande, hederne ved Skygge, Rønnes Mose, Gammelstrup Hede.

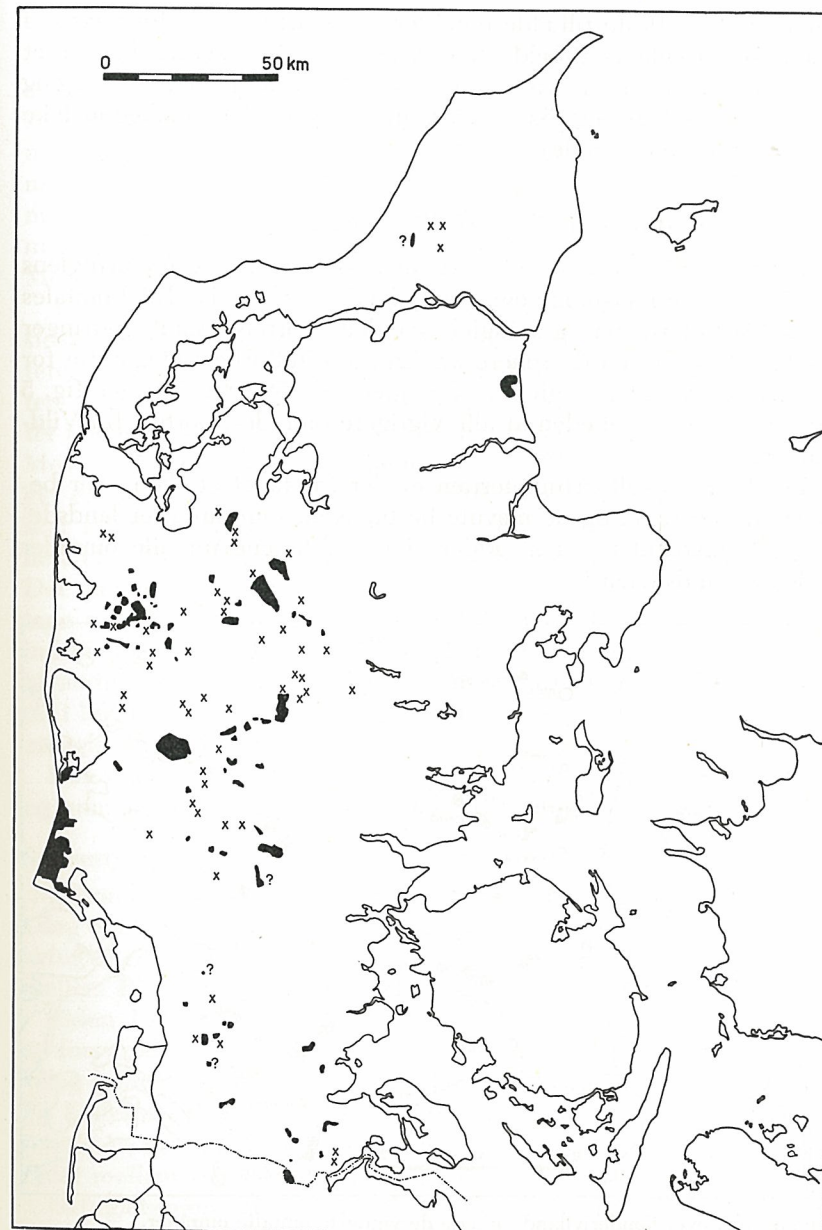
Urfuglens forekomst i 1966

I 1960-erne er opdyrkningen af hederne fortsat. I gennemsnit er der årligt opdyrket mindre hede end i 1950-erne, og det hænger sammen med, at en lang række af de opdykningsarbejder, som har stået på i de sidste årtier, er blevet fuldført. Denne sidste fase i kultivering har naturligvis haft stor indflydelse på urfuglebestandene. I mange områder, hvor der endnu i slutningen af 1950-erne fandtes mindre bestande af urfugle, er arten helt forsvundet i 1960-erne.

Kortet fig. 4 viser urfuglens nuværende udbredelse (i 1966) i Jylland. Med sort er markeret de hedeområder, hvor der findes faste bestande. Ved enkelte områder står et spørgsmålstegn. Det drejer sig om heder, hvor der ved undersøgelser i 1963 endnu fandtes urfugle, men hvor arten sandsynligvis er forsvundet sidenhen. x markeret

Fig. 4. Urfugleterræner i Jylland i 1966. Områder med faste bestande er markeret sorte, x angiver lokaliteter, hvorfra arten er forsvundet i årene 1960-66, eller hvor arten har optrådt tilfældigt i yngletiden i 1960-erne. ? angiver områder, hvor urfuglen fandtes i 1963, men hvorfra den må formodes at være forsvundet siden.

Black grouse habitats in Jutland in 1966. Areas with stable populations are black. x indicates areas where the black grouse disappeared in the period 1960-1966. ? indicates that the species was present in 1963 but has probably disappeared since then.

rer i langt de fleste tilfælde områder, hvor urfuglen er forsvundet i 1960-erne, i enkelte tilfælde steder, hvor der i 1960-erne har været tilfældige forekomster i yngletiden (bl. a. Nørholm Hede, Dejbjerg og Løvstrup Plantager og Skjærbæk Plantage, hvor der i mange år ikke har været faste bestande).

Urfuglens forekomst i de forskellige egne.

I dette kapitel skal gives en summarisk redegørelse for urfuglens forekomst i de forskellige egne af Jylland. For hver landsdel omtales de vigtigste terræner og urfuglebestandens størrelse, samt ændringer i artens forekomst i de senere år. En mere udførlig redegørelse for de enkelte områder er givet i oversigten side 58–102. Kortene fig. 5 og 6 viser beliggenheden af alle vigtigere områder, bortset fra Vildmoserne.

For hvert enkelt urfugleterræn er der foretaget et skøn over bestandens størrelse, og de nævnte bestandstal, som omfatter landsdele, er fremkommet ved at addere bestandstallene for alle områder indenfor landsdelen.

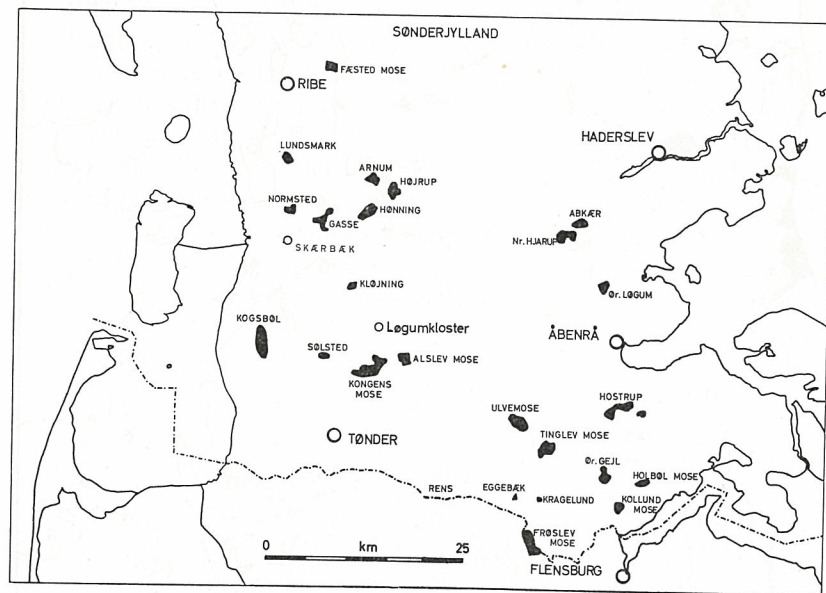

Fig. 5. Kort over Sønderjylland visende de vigtigste omtalte områder.
Map of South Jutland showing the most important areas mentioned.

Sønderjylland.

I Sønderjylland er urfuglen først og fremmest knyttet til større moseområder. Længst mod syd forekommer arten i Frøslev Mose, samt flere nærliggende moser, bl. a. Tinglev Mose og Høstrup Sø. En mindre bestand forekommer i Nørre Hjarup og Østerløgum Moser mellem Åbenrå og Haderslev. I det vestlige Sønderjylland forekommer urfugle dels i Kongens Mose og Alslev Mose, dels i en række moser og heder mellem Kløjning og Ribe, hvoraf Højrup og Arnum Moser og Gasse Hede rummer de største bestande.

Urfuglens optræden i flere moseområder har været ustabil i de sidste årtier. Omkring 1930 bredte arten sig til en række nye lokaliteter (Westerskov 1943). Siden er flere af disse blevet forladt, og arten er dukket op i andre områder for så atter at forsvinde herfra efter nogle års forløb. I de senere år har urfuglen bredt sig til Tinglev Mose og Nørre Hjarup-Østerløgum Moser. På grund af disse flytninger er det meget vanskeligt at vurdere, hvor stor tilbagegang der er sket i Sønderjylland. Nogle af de bedste heder og moser er blevet helt eller delvis opdyrket, hvorved urfuglen har mistet levesteder. Det gælder bl. a. Kragelund Mose og hederne ved Eggebæk Plantage og Rens Hedegård Plantage. Artens forekomst vil utvivlsomt indskrænkes yderligere i de kommende år. Kongens Mose er under afvanding og områderne Kløjning, Lundsmark Hede og Fæsted Mose vil i løbet af få år ændre karakter, så de næppe længere kan rumme urfugle.

Det samlede urfugleterræn i Sønderjylland omfatter ca. 4000 ha og rummer en bestand på ca. 90 (64–112) urfugle om foråret.

Sydvestjylland.

Klitområderne og hederne mellem Tipperne og Skallingen udgør i dag et af landets største urfugleterræner. Nordligst findes en mindre urfuglebestand i Bjålum Klit, og urfuglen forekommer i hele området mellem Blåbjerg Plantage og Ho Plantage.

Siden 1940 er urfuglens udbredelse kun indskrænket lidt. Arten er forsvundet fra Nyminde Plantages vestlige del, områderne omkring Lønne, heden øst for Filsø, samt heden ved Barnsø ved Oxbøl. På Kallesmærsk Hede (fig. 7) er bestanden gået noget tilbage i de senere år, men der synes til gengæld at være sket en fremgang i området mellem Blåbjerg og Kærgård Plantage (fig. 8).

Urfugleterrænerne i Sydvestjylland omfatter ca. 7500 ha, og bestanden er ca. 150 (130–170) urfugle om foråret.

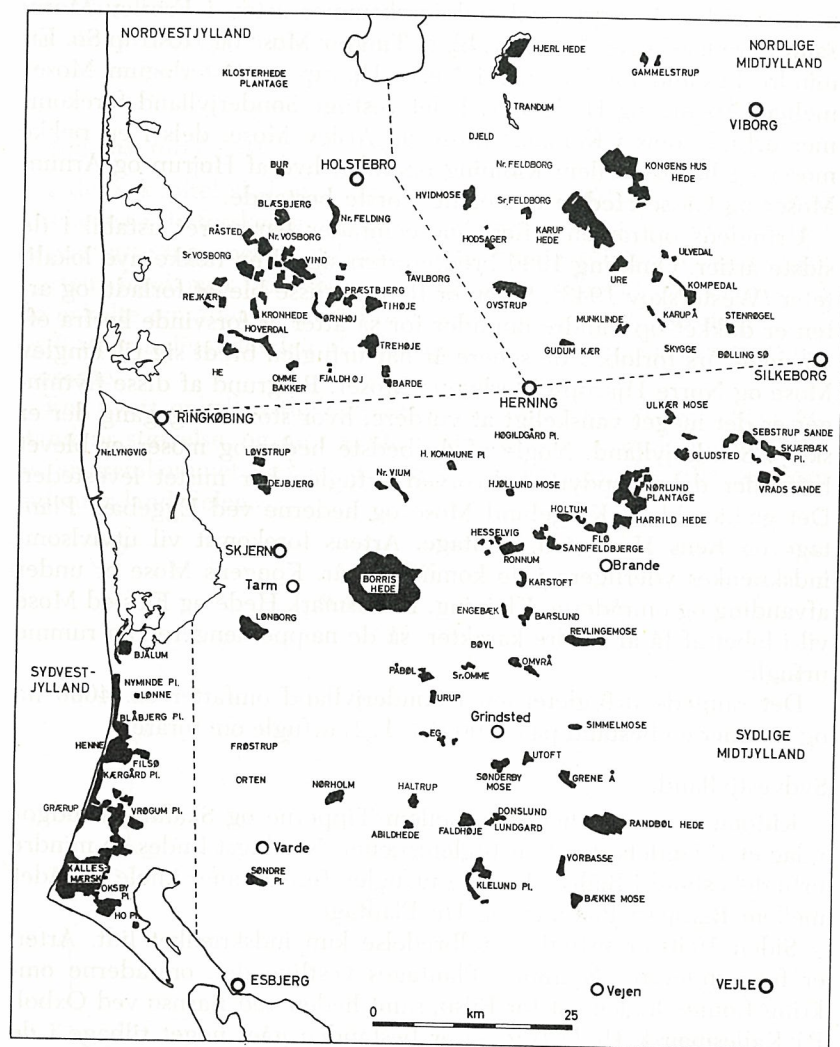

Fig. 6. Kort over Midt- og Vestjylland visende de vigtigste omtalte områder.
Map of Central and West Jutland showing the most important areas mentioned.

Fot. Hanne Vitus Joensen.

Fig. 7. Langslade på Kallesmærsk Hede i Sydvestjylland. På klitterne i baggrunden ses spor af en hedebrand få måneder tidligere. Juli 1963.
Kallesmærsk Hede in Southwest Jutland, a military training area where the vegetation is often burnt accidentally. On the sand dunes in the background the heath burned a few months before.

Sydlig Midtjylland.

Endnu omkring 1940 var urfuglen vidt udbredt på hederne i det sydlige Midtjylland, dvs. i området mellem Ringkøbing, Herning, Silkeborg, Vejle, Vejen, Esbjerg og Skjern. I de sidste 20 år er en væsentlig del af hederne i dette område blevet opdyrket, og i ingen andre landsdele er urfuglen forsvundet fra så mange områder som her. Der findes dog stadig enkelte terræner med gode bestande.

Mod vest, på hederne mellem Esbjerg og Tarm fandtes tidligere gode urfuglebestande. Omkring Varde forsvandt arten i 1940-erne og 1950-erne, og idag findes kun en lille bestand tilbage på Lønborg Hede, i et område som i nær fremtid vil blive kultiveret.

Mod sydøst ligger den fredede Randbøl Hede, som rummer en fast bestand af urfugle. Syd og vest herfor findes heder med meget små urfuglebestande, nemlig Vorbasse Sønder Hede, muligvis Bække Mose, Donslund Sande og heden øst for Lundergårds Plantage, Fald-

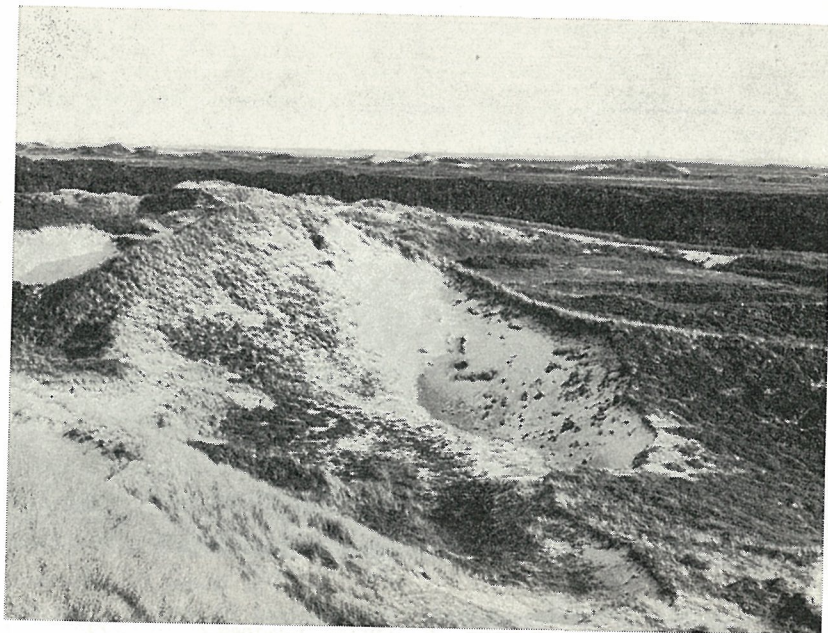

Fig. 8. Klitter ved Henne Strand, Sydvestjylland. I baggrunden Filso Plantage og Hede. April 1962.
Area at Henne Strand in Southwest Jutland with sand dunes, coniferous plantation and calluna-heath.

Fot. Hanne Vitus Joensen.

høje Hede og Haltrup Hede. Ved Klelund Plantage er urfuglen forsvundet i 1960-erne.

Nord for Randbøl findes en lille bestand ved Grene Å, men i områderne vest herfor, samt hederne og moserne vest og nordvest for Grindsted, hvor der endnu i 1940-erne fandtes mange urfugle, er arten forsvundet som fast ynglefugl i 1960-erne.

Ved Påbøl, Hårkær og Sønder Omme Plantager fandtes tidligere urfugle, men her findes ikke længere faste bestande.

Den største bestand i det sydlige Midtjylland findes på Borris Hede, som er militært øvelsesterræn. Med sine ca. 5000 ha er dette område den største sammenhængende urfuglehede i Danmark idag. Bestanden i området tæller 100-130 fugle om foråret.

Nord for Borris Hede fandtes tidligere flere gode urfugleterræner,

Fot. A.H.J.

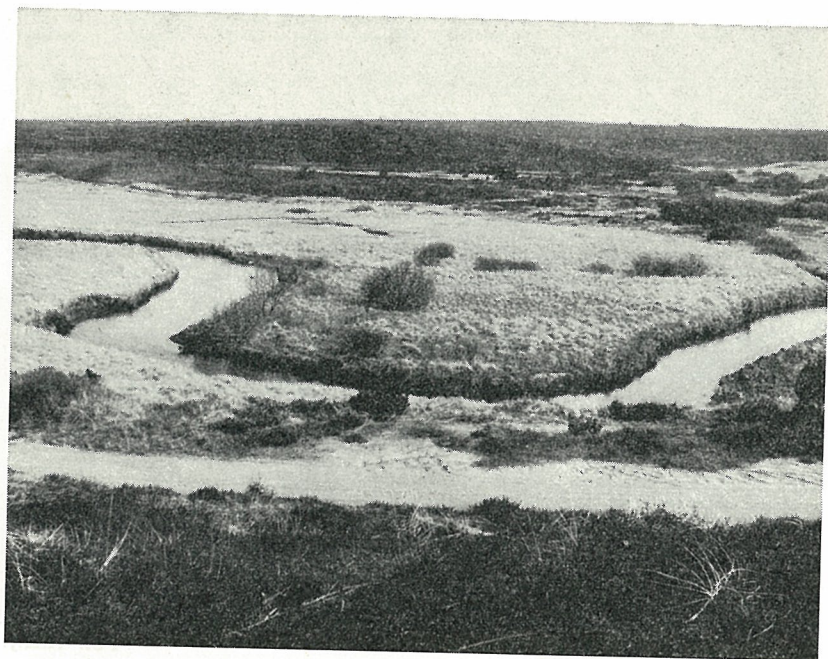
Fig. 9. Heden nord for Kongenshus Hede i det nordlige Midtjylland. Mange selvsåede bjergfyr. Maj 1966.
Heath in the northern part of central Jutland with many self sown Pinus mugo.

bl. a. omkring Nørre Vium, men de sidste rester af disse bestande er forsvundet i 1960-erne.

Øst for Borris findes en række områder med små bestande af urfugle, nemlig Revlingemosen, Omvrå ved Filskov, Barslund – Engbæk, Karstoft, Hesselvig Plantage, Ronnum Mose og Sandfeldbjerge. Bestanden er de fleste steder reduceret meget i de senere år.

Nordøst for Sandfeldbjerge findes mindre urfuglebestande på hederne ved Holtum og Flø. Længere østpå ligger store fredede heder op til Nørlund Plantage, hvor der findes en bestand på ca. 20 urfugle. Tidligere fandtes urfugle længere mod nord og øst, men arten er forsvundet fra områderne nord for Nørlund Plantage, Ulkær Mose, Gludsted Plantage, samt Vråds og Sebstrup Sande.

Urfugleterrænerne i det sydlige Midtjylland omfatter ca. 12.000 ha og rummer en bestand på ca. 270 (213-323) urfugle om foråret.

Fot. A.H.J.

Fig. 10. Parti fra Nordvestjylland. I forgrunden Lilleå, i baggrunden Vind reservatet. Maj 1966.
Heats in Northwest Jutland, in the background part of the black grouse refuge Vind.

Nordlige Midtjylland.

I det nordlige Midtjylland, d.v.s. området mellem Viborg, Silkeborg, Herning og Skive, findes flere store hedeområder med gode urfuglebestande.

De største bestande findes på Karup Hede, som ejes af militæret, og den fredede Kongenshus Hede. Bestanden i dette område tæller 200–250 urfugle om foråret.

Sydøst herfor findes mindre bestande i Kompedal Plantage og Stenrøgel Mose, hvorimod urfuglen er forsvundet fra Ulvedal, Bøllingsø, Skygge, Munklinde og Gudum Kjær.

På Ovstrup Hede findes en ret god bestand, ved Søndre Feldborg Plantage og i Hvidmosen findes mindre bestande, hvorimod arten er forsvundet fra flere områder ved Hodsager.

I området fra Nordre Feldborg Plantage til Flyndersø er de fleste heder blevet opdyrket, men en mindre bestand af urfugle findes stadig på den fredede Hjerl Hede.

Urfugleterrænerne i det nordlige Midtjylland omfatter ca. 6800 ha og rummer en bestand på ca. 300 (266–351) urfugle om foråret.

Nordvestjylland.

I området vest for hovedvej 18 mellem Herning og Holstebro findes stadig flere heder med gode bestande af urfugle.

Tidligere fandtes urfuglen omkring Kronheden-Klosterheden Plantager, men her er arten forsvundet i 1960-erne.

De bedste urfugleterræner er idag de fredede heder omkring Ulborg Statsskovdistrikt, nemlig Vind Hede (fig. 10), Sønder Vosborg Hede og Nørre Vosborg Hede, som tilsammen rummer 100–150 urfugle. Et lignende antal fugle er fordelt på en række mindre terræner omkring Ulborg Statsskovdistrikt, hvoraf de vigtigste er Nørre Felding (militært område), Blæsbjerg Hede, Ulfborg Plantage, Rejkjær Plantage, Hoverdal Plantage, Præstbjerg, samt de fredede heder ved Tihøje og Trehøje.

Urfugleterrænerne i Nordvestjylland omfatter ca. 6500 ha og rummer en bestand på ca. 250 (205–295) urfugle om foråret.

Vildmoserne.

I Lille Vildmose findes stadig en ret god urfuglebestand, som dog er formindsket noget i de senere år. Man regner med 20–25 fugle om foråret.

Indtil for få år siden fandtes mange urfugle i Store Vildmose, men omkring 1963 forsvandt arten fra nogle af de bedste områder. Det er tvivlsomt, om der idag findes urfugle i Store Vildmose og dermed nord for Limfjorden.

Bestandens størrelse

I tabel 2 er givet en række oplysninger om urfuglens forekomst i de forskellige dele af Jylland.

I tabellen er skelnet mellem to typer terræn, egentligt urfugleterræn og sekundært urfugleterræn. Det egentlige urfugleterræn omfatter områder, som idag (1966) rummer en fast bestand af urfugle. De sekundære urfugleterræner er områder, hvor urfuglen er forekommet uregelmæssigt i yngletiden i de senere år, eller hvor det er tvivl-

Område Area	Egentligt urfugleterræn ha <i>Habitats with stable populations, ha</i>	Sekundært urfugleterræn ha <i>Habitats with unstable populations, ha</i>	Urfugleterræn ialt ha <i>Habitats total</i>	Forårsbestanden <i>The spring population</i>	Forårsbestanden middeltal <i>The spring population mean figure</i>	% af hele bestanden <i>Percentage of the whole population</i>	Tæthed, urfugle pr. 1000 ha egentligt urfugleterræn <i>Density, birds per 1000 ha</i>	Urfugle nedlagt i 7 jagtår 1958/59 – 1964/65 <i>Black Grouse shot in 7 years, 1958/59 – 1964/65</i>
Sønderjylland <i>South Jutland</i>	3980	280	4260	64-112	88	8,1	22	59
Sydvestjylland <i>Southwestern Jutland</i>	7500		7500	130-170	150	13,7	20	35
Sydlig Midtjylland <i>Southern Central Jutland</i>	12050	4020	16070	213-323	268	24,5	22	124
Nordlig Midtjylland <i>Northern Central Jutland</i>	6760	575	7335	266-351	309	28,3	46	128
Nordvestjylland <i>Northwestern Jutland</i>	6500	700	7200	205-295	250	23,0	38	136
Lille Vildmose <i>Moor in Himmerland</i>	2400		2400	20-25	23	2,1	9	1
Store Vildmose <i>Moor in Vendsyssel</i>		1000	1000	0-5	3	0,3		4
Ialt <i>Total</i>	39190	6575	45765	898-1281	1091	100,0	28	487

Tabel 2. Arealet af urfugleterræn, bestandenes størrelse, tæthed og antal nedlagte urfugle i de forskellige dele af Jylland.
The area of black grouse habitats, the populations, densities and number of birds bagged in the different parts of Jutland.

somt, om der stadig er urfugle. De områder, hvorfra urfuglen med sikkerhed vides at være forsvundet, er ikke medtaget.

De egentlige urfugleterræner omfatter ca. 40.000 ha, hvilket er ca. 1,35 % af Jyllands samlede areal. Det samlede areal af hede, klit og tørvemose i Jylland omfatter ca. 170.000 ha (jvf. side 13), og knap 25 % heraf er således levested for urfuglen. På side 17 oplystes, at urfugleterrænerne i begyndelsen af 1940-erne omfattede ca. 150.000 ha, dvs. artens tilholdssteder er i de forløbne ca. 25 år reduceret til omkring en fjerdedel.

De sekundære urfugleterræner omfatter ca. 6500 ha, hvoraf hovedparten ligger i det sydlige Midtjylland.

På side 7 og 58 er oplyst, hvorledes bestandens størrelse er opgjort i de forskellige områder. Det skal også her påpeges, at de fremkomne tal er behæftet med en meget stor usikkerhed, og de angiver i virkeligheden kun størrelsesordenen.

Det skønnes, at den samlede urfuglebestand i Jylland i 1963-1966 omfattede 1000-1100 (900-1300) fugle om foråret. Heraf rummende det sydlige Midtjylland, det nordlige Midtjylland og Nordvestjylland hver omkring en fjerdedel, mens den resterende fjerdedel var fordelt på Sønderjylland, Sydvestjylland og Vildmoserne.

Bestandstallene er hovedsagelig baseret på oplysninger om antallet af fugle på spillepladserne, først og fremmest kokke. Fra flere terræner foreligger oplysninger om, at antallet af kokke er større end antallet af høner. Det er muligt, at der findes en ulige kønsfordeling i visse områder og visse år, men den udbredte undervurdering af høernes antal skyldes formentlig, at høerne lever mere skjult end kokkene, og at de optræder langt mere uregelmæssigt og i et begrænset tidsrum på spillepladserne. Fra flere af de bedste urfugleterræner foreligger iagttagelser, der viser, at der er lige mange høner og kokke om foråret, således fra Borris (se side 82), Kongenshus Hede (se side 87) og Vosborg-Stråsø-Vind området (se side 93). Man må heraf slutte, at der generelt er lige så mange høner som kokke, og på grundlag af denne antagelse er den samlede forårsbestand anslået.

Westerskov (1943) har anslået forårsbestanden i begyndelsen af 1940-erne til ca. 2400 urfugle, nemlig ca. 900 høner og 1500 kokke, altså overvægt af kokke.

Da arbejdsmetoderne ved Westerskovs og nærværende undersøgelse er forskellige, kan man ikke umiddelbart sammenligne de to talmaterialer. Det er dog næppe forkert at antage, at urfuglebestanden i dag er under halvdelen af, hvad den var i begyndelsen af 1940-

erne. Mens terrænet er reduceret til omkring en fjerdedel, er bestanden kun reduceret til ca. halvdelen. Forklaringen er, at mange af de heder, som er blevet opdyrket og tilplantet i de forløbne tyve år, var dårlige eller middelgode urfugleterræner med ret tynde bestande. Sammenligner man Westerskovs oplysninger for de enkelte terræner med vor viden om de nuværende bestande, ser det ud til, at der i flere af de bedste områder endog er sket en mindre fremgang siden begyndelsen af 1940-erne.

Bestandens tæthed i det egentlige urfugleterræn er beregnet (se tabel 2 side 28). Selv om denne beregning er meget usikker, viser den dog, i hvilke egne urfuglen har de bedste levedemuligheder. For hele artens udbredelsesområde er tætheden om foråret ca. 28 fugle pr. 1000 ha (10 km²), men tætheden varierer meget fra terræn til terræn. I Sønderjylland, Sydvestjylland og det sydlige Midtjylland, som rummer 60% af det egentlige urfugleterræn, er tætheden omkring 20 urfugle pr. 1000 ha. I det nordlige Midtjylland og Nordvestjylland er tætheden dobbelt så stor.

Bestandssvingninger og efterårsbestandens størrelse

Samtidig med at den danske urfuglebestand har været i jævn tilbagegang i de sidste årtier, har bestanden varieret fra år til år, uafhængigt af menneskets indgreb i dens biotop. Da de fleste områder konstant er blevet reduceret ved kultivering, er det dog vanskeligt at få et sikkert indtryk af sådanne bestandssvingninger.

Kun fra ét område, Vosborg-Stråsø-Vind i Nordvestjylland, foreligger systematiske optællinger af urfuglene i en længere årrække (1943-1966) (se fig. 11 og side 94). I dette område har terrænerne i denne periode ikke undergået større forandringer. Man må derfor antage, at svingningerne hovedsagelig har været betinget af faktorer, som mennesket ikke har haft indflydelse på. Fra andre områder foreligger oplysninger om bestandens vekslen over kortere årrækker, hovedsagelig fra slutningen af 1950-erne til i dag. Ved sammenligning mellem materialet fra Vosborg-Stråsø-Vind og andre oplysninger, finder man god overensstemmelse, og man kan få et billede af urfuglebestandens svingninger.

I begyndelsen af 1940-erne var urfuglebestandene meget store, og med visse undtagelser holdt de sig på et højt niveau indtil slutningen af 1940-erne. I nogle områder skete omkring 1947-1948 en mærkbar tilbagegang. Herefter fulgte nogle år med meget små urfuglebestan-

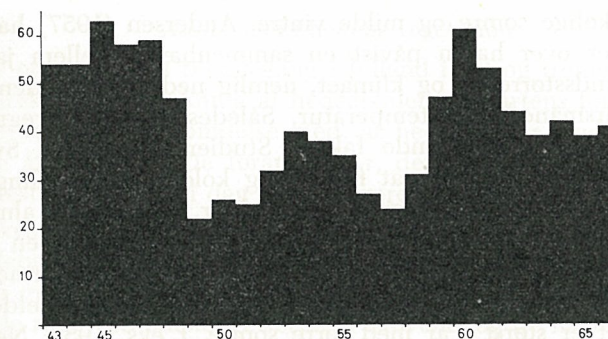

Fig. 11. Antallet af kokke optalt på spillepladserne i Vosborg-Stråsø-Vind området i årene 1943-1966 (sml. side 93-95).
The number of males on the lek in the Vosborg-Stråsø-Vind area in Northwestern Jutland in the years 1943-1966.

de, men omkring 1952-1953 var der atter svag fremgang i flere områder. Omkring midten af 1950-erne var der ret store bestande i mange områder, men herefter skete atter tilbagegang. I 1959 øgedes bestanden imidlertid betydeligt. Fra de fleste terræner foreligger oplysninger om usædvanlig store flokke i efteråret 1959 og mange fugle på spillepladserne i 1960. I 1960-erne har bestanden i de fleste områder været noget mindre end i 1959-60. Fra nogle områder foreligger oplysninger om, at 1963 var et godt år, og det ser ud til, at der også i 1966 var mange fugle på spillepladserne i flere terræner.

Westerskov (1943) har belyst svingninger i urfuglebestanden i årene 1927-1937, idet kurven er baseret på Dansk Jagtforenings Vildttilgangsundersøgelser, fremlagt i årlige rapporter i Dansk Jagttidende. Disse rapporter er baseret på indberetninger fra kredsrepræsentanter i politikredse. Specielt for urfuglen rummer dette materiale imidlertid en svaghed, idet antallet af politikredse som har indsendt indberetninger, har varieret meget fra år til år, nemlig fra 3 til 20. En nærmere analyse af svingningerne kan derfor næppe baseres på disse indberetninger, men det skal fremhæves, at materialet for årene 1943-1965 viser overensstemmelser med tællingerne i Vosborg-Stråsø-Vind området (fig. 11).

Årsagen til svingninger i urfuglebestanden kendes ikke med sikkerhed, men det er nærliggende i denne henseende at sammenligne med andre danske småvildtarter. Danmark har atlantisk klima med ret

fugtige og kølige somre og milde vintre. Andersen (1957) har ved undersøgelser over haren påvist en sammenhæng mellem jagtudbytte (bestandsstørrelse) og klimaet, nemlig nedbørmængden juni-juli og forårsmånedernes temperatur. Således er meget regnfulde somre en vigtig begrænsende faktor. Studier af tjuren i Sverige (Marcström 1960) har vist, at fugtigt og koldt vejr i kyllingernes første leveuge er en vigtig begrænsende faktor. Det antages almindeligvis (se bl. a. Paludan 1954), at regnfulde somre også er en vigtig begrænsende faktor for agerhønen, og det samme gør sig formodentlig gældende for fasanen. For begge disse hønsefugle gælder, at vildtudbyttet er størst i år med tørre somre, f. eks. 1959. Netop i 1959 var bestanden af urfugle meget stor, og jagtudbyttet større end i de følgende år, og det er derfor nærliggende at antage, at nedbørmængden om sommeren, dvs. under kyllingernes opvækst, er en vigtig begrænsende faktor (sml. Westerskov 1943 side 121).

Vinteren betragtes af mange som en trængselstid for vildtet. Under meget strenge vintre, da jorden dækkes af en skorpe af is, kan man undertiden mærke nedgang i bestanden, hvilket var tilfældet i Sydvestjylland i begyndelsen af 1940-erne. Men de fleste vintre er milde uden langvarigt snedække og svære kuldegrader, og som begrænsende faktor har vinteren som regel næppe ret stor betydning for urfuglen.

Der er ingen tvivl om, at efterårsbestandene udviser større variationer fra år til år end forårsbestandene. Talrige oplysninger fra flere forskellige områder tyder herpå. Her skal blot nævnes ét eksempel. Skovfoged J. Frydenlund Pedersen oplyser, at antallet af spillende kokke på Borris Hede i de senere år har varieret fra ca. 40 i dårlige år til ca. 60 i gode år. Antallet af iagttagne kyllingeflokke har derimod varieret fra 1 i de dårligste år til 6-8 i de bedste år. Bemærk iøvrigt, at der selv i dette urfugleterræn med en meget kraftig urfuglebestand aldrig er set mere end 8 kuld kyllinger på et år (se side 7, hvor metoder til bestemmelse af bestanden er omtalt).

På grund af disse svingninger er det naturligvis meget vanskeligt at give et blot nogenlunde sikkert tal for efterårsbestanden af urfugle i Danmark. Fra mange områder foreligger oplysninger om flokke af urfugle, der er 2-3 gange så store som forårsbestanden, og det er rimeligt at antage, at urfuglebestanden i gennemsnit vil være mindst dobbelt så stor som forårsbestanden, dvs. på omkring 2500 fugle. Nogle år er tallet mindre, andre år højere.

Ændringer i hedens vegetation

Selv om urfuglens tilbagegang i Jylland først og fremmest skyldes den direkte indskrænkning af hedearealet, står artens forsvinden fra mange områder i forbindelse med, at hederne har ændret karakter i dette århundrede. De forandringer, der er sket, skyldes først og fremmest, at hederne i dag ikke længere udnyttes af mennesker.

Omkring 1800 blev hederne udnyttet på mange forskellige måder af hedeboenderne (Matthiessen 1949). Først og fremmest udgjorde de vigtige græsningsområder for husdyrene. Husdyrene spillede en afgørende rolle ved ødelæggelserne af skovene, og de havde fortsat en stor betydning for opretholdelsen af hede på de tidligere skovklædte arealer.

Fåreavlen var en meget vigtig del af hedelandbruget. Endnu omkring 1850 holdtes der i Jylland ca. 1,2 million får, som færdedes frit omkring på de store hedestrækninger under opsyn af hyrder. Også ungkreaturer græssede på heden. Husdyrene levede af hedens planter, og lyngen spillede en stor rolle. Områder med ung og grøn lyng var særlig værdifulde til græsning, og for at forbedre husdyrenes muligheder foretog man jævnligt afbrændinger af lyngen. Brandene fik undertiden langt større omfang end tilsigtet. Fra 1800-tallet berettes om hedebrande, som løb igennem flere sogne.

Også på andre måder udnyttedes lyngen. Man høstede lyng til vinterfoder til husdyr på stald. Sandede hedeveje blev udbedret med lyng og lyngtørv. Man benyttede lyngen til bygninger. Således havde de fleste hedegårde lyngtage. Man skar lyng og lyngtørv til brændsel, som ikke kun benyttedes i gårdene, men også dannede grundlag for mere industriprægede foretagender, f. eks. pottelbrænderier og kalkværkerne i Daubjerg og Mønsted.

Lyngen blev således udnyttet på mange måder, og græsningen, afbrændingerne og lyngskæringen var i høj grad medvirkende til, at hederne blev åbne og fri for højere vegetation.

Hedelyngen var den dominerende plante. Den voksede overalt, men lyngvegetationen var meget varieret. I nylig afbrændte områder og på steder, som udnyttedes intensivt til græsning, var lyngplanterne lave og grønne, men i andre områder var lyngen højt voksende og tør. Foruden lyngen fandtes en række andre karakteristiske planter, hvoraf flere udnyttedes af mennesker. Det gælder først og fremmest bærplanterne. I de magre, sandede klitheder i Vest- og Nordjylland var revling dominerende. På de tørre hedejorder i Midtjyl-

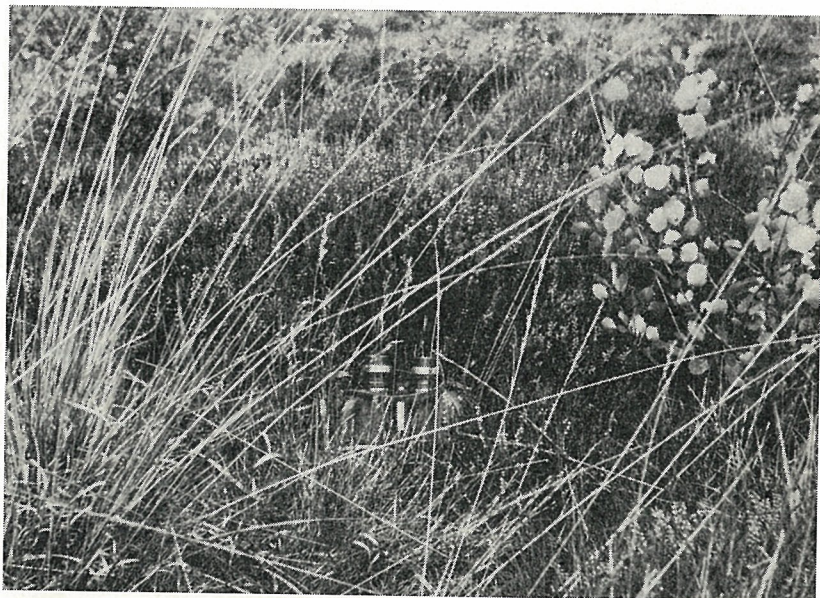

Fig. 12.

Fot. A.H.J.

Fig. 13.

Fot. A.H.J.

Fig. 14.

Fot. Hanne Vitus Joensen.

Fig. 12. Højt voksende (40-50 cm) hedelyng. Vegetation af denne type er dominerende på de danske heder i dag. Gasse Hede, maj 1963.
Tall Calluna-vegetation (40-50 cm), the dominating type of heather on Danish heaths today.

Fig. 13. Ca. 15 cm høj hedelyng i et område, hvor lyngen blev skåret to år tidligere. Gasse Hede, maj 1963.
The Calluna was cut about two years before and is now about 15 cm.

Fig. 14. Ganske lav hedelyng (ca. 5 cm) i et område, som har været udsat for græsning. Denne vegetationstype er i dag meget sjælden på danske heder. Vorbasse Sønder Hede, juni 1963.
Very low Calluna (about 5 cm) on a heath used for grazing, today a rare vegetation on Danish heaths.

land var tyttebær den almindeligste bærplante. I de talrige fugtige lavninger og moser, som fandtes overalt i hedeegnene, var tranebær almindelige. Foruden disse bær fandtes mosebølle, melbærris og blåbær, og desuden forskellige lave buske f. eks. pil og pors.

Efterhånden som opdyrkningen af hederne skred frem i 1800-tallet, mindskedes interessen for udnyttelsen af hedernes vegetation. Lyng til huse blev erstattet af andre materialer, og lyng og lyngtørv blev efterhånden udkonkurreret af tørv, og senere andre former for brændsel. Tydeligst illustreres den svigtende udnyttelse af heden af tilbagegangen indenfor fåreavlen. Omkring 1850 fandtes som nævnt ca. 1,2 million får i Jylland. I 1898 ansloges antallet af får til 865.000, og i 1929 til 164.000. I 1950 var der kun ca. 52.000 får tilbage (iflg. Hedens opdyrkning i Danmark, 1953 side 431).

Lynghederne, som ikke længere er udsat for græsning, skæring og afbrænding, ændrer karakter. Udviklingen forløber forskelligt i forskellige terræntyper. I visse områder bliver lyngen efterhånden erstattet af revling. Andre steder bliver lyngplanterne høje og tørre, de fortrænger bærplanterne, og bliver mere sårbare overfor frost. Resultatet er da ofte, at lyngplanterne efterhånden dør bort, og de afløses af forskellige græsser. Det er karakteristisk for mange heder i vore dage, at store områder domineres af græsser. Samtidig begynder træer og buske at brede sig ud over hederne. I de sumpede områder breder pil og birk sig, og mange hedemoser er i dag omdannede til tætte krat med dårlige betingelser for tranebær. På de højere liggende, tørre heder har nåletræer, først og fremmest bjergfyr, bredt sig, og de vidtstrakte åbne heder omdannes efterhånden til spredte kratkove.

Disse ændringer i hedens karakter har været medvirkende til urfuglens tilbagegang. Indenfor artens udbredelsesområde i Jylland findes i dag flere store hedeområder, som på grund af sådanne ændringer ikke længere yder urfuglen tilfredsstillende levevilkår, f. eks. klitterne vest for Nyminde Plantage, hederne ved Klelund Plantage, Nørholm Hede, hederne ved Dejbjerg og Løvstrup Plantage, hederne ved Gludsted Plantage, Vrads Sande og Sebstrup Sande, samt den nordlige del af Lille Vildmose og dele af Store Vildmose. Foruden disse områder findes der talrige andre heder og moser, hvor kårene er blevet forringet på tilsvarende måde, således at der i dag kun kan eksistere små bestande af urfugle.

Urfuglens krav til omgivelserne

Når man skal forstå urfuglens tilbagegang i Danmark og vurdere dens fremtidsmuligheder, er det nødvendigt at studere artens levevis, og i særlig grad dens krav til omgivelserne. Fra Danmark foreligger en undersøgelse af urfuglens føde, men der er herhjemme i øvrigt ikke foretaget specialstudier over artens økologi. Fra udlandet foreligger imidlertid flere grundige undersøgelser over urfuglens økologi, både i Skandinavien og i sydligere dele af Europa (Brüll 1961, Kaasa 1959, Koskimies 1957, Seiskari 1962). Urfuglens levevilkår i Skandinavien afviger fra danske forhold, og her skal først og fremmest sammenlignes med forholdene i Holland, hvor arten lever i samme terræntyper som i Danmark, og hvorfra der foreligger grundige undersøgelser over artens økologi (Eygenraam 1957, 1965). Blandt urfuglens krav til omgivelserne er særlig to ting af betydning, nemlig adgangen til forskellige typer dækning og adgangen til føde.

De hollandske undersøgelser har vist, at en god urfuglehede skal indeholde lyngbevoksninger af forskellig højde og alder. Til spilleplads vælger urfuglen et område med ganske lav (under 10 cm) græs- eller lyngvegetation. Som nattesæde benyttes områder med højst 25 cm høj lyng, oftest på skråninger. Urfuglen fouragerer morgen og aften, og midt på dagen opholder den sig helst i områder med ret høj lyng (især om vintren) eller under lave buske og træer på heden (om sommeren). Et godt urfugleterræn bør dog ikke have mere end én busk eller et træ pr. hektar. Reden findes altid i områder med meget høj og tæt lyngvegetation, eller i smågrupper af nåletræer, eventuelt i udkanten af større bevoksninger.

Både fra Danmark (Hammer, Køie og Spärck 1955) og Holland (Eygenraam 1957) foreligger undersøgelser af urfuglens fødevalg. Det danske materiale omfatter maveundersøgelser af 50 urfugle, heraf 13 kyllinger. De fleste undersøgte fugle er fra sommer- og efterårsmånederne, kun 4 er fra vintermånederne. Materialet viser, at animalske emner, særlig insekter spiller en stor rolle for kyllingerne, hvilket også er tilfældet for fasan- og agerhønskyllinger. Derimod lever de voksne urfugle næsten udelukkende af vegetabilsk føde. Blandt de hyppigst fundne emner skal her nævnes bær (revling, tranebær, tyttebær og melbærris), frø af tuekogleaks og star, knopper af kongepen og borst m.m., toppe med blomster og frø af syre og rødknæ, blade af krybende pil, kløver og græs, samt grene af hede-lyng. Bær spiller en stor rolle for urfuglen i sommer- og efterårsmå-

nederne, hvorimod hedelyng og kulturplanter (frø af havre og byg, blade af kløver) i dette materiale synes at spille en mindre rolle.

I forbindelse med undersøgelsen 1963-1966 er der ikke foretaget maveanalyser, men af flere urfuglejægere er det oplyst, at bær og hedelyng er de hyppigst fundne og de dominerende fødeemner hos skudte urfugle henholdsvis tidligt på efteråret og i årets sidste måneder. Blandt bærplanterne synes særlig tranebær at være foretrukket. I områder, hvor der blandt flere andre bærplanter forekommer tranebær, æder fuglene fortrinsvis disse. Mange urfuglejægere har oplyst, at urfuglen i vintermånederne, særlig januar og februar, søger til dyrkede områder, først og fremmest kornmarker, hvor de formodentlig tager den grønne vintersæd.

Det hollandske materiale omfatter mave- og ekskrementundersøgelser fordelt over hele året. Denne undersøgelse viser, at hedelyng i hele vinterhalvåret, fra august til februar er langt det vigtigste fødeemne. Urfuglene æder udelukkende grønne skud af lave lyngplanter. Også bær, knopper og blade af pil, gran, eg, samt græsser spiller en stor rolle. Materialet viser endvidere, at kulturplanter, f. eks. frø af kornarterne har en vis betydning om vinteren.

Med disse undersøgelser som baggrund må man konkludere, at følgende betingelser skal være til stede, for at en hede kan rumme en god bestand af urfugle:

- 1) Der skal være store hedeområder til rådighed.
- 2) Heden skal være åben, dvs. kun med enkelte spredte træer og buske.
- 3) Lyngen skal være meget varieret, dvs. bevoksningernes højde skal variere.
- 4) Der skal især være store områder med lav og frisk grøn lyng og rige bærforekomster.

Hede af denne type fandtes tidligere vidt udbredt i Jylland, og menneskets udnyttelse af heden var medvirkende til at terrænerne fik denne for urfuglen gunstige karakter. Efter at man er holdt op med at udnytte hederne, er lyngen blevet mere ensartet, og den høje lyng er blevet dominerende, hvorimod områder med lav, grøn lyng og rige bærforekomster er gået tilbage. Samtidig har selvsåede træer bredt sig ud over hederne, således at de ikke længere rummer de for urfuglen nødvendige store åbne strækninger.

Pleje af urfugleheder

I Holland havde man i begyndelsen af 1940-erne konstateret en stærk tilbagegang blandt urfuglene på grund af ændringer af hedeterrænerne. Man søgte derefter at genskabe den oprindelige og for urfuglene gunstige biotop. Størstedelen af træerne på heden blev fjernet, og man foretog hvert år afbrændinger af 7-10 % af området. I løbet af få år genskabte man de varierede lyngbevoksninger, og urfuglebestanden øgedes betydeligt. Ved fortsat at pleje hederne gennem regelmæssig afbrænding har man kunnet holde bestandene på et højt niveau.

I en artikel i Dansk Jagttidende 1958 (side 235-236) redegjorde H. M. Thamdrup for de hollandske undersøgelser, og siden er man flere steder i Jylland begyndt at pleje hederne. I en del områder har man fjernet bjergfyr og andre selvsåede træer. I områder, hvor disse

Fot. A.H.J.

Fig. 15. En typisk dansk hede af i dag med talrige selvsåede træer og buske, især bjergfyr og ene. Vrads Sande, juni 1966.
A typical Danish heath with many self sown *Pinus mugo* and *Juniperus communis*.

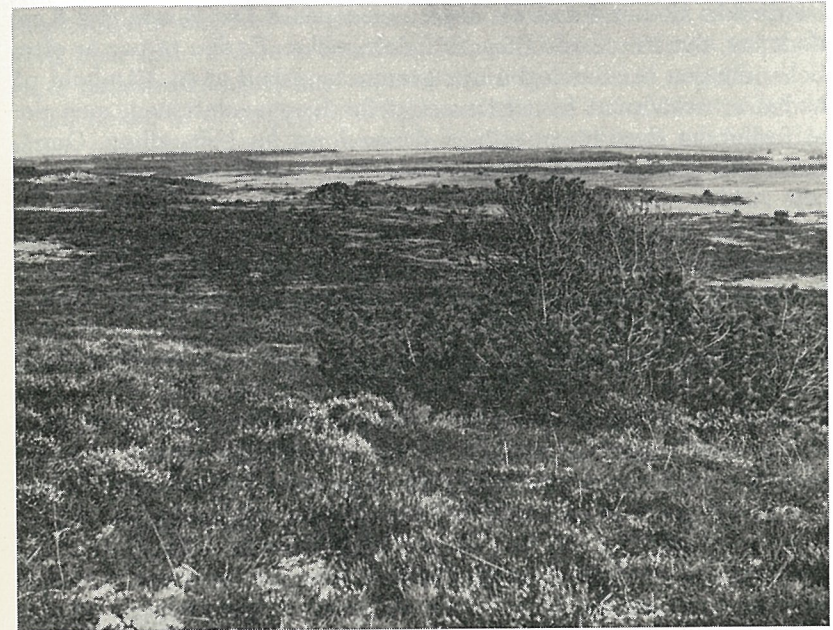
træer har vokset uforstyrret i en årrække, er det forbundet med store omkostninger at fjerne træerne, og som regel vil rydningen strække sig over flere år. Når man én gang har fjernet alle træer, vil man ret let f. eks. hvert 5. år kunne fjerne de træer, som i mellemtiden er vokset frem på heden. Indtil nu er det først og fremmest hedeområder i forbindelse med statsskove, som er blevet ryddet for nåletræer, og det ville være ønskeligt, at man også på andre heder, bl. a. de privat ejede, foretog lignende revirforbedringer.

I Ulborg Statsskovdistrikt har man i de senere år på forskellig måde søgt at holde hederne åbne og fremme bærplanterne og den unge lyng. Selvsåede nåletræer er således blevet fjernet fra store arealer, og kun enkelte træer samt enebærbuske står tilbage. I et mindre område på Nørrevosborg Hede behandlede man i 1960 lyngen på forskellige måder (afbrænding, fjedertandsharvning, overfladepløjning og knivharvning). I mindre, hegnede områder har man holdt får for at studere disses indflydelse på vegetationen. Resultatet af disse forskellige forsøg foreligger endnu ikke.

I reservatet ved Vind har man i årene 1959, 1960, 1963 og 1964 med økonomisk støtte fra Jagtfonden foretaget afbrænding af mindre lyngarealer (ialt 38 ha), og vegetationens udvikling i årene herefter er blevet studeret af botanikeren Kjeld Hansen (Hansen 1964), som har vist, at vegetationen i årene umiddelbart efter en let afbrænding er domineret af ganske lav og grøn lyng, samt tyttebær. Først efter nogle år vil f. eks. revling, græsser m.v. komme til at præge de afbrændte arealer.

Også på Randbøl Hedes sydlige del har man i de senere år gennemført afbrændinger af hede. Man ønsker her at nå frem til en 8-års cyklus, dvs. hvert år afbrændes en ottendedel af heden, og hele området vil blive afbrændt i løbet af 8 år. Resultatet af disse forsøg er en meget varieret lyngvegetation, hvor der både findes store områder med lav lyng og mange tyttebær og områder med ældre og højere lyngplanter.

Enkelte andre steder har mindre afbrændinger været gennemført, således på Gråhede i Kompedal Plantage og Tihøje Hede, begge steder i 1966. Desuden har man planer om at foretage en større afbrænding af Hjerl Hede. Endelig må det nævnes, at der i nogle af de militære øvelsesterræner jævnligt forekommer hedebrande opstået ufrivilligt ved øvelserne. Det sker således på Borris Hede og Kallemærsk Hede, og begge disse områder har i dag en meget varieret vegetation og rummer store bestande af urfugle. På Kongenshus

Fot. A.H.J.

Fig. 16. Parti fra Vind reservatet i Nordvestjylland. Bortset fra enkelte træer er heden åben. Maj 1966.
Part of the Vind black grouse refuge, an open heathland only with few trees.

Hede brændte store hedearealer i sommeren 1959. Branden var ulovligt påsat, og man frygtede, at urfuglebestanden ville lide derved. Det er muligt, at nogle kuld er gået til i flammerne, men store arealer fik en ny og ganske lav lyngvegetation. Resultatet var gunstig, både for urfuglene og for tyttebærrene.

Som nævnt foreligger der fra Ulborg Statsskovdistrikt kun resultater fra afbrændingsforsøgene, men også nogle andre behandlingsmetoder skal kort diskuteres her. På visse heder i Sønderjylland har man høstet lyngen med salg for øje. I disse områder kommer der ligesom efter en afbrænding en lav og grøn lyngvegetation. Metoden er således god, såfremt den høstede lyng fjernes fra området. Man må imidlertid pege på, at kommerciel udnyttelse af lyngen kan medføre, at store sammenhængende arealer høstes, således at variationen i lyngbevoksningen forsvinder. I et hedeområde ved Skjærbæk Plantage forsøgte man at forny lyngen ved at høste med grønthøster, men man

havde ikke fjernet det afskårne plantemateriale. Det lå som et 4-8 cm dødt lag, der hæmmede lyngens videre vækst. Endnu et par år efter behandlingen var der ingen nye grønne lyngskud at se. Fårehold på heden er utvivlsomt hensigtsmæssigt for lyngvegetationen, men der er forbundet flere ulemper med denne form for behandling. Områderne må nødvendigvis være indhegnede, hvilket er bekosteligt og ofte strider imod fredningsbestemmelserne. Ydermere giver lyngheden alene ikke tilstrækkelig ernæring. Inden slagtingen må fårene en tid holdes på kulturgræs, og derved forringes rentabiliteten af fåreholdet. Endelig vil fårenes fouragering i et begrænset område ofte give lyngen en ensartet lav karakter, så for at få den variation i vegetationen, som er vigtig for urfuglene, må man jævnligt flytte folden.

De fleste behandlingsmetoder rummer således ulemper og vil i reglen være meget bekostelige, og der er næppe tvivl om, at hugst af træbevoksninger kombineret med regelmæssig afbrænding af lyngen er den mest effektive og billigste løsning af problemet. Ved at benytte afbrænding kan man lægge behandlingen i faste rammer, og afbrændingen er forbundet med relativt små omkostninger. I mange områder må man dog tage hensyn til specielle vegetationer, og nær plantager vil der naturligvis være fare for at ilden kan brede sig og anrette skader. Denne fare overdrives dog ofte, og der har ikke været problemer af denne art ved de ovenfor nævnte forsøg. Afbrændingen bør kun gennemføres udenfor yngletiden, og det har vist sig, at månederne januar-marts er velegnede.

Urfuglens fremtid i Jylland

I de sidste hundrede år har urfuglen været i stadig tilbagegang i Jylland som følge af hedernes opdyrkning og tilplantning og de resterende heders ændrede karakter. Det ser endog ud til, at tilbagegangen har været særlig stor i de aller seneste år, idet arten er forsvundet fra en lang række lokaliteter i 1960-erne. Man må derfor spørge, om denne udvikling vil fortsætte, om urfuglen vil gå yderligere tilbage, eventuelt forsvinde helt, eller om arten fremover vil kunne bevares i Jylland.

Opdyrkningen af de jyske heder har kulmineret, men der er ingen tvivl om, at der i de kommende år fortsat vil blive opdyrket og tilplantet heder, og urfuglen vil formodentlig forsvinde fra endnu en del områder. Særlig i Sønderjylland og i det sydlige Midtjylland vil terrænerne blive reduceret noget. Reduktionen vil dog først og frem-

mest omfatte små heder og moser med ret små bestande af urfugle. Hvis man skal vurdere artens fremtidsmuligheder, må man se på de store hedestrækninger, som rummer store bestande af urfugle.

En række af de vigtigste urfugleområder er i dag sikret, idet de enten er fredede områder, reservater, eller er militære områder. De vigtigste urfugleterrener med denne status er nævnt nedenfor.

Sønderjylland

Hostrup Sø (militær).

Lille del af Kongens Mose (fredet).

Sydvestjylland

Kallesmærsk Hede, samt store heder nord herfor (militær).

Boldebjerger (fredet).

Heder ved Grærup Langsø (fredet).

Heden nord og vest for Filsø (fredet).

Lyngbo Hede (fredet).

Heden vest for Nyminde Plantage (fredet).

Sydlige Midtjylland

Nørholm Hede (fredet).

Randbøl Hede (fredet).

Borris Hede (fredet og militær).

Harrild Hede og Nørlund Hede (fredet).

Isenbjerg Hede (fredet).

Rankhøj Hede (fredet).

Nordlige Midtjylland

Kompedal Plantage, Gråhede (reservat).

Karup Hede (militær).

Kongenshus Hede (fredet).

Hjerl Hede (fredet).

Nordvestjylland

Nørre Felding (militær).

Vind og Sønder Vosborg Heder (reservat).

Nørrevosborg m.fl. heder (fredet).

Heder i Hoverdal Plantage (fredet).

Tihøje Hede (reservat).

Trehøje Hede (fredet).

De nævnte arealer omfatter ca. 20.000 ha, dvs. ca. halvdelen af det samlede urfugleterræn, og områderne rummer omkring to trediedele af landets urfugle. Der skulle således være gode muligheder for at opretholde en stor bestand af urfugle fremover, men det er ønskeligt, at f.eks. alle de militære områder bliver fredet i egentlig forstand, således at eventuelle ændringer i deres nuværende udnyttelse ikke vil true deres fortsatte status som heder.

Ud over de nævnte områder findes der en række terræner, som spiller en stor rolle for urfuglen, og som man må ønske sikret, dvs. fredet. Det gælder først og fremmest visse moser i Sønderjylland (Frølev Mose, Tinglev Mose og Højrup-Arnum Moser), nogle områder i Midtjylland (f. eks. Ovstrup Hede og Hvidmosen), samt Lille Vildmose i Himmerland.

Sikring af urfugleterræner ved fredning er naturligvis en meget vigtig foranstaltning, men som det fremgår af tidligere kapitler, skal de fredede heder plejes, hvis man ønsker at bevare dem som åbne lyngheder med leveduligheder for urfugle. Ved tidligere hede-fredninger har man ikke altid været opmærksom herpå, og det har i visse tilfælde medført, at der i fredningsbestemmelserne endog er medtaget forbud mod visse former for pleje, f. eks. græsning, lyng-skæring og afbrænding. Man har herved i virkeligheden modarbejdet fredningens formål, som er at bevare områderne som åbne lyngarealer. Ved fremtidige fredninger bør sådanne bestemmelser naturligvis undgås. Tværtimod bør i fredningsbestemmelserne indføjes en plan for hedens pleje, ligesom der bør sikres midler til, at plejen kan effektueres fremover.

Siden begyndelsen af 1700-tallet har man flere gange forsøgt at udsætte urfugle på heder, hvor arten ikke fandtes. Westerskov (1943) omtaler udsætninger i Sønderjylland, Thy, Vendsyssel, Djursland, Sjælland og Bornholm. Hvorvidt der fandtes urfugle i Sønderjylland før udsætningerne vides ikke sikkert, men det er det mest sandsynlige, og man kan således ikke sikkert sige, om udsætningerne her har gavnet bestanden. Men i alle de andre områder er udsætningerne mislykkedes, urflugene er som regel forsvundet i løbet af ganske få år.

I dag findes urfuglen kun på en fjerdedel af det jyske hedeareal, og det ligger nær at overveje, om man bør indføre arten til andre større hedeterræner, f. eks. hederne i Vendsyssel og Thy, hederne i det nordvestlige Himmerland, samt hederne på Læsø, Rømø og

Fanø. Til gunst for eventuelle udsætninger på hederne nord for Limfjorden taler, at disse områder umiddelbart synes at opfylde de krav, som urfuglen stiller til omgivelserne, idet de minder meget om de sydvestjyske klitter og heder, hvor der i dag findes urfugle. Mod udsætningsforsøg taler det faktum, at urflugene forsvandt fra områderne i 1800-tallet. Kårene må altså på en eller flere måder have været ugunstige. Hvis kårene sidenhen var blevet forbedret, var arten måske selv indvandret fra Store Vildmose, hvor der indtil for få år siden fandtes en stor bestand. Nogle af de områder som synes bedst egnet til urfugle, ligger dog ret isoleret og fjernt fra Store Vildmose, hvorfor der kun vil være mulighed for at etablere en bestand ved udsætning.

Jagt på urfugle

I Danmarks første jagtlov fra 1840 blev urfuglen fredet fra 1. februar til 1. august. Siden har arten haft forskellige fredningstider, som er omtalt af Westerskov (1943, side 147-150). Efter jagtloven i 1931 måtte urkokken skydes i tiden 15.-31. juli, samt om efteråret fra 18. september til 31. december. I 1943 blev arten fredet om sommeren, og siden har det således kun været tilladt at jage urkokken fra 18. september til 31. december. Hønen er totalfredet.

Vildtudbyttestatistikken

I forbindelse med jagttegnet findes et skema, som jægeren skal udfylde ved den årlige fornyelse af jagttegnet. Her skal oplyses, hvor mange stykker af de enkelte vildtarter, der er nedlagt i den forløbne jagtsæson, og desuden i hvilke amter disse er nedlagt. Denne ordning har eksisteret siden 1941, og for jagtårene 1941/42-1953/54 blev materialet samlet af Statistisk Departement og fremlagt i årlige oversigter i de Statistiske Årbøger.

Antallet af nedlagte urfugle i disse år var ifølge Statistiske Årbøger

1941/42	2611 stk.	1948/49	684 stk.
1942/43	1772 stk.	1949/50	1111 stk.
1943/44	1882 stk.	1950/51	842 stk.
1944/45	1204 stk.	1951/52	704 stk.
1945/46	1306 stk.	1952/53	800 stk.
1946/47	1082 stk.	1953/54	870 stk.
1947/48	724 stk.		

Siden 1954 har Vildtbiologisk Station modtaget og bearbejdet jagttegnene. For at belyse materialets pålidelighed for urfuglen, udsendte H. Strandgaard i 1961 spørgeskemaer til alle de jægere, som på jagttegnet for 1958/59 havde anført nedlagte urfugle. På spørgeskemaet skulle man oplyse om stedet, hvor urfuglen var nedlagt, og desuden medsendtes jagttegnet, som skulle returneres til stationen med eventuelle rettelser.

Det vides desværre ikke i dag, hvor mange jægere og hvor mange urfugle materialet for 1958/59 omfattede, men man kan udmærket af det indkomne materiale vurdere oplysningernes pålidelighed.

I skemaet er vist, hvad jægerne oplyste ved returneringen af jagttegnene.

Jægere, som har udfyldt urfuglerubrikken på jagttegnet, og som bekræfter at have nedlagt urfugle	48 jægere, 75 urfugle
Jægere, som har udfyldt urfuglerubrikken på jagttegnet, og som benægter at have nedlagt urfugle	88 jægere, 540 urfugle
Ialt	<u>132 jægere, 615 urfugle</u>

Det fremgår, at de fleste jægere havde udfyldt deres jagtkort forkert, hvad angår urfugle, således at der ialt blev oplyst om 615 nedlagte fugle, hvorimod det faktiske tal var 75. I langt de fleste tilfælde fremgik det af de returnerede jagttegn, at jægeren havde skrevet tal i urfuglerubrikken, som rettelig skulle have stået i enten rubrikken herover (skovduer) eller i rubrikken herunder (fasaner). Disse to arter nedlægges i antal på nogle hundrede tusinder, og mange jægere nedlægger ret store antal af disse fugle. Blot nogle få fejlskrivninger vil derfor forskyde urfugletallet betydeligt, idet denne art nedlægges i meget ringe antal. Det fremgår også, at mens det gennemsnitlige antal fugle pr. jæger, der faktisk har nedlagt urfugle, er under 2, er det gennemsnitlige antal fugle pr. jæger, der fejlagtigt har anført tallet i urfuglerubrikken, ca. 6. Ikke mindre end 19 jægere havde fejlagtigt opført tal på 10 og derover i urfuglerubrikken, og heraf lå 4 opgivelser over 20 fugle. Fra de senere år kendes et endnu mere grelt eksempel på fejlskrivning, idet en jæger havde opført næsten 300 fasaner i urfuglerubrikken. Alene dette ene tal er mindst 3 gange så stort som de faktiske tal for afskydningen af urfugle i de senere år (se side 49).

Materialet fra 1958/59 viser således, at man ikke ukritisk kan benytte jagttegnene, når man skal belyse antallet af nedlagte urfugle. Ej heller kan man benytte tallene relativt, f.eks. sammenligne totaltallet for forskellige år, for enkelte fejlskrivninger vil helt kunne dominere i materialet (jvf. eksemplet med de 300 fasaner).

Der er ingen tvivl om, at de tal, som er oplyst i Statistiske Årbøger, er stærkt misvisende, idet de må ligge langt over de faktiske afskydningstal. Også den beregning af omsætningen i urfuglebestanden, som Westerskov (1943) giver, baseret på oplysninger om jagtudbyttet, må derfor være fejlagtig. Det tal, der opgives for afskydningen i 1941 (2.611 fugle), er formodentlig flere gange større end det faktiske, selv om man regner med, at den årlige afskydning dengang var langt større end i de senere år.

Allerede, når jagttegnene indkommer til Vildtbiologisk Station, kan man sortere en betydelig del af »urfugle-jægerne« fra, nemlig de, som har oplyst om urfugle nedlagt i amter, hvor arten ikke forekommer. I 1958/59 kunne ikke mindre end ca. 375 af de 615 urfugle udelades af materialet. I de udsendelser af spørgeskemaer, som er foretaget for årene 1959/60 - 1964/65, er sådanne jagttegn frasorteret, og der er kun udsendt skemaer til jægere, som har oplyst om nedlagte urfugle i de amter, hvor urfuglen forekommer, samt til de jægere, som ikke har angivet amtet.

Det skal her understreges, at den omtalte usikkerhed i vildtstatistikken kun har betydning for vurdering af urfugletallene. Selvsagt vil nogle urfugle, som fejlagtigt er noteret i andre rubrikker, f. eks. fasan- og skovduerubrikkerne ikke have nogen statistisk indflydelse på tallene for disse arter. Usikkerheden i vildtstatistikken vil generelt være størst for de vildtarter, som nedlægges i ringe antal. I nogle tilfælde vil dog også talmateriale for arter med ringe afskydning være ganske sikkert, det har f.eks. vist sig at gælde odderen, hvor langt de fleste på jagttegnet anførte dyr virkelig var nedlagt (Jensen 1964, side 12). Vildtudbyttestatistikken bør for arter, der nedlægges i ringe antal (ca. 10.000 eller derunder), kun benyttes i forbindelse med forespørgsler til jægerne.

Jagtudbyttet i årene 1958-64

Ved hjælp af de spørgeskemaer, som blev sendt til jægerne (se side 6), har man fået et billede af urfuglejagten i Jylland i de senere år. Der udsendtes spørgeskemaer til 7 årgange af jægere, fra 1958/59 til 1964/65. For de to første år haves kun en ufuldstændig oversigt over

	1958/59 ¹⁾		1959/60		1960/61		1961/62	
	Jægere	Urfugle	Jægere	Urfugle	Jægere	Urfugle	Jægere	Urfugle
Antal jægere, der ifølge jagttegn har nedlagt urfugle, og antal nedlagte urfugle					100	139	85	147
Bekræftende svar	32 (+16)	39 (+36)	104	135	64	76	58	80
Benægtende svar		21	98		6	23	6	26
Brev ikke nået frem					2	3	2	3
Svar mangler		17	?		28	37	19	38
% svar af breve, der er nået frem					71,4	72,8	77,1	73,6
% fejlskrivning af alle svar		16,8	41,9		8,6	23,2	9,4	24,5

	1962/63		1963/64		1964/65		1960/61-1964/65	
	Jægere	Urfugle	Jægere	Urfugle	Jægere	Urfugle	Jægere	Urfugle
Antal jægere, der ifølge jagttegn har nedlagt urfugle, og antal nedlagte urfugle	85	213	65	86	86	126	421	711
Bekræftende svar	43	53	44	50	42	54	251	313
Benægtende svar	11	61	5	12	8	18	36	140
Brev ikke nået frem	0	0	0	0	7	8	11	14
Svar mangler	31	99	16	24	29	46	123	244
% svar af breve, der er nået frem	51,8	53,5	75,8	72,1	63,3	61,0	69,8	65,0
% fejlskrivning af alle svar	18,5	53,5	10,2	19,4	16,0	25,0	12,5	30,9

1) Tal i parentes omfatter urfugle, for hvilke lokaliteten ikke er oplyst.

Tabel 3. Oversigt over materialet vedrørende spørgeskemaer udsendt til urfuglejægere.
Summary of information obtained through letters to individual sportsmen.

materialet, men for årene 1960/61–1964/65 kan man ud fra de oplysninger, som er givet i tabel 3, bedømme materialets anvendelighed.

For disse fem årgange udsendtes 421 breve omhandlende 711 urfugle. 410 breve om 697 urfugle nåede frem til jægerne, og to trediedele af disse blev besvaret. 251 breve om 313 urfugle var positive, mens 36 breve om 140 urfugle var negative, dvs., der var fejlagtigt opført urfugle på jagttegnet. Som nævnt side 47 havde man allerede inden udsendelsen frasorteret jagttegn, hvorpå der var opført urfugle nedlagt i amter, hvor arten ikke forekommer.

Det ses, at antallet af urfugle pr. positive svar er 1,2, hvorimod antallet af urfugle pr. negative svar er ca. 4. I rubrikken »svar mangler« er antallet af urfugle pr. brev ca. 2, og dette tyder på, at en stor del af disse har været fejlskrivninger. Dette bekræftes yderligere af, at de få svar, som indkom efter rykkerbreve for årene 1960/61, 1961/62 og 1962/63, overvejende var negative.

Man må af dette slutte, at de positive svar giver et ret sikkert billede af antallet af nedlagte urfugle. De faktiske tal ligger formodentlig lidt højere, idet der under feltundersøgelserne konstateredes tilfælde, hvor nedlagte urfugle ikke var opgivet på jagttegnet.

Nedenfor er anført antallet af nedlagte urfugle, hvorom der indkom positive svar, og det skønnede maksimale antal nedlagte i de enkelte jagtsæsoner.

	Oplyst	Skønnet
1958/59	75	under 100
1959/60	135	under 200
1960/61	76	under 100
1961/62	80	under 100
1962/63	53	under 75
1963/64	50	under 75
1964/65	54	under 75

Overensstemmende med de mange oplysninger om urfuglebestanden (se bl. a. side 31) ser man således, at 1959 var et godt urfugleår. I 1960 og 61 var jagtudbyttet noget ringere og i 1962, 1963 og 1964 meget ringere end i 1959. Der er ingen tvivl om, at der er sket en faktisk tilbagegang i antallet af nedlagte urfugle, og det hænger bl. a. sammen med, at urfuglen er forsvundet fra en del områder med flere ejere og jægere, hvor jagten blev drevet ret intensivt. I flere af de større terræner, som i de senere år har rummet langt de fleste af urfuglene, har man begrænset urfuglejagten, og i flere terræner skydes slet ikke urfugle mere.

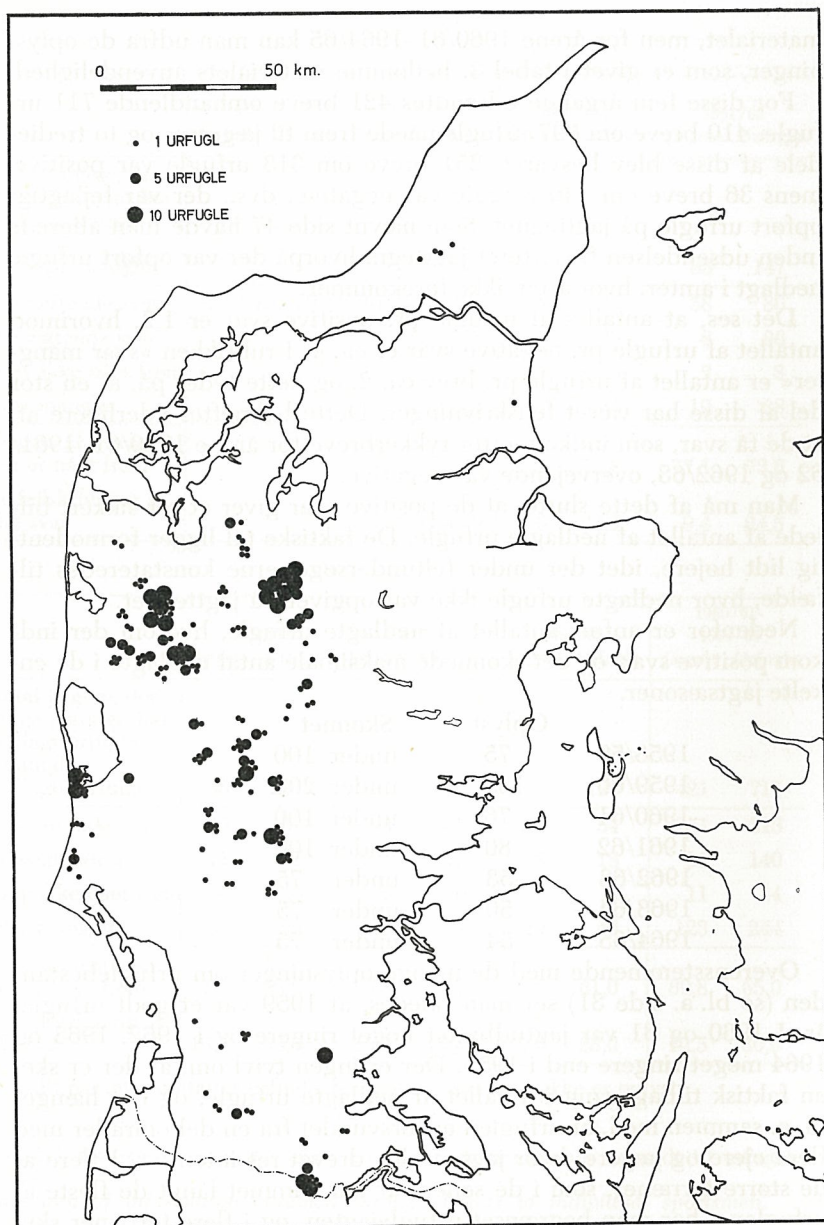

Fig. 17. Fordelingen af 487 urfugle nedlagt i årene 1958/59–1964/65.
The distribution of 487 black grouse shot in the years 1958/59–1964/65.

I betragtning af, at forårsbestanden er ca. 1100 urfugle, og efterårsbestanden vel gennemsnitlig er mindst det dobbelte, må man konkludere, at en afskydning på omkring 100 urfugle eller derunder ikke har nogen negativ indflydelse på urfuglebestanden, og således ikke kan have været medvirkende til artens tilbagegang i de senere år.

For 487 nedlagte urfugle er oplyst om lokaliteten. I beskrivelsen af de enkelte urfugleterræner er redegjort for antallet af nedlagte urfugle. Kortet fig. 17 viser lokaliteterne, hvor de 487 urfugle er nedlagt i årene 1958–1964. Fordelingen falder sammen med urfuglebestandens fordeling (se fig. 4 side 19 og tabel 2 side 28). De fleste fugle er nedlagt i områder med store bestande. Man bemærker dog, at der i hele det sydvestjydske område, bortset fra Bjålum Klit kun er nedlagt ganske få urfugle. Det samme gælder Borris Hede, Lille Vildmose og flere andre områder, hvor man lokalt har fredet arten.

Materialet viser, at de fleste jægere kun har nedlagt én urfugl i løbet af de 7 jagtsæsoner. Ca. 25 jægere har nedlagt urfugle 2 år i træk, 5 har nedlagt urfugle 3 år i træk og kun 1 har nedlagt urfugle 4 år i træk. 55 jægere har nedlagt 2 urfugle på et år, 5 har nedlagt 3, 4 har nedlagt 4, 6 har nedlagt 5, og 1 har nedlagt 6 urfugle på samme år. De største antal urfugle, som en jæger har nedlagt i alle de 7 år, er 8 (Døvlingegnen) og 9 fugle (Idom).

Det fremgår af disse oplysninger, at urfuglen idag er en af de vildtarter, som nedlægges i ringest antal, og at jagten i høj grad beror på tilfældigheder. I årene 1931–1943 var det tilladt at skyde urkokke om sommeren, fra 15. til 31. juli, og med en god hund kunne man drive en ganske effektiv jagt på fuglene. Idag er det sjældent, man »går på urfuglejagt«. Man går på jagt efter andet vildt, og en gang imellem har man chancen for at skyde en enkelt urkok. Enkelte steder kan man visse år skyde urfugle, som foretager regelmæssige træk imellem raste- og fourageringspladser. Sådanne træk ser man imidlertid mest i januar-februar på et tidspunkt, da arten er fredet. På de åbne heder er urfuglen oftest meget sky. Den letter som regel på lang afstand og flyver højt og hurtigt, og man kan sjældent drive fuglene mod skytten.

I spørgeskemaerne for jagtårene 1960/61 – 1964/65 ønskede man oplyst, om de nedlagte urfugle var unge (kyllinger fra samme år) eller gamle kokke. I en følgeskrivelse var der redegjort for de vigtigste kendetegn. I størstedelen af jagttiden vil man med sikkerhed kunne afgøre, om en kok er ung eller gammel, men i december måned ligner de hinanden så meget, at aldersbestemmelse er vanskeligere. I

det store og hele må man regne med, at de indsendte oplysninger om fuglenes alder er korrekte.

Der indkom oplysninger om alderen på 268 fugle, nemlig 138 unge og 130 gamle kokke. Nedenstående tabel viser fordelingen i de enkelte år.

År	Unge	Gamle	I alt	Unge %
1960/61	31	34	65	48
1961/62	40	24	64	63
1962/63	19	24	43	44
1963/64	17	29	46	37
1964/65	31	19	50	60

Ungeprocenten i materialet varierer fra godt 1/3 til knap 2/3 i de forskellige år, men materialet er for lille til en nærmere vurdering heraf.

I spørgeskemaerne for jagtårene 1960/61–1964/65 ønskede man desuden oplyst om måneden for jagten. Urfuglen må jages fra 18. september til 31. december. Der indkom oplysninger om 256 urfugle, som fordelte sig med 31 i september, 157 i oktober, 49 i november og 19 i december. Over halvdelen af fuglene er således nedlagt i oktober måned, da jagten på flere af vore vigtigste landvildtarter (hare, rådyr og fasan) går ind og formodentlig drives mest intensivt.

For 225 nedlagte urfugle var der oplyst både om måneden og fuglens alder.

Måned	Unge	Gamle	I alt	Unge %
September	18	11	29	63
Oktober	70	75	145	48
November	15	18	33	45
December	7	11	18	39
I alt	110	115	225	49

Selv om materialet er lille og der især i december måned kan være sket forveksling af unge og gamle fugle i enkelte tilfælde, viser tabellen en tydelig tendens til, at ungfuglene i løbet af jagttiden udgør en stadig ringere del af de nedlagte fugle, idet deres andel falder fra 63 % i september til 39 % i december. Forholdet kan forklares med, at ungfuglene er lettest at skyde først på sæsonen, og/eller at de har en større dødelighed end de gamle fugle og således udgør en forholdsvis mindre del af bestanden i december end i september.

English summary

The Black Grouse (*Lyrurus tetrix*) in Denmark

In Denmark the Black Grouse (*Lyrurus tetrix*) occurs only on the peninsula of Jutland, where it is associated with heaths. In 1963-66 a study of the present distribution of the species was carried out at the Game Biology Station, Kalø.

The investigation comprised an application to sportsmen and visits to all the habitats of the Black Grouse. Questionnaires were sent to all sportsmen who in their license for the years 1958/59 – 1964/65 had stated that they had killed Black Grouse. Further particulars were requested regarding the Black Grouse about the occurrence, the nature of the habitats etc. During visits to many heaths of the Black Grouse further data were collected; the nature of the habitats was also described with a view to forming an estimate of the life conditions.

1) Interference by man with nature which has influenced the greatest areas in Denmark is the cultivation and planting of the heaths in Jutland. The transformation of the heaths into agricultural land and woods has been of benefit to a number of the most important game, but at the same time involved a decline in the special heath fauna, e.g. the Black Grouse.

2) Still around B.C. the greater part of Denmark was covered by woods, but in connection with a change of the climate and gradually as the woods were cleared by man, the heath extended over great parts of Jutland. The greatest extension was attained about 1800 when almost half Jutland was covered by heath (fig. 1 page 10). About 1850 the heath area had shrunk to 1.1 million ha, i.e. 37 % of the area of Jutland, and in 1950 only about 259000 ha heath were left (table 1 page 12), viz. 8.8 % of the area of Jutland. Today heaths, dunes and moors cover only about 170000 ha, i.e. about 5.8 % of the area of Jutland.

3) The Black Grouse presumably immigrated to Denmark after B.C., and it has spread in Jutland simultaneously with the heaths. Scattered notes in the literature show that about 1800 the species was found in almost all heath regions (fig. 1), but about 1900 it had declined considerably.

4) The decline continued in the 1900'ies. Westerskov (1943) mapped the distribution of the species in the beginning of the 1940'ies (fig. 3 page 16). The spring population was at that time estimated to be about 2400 Black Grouse, and the habitats of the species comprised about 150000 ha, i.e. about half the heath area of Jutland at that time.

5) In the 1940'ies and 1950'ies the Black Grouse declined considerably, and the decline was especially great in the beginning of the 1960'ies, when a long series of cultivation projects were terminated.

6) The distribution of the Black Grouse about 1966 is shown in fig. 4 page 19 and the area, the population etc. in the different parts of Jutland are listed in table 2, page 28. The total habitat of the Black Grouse covers about 40000 ha, i.e. about 25 % of the present heath area and only 1.35 % of the total area of Jutland. The present spring population is estimated at about 1100 birds, of which threefourths occur in southern Central-Jutland, northern Central-Jutland and Northwest-Jutland. The greatest density is found in Northwest-Jutland and northern Central Jutland.

7) Besides the continued decline the population of Black Grouse is exposed to fluctuations from one year to another. This is elucidated by a material from the Vosborg-Stråsø-Vind area in Northwest-Jutland (counts 1943-1966) fig 11, page 31 and the table page 94. Scattered notes from other localities and from yearly estimates on the production of game made by Dansk Jagtforening seem to show that fig. 11 illustrates the fluctuations throughout Jutland. The weather in summer during the rearing of the chicks seems to be a factor of decisive importance for the population in the autumn and the following spring. Summers with dry and warm weather, e.g. 1959, result in large populations of Black Grouse. It is estimated that the autumn population generally is twice as great as the spring population.

8) The decline of the Black Grouse is first and foremost due to the limitation of the heath area. But the species has also disappeared from large areas, which are still covered by heath. The explanation is that the heaths have changed character. Investigations in Holland (Eygenraam 1957, 1965) have shown that the Black Grouse demands open heath with only few trees and bushes and with a very varied heather vegetation. This type of heath was formerly common in Jutland, and it was to some degree conditioned by utilization by man. Today the heaths are not utilized, and gradually selfsown conifers, first and foremost mountain pine (*Pinus mugo*) spread over the heath

(fig. 15, page 39). Furthermore, the heather becomes high and uniform, and berries become scarce (figs. 12, 13, 14, page 34-35).

On a few heaths it has been attempted to improve the vegetation in different ways with a view to the Black Grouse. Preliminary experiments seem to show that the methods used in Holland, viz. cutting of trees and regular burning of small parts of the heath yield good results. It is however desirable that such treatment should comprise many more Black Grouse habitats.

9) About half the Black Grouse habitats with two-thirds of the Black Grouse population are heaths which are either protected or used for military manoeuvres. If the Black Grouse in Jutland is to be preserved in the future, the military areas should be protected as well as a number of other areas. It is however still more important to attend to the heaths in a way which will satisfy the demands of the Black Grouse.

10) From old time the Black Grouse has been popular game in Jutland. Today it is only permitted to shoot the male from 18th September till 31st December.

All Danish sportsmen, when annually renewing their license, have to state in a questionnaire the number of game of the different species they have killed in the different counties. This material is treated by the Game Biology Station.

For seven shooting years (1958/59 - 1964/65) questionnaires were sent to all sportsmen who had stated to have shot Black Grouse. The sportsmen were requested to give particulars of locality and month of shooting and to state whether the males they had killed were juvenile or old.

Table 3, page 48, is a summary of information obtained through the questionnaires. It appeared among other things that the bag statistics is very unreliable for a species like the Black Grouse which is only killed in very small numbers. Other species are often erroneously listed in the column for Black Grouse. Analyses of the bag of Black Grouse and other species shot in small numbers, should therefore only be made in connection with questionnaires sent to individual sportsmen.

11) Very few Black Grouse are killed in Denmark. For the years 1958/59 - 1964/65 information of a total of 487 birds killed was received, and it is estimated that in the seven years the bag was at most 725 birds i.e. about 100 birds annually on average. In 1959 the bag was less than 200 birds, but in the years 1962/63 - 1964/65 less than

75. The decimation by shooting of the population of Black Grouse is very small, and the decline of species cannot be ascribed to shooting.

Table 2, page 28 and fig. 17, page 50, show the geographical distribution of the 487 Black Grouse killed. The greatest number of birds is killed in areas with large populations, in certain areas however remarkably few, because the owners of shooting estates have protected the species on their own initiative. Most sportsmen have only killed one Black Grouse in the course of the seven years comprised by the investigation, and by far the greatest number of birds was killed incidentally. For 268 birds killed information of age had been given (juvenile or old male). The percentage of young varies from 37 to 63 in the years 1960/61 – 1964/65. More than half the Black Grouse were killed in October.

Litteratur

- ANDERSEN JOHS., 1957: Studies in Danish Hare-populations. I. Population fluctuations. – Danish Review af Game Biology vol. 3 part 2: 85–131.
- BRÜLL, H., 1961: Birkwildforschung und Birkwildhege in Schleswig-Holstein. – Zeitschrift für Jagdwissenschaft 7: 104–126.
- EYGENRAAM, J. A., 1957: Über die Behandlung des Birkhühnerbestandes. – Zeitschrift für Jagdwissenschaft 3: 79–87.
- EYGENRAAM J. A., 1965: Ecologie van het Korhoen (*Lyrurus tetrix* L.). – ITBON med nr. 66: 1–25.
- HAMMER, M., KØIE, M. og SPÄRCK, R., 1955: Undersøgelser over ernæringen hos agerhøns, fasaner og urfugle i Danmark. – Danske Vildtundersøgelser 4, 24 pp.
- HANSEN, K., 1964: Studies on the Regeneration of Heath Vegetation after Burning-off. – Botanisk Tidsskrift 60: 1–41.
- Hedens Opdyrkning i Danmark, 1953.
- JENSEN, A., 1964: Odderen i Danmark. – Danske Vildtundersøgelser 11, 48 pp.
- JONASSEN, H., 1950: Recent Pollen Sedimentation and Jutland Heath Diagrams. – Dansk Botanisk Arkiv 13 nr. 7: 1–168.
- KAASA, J., 1959: En undersøgelse over næringen hos orrfuglen (*Lyrurus tetrix* L.) i Norge. – Papers of the Norwegian State game Research 2 serie, nr. 4.
- KOSKIMIES, J., 1957: Flocking behaviour in Capercaillie, *Tetrao urogallus* (L.), and Blackgame, *Lyrurus tetrix* (L.). – Papers on Game Research 18: 1–32.
- LØPPENTHIN, B., 1955: Årfuglene (*Tetraonidae*) i Danmark i forhistorisk tid. – Dansk Ornithologisk Forenings Tidsskrift 49: 234–244.
- MARSTRÖM, V., 1960: Studies on the Physiological and Ecological Background to the Reproduction of the Capercaillie (*Tetrao urogallus* Lin.). – Viltrevy 2, 1: 1–85.
- MATTHIESSEN, H., 1949: Den sorte Jyde. København.
- PALUDAN, K., 1954: Agerhønsenes ynglesæson 1953. – Danske Vildtundersøgelser 3, 20 pp.
- SEISKARI, P., 1962: On the winter ecology of the Capercaillie *Tetrao urogallus*, and the Black Grouse, *Lyrurus tetrix*, in Finland. – Papers on Game Research 22: 1–119.
- Statistiske Årbøger 1941–1954.
- THAMDRUP, H. M., 1958: Kan den danske urfuglebestand ophjælpes. Orientering fra Vildtbiologisk Station. – Dansk Jagttidende 75: 235–236.
- WESTERSKOV, K., 1942: Urfuglens, *Lyrurus t. tetrix*, forekomst i Danmark. – Dansk Ornithologisk Forenings Tidsskrift 36: 173–189.
- WESTERSKOV, K., 1943: Urfuglen. – København.
- WESTERSKOV, K., 1942–1943: Urfuglen i Danmark. – Dansk Jagttidende 59: 119–122, 184–186, 279–283, 370–372, 392–395.

Fot. P. Uhd Jepsen

Fig. 18. Urkokke på spilleplads. Borris Hede, maj 1966.
Males of black grouse on the lek.

Oversigt over jyske urfugleterræner

I den følgende oversigt skal gives en beskrivelse af alle urfuglenes levesteder i Jylland. Hovedvægten er lagt på de områder, som endnu rummer urfugle, men desuden er omtalt områder, hvorfra arten er forsvundet indenfor de sidste 20-30 år.

For hvert område er anført arealet, og vegetationen samt ændringer i områdets karakter er beskrevet. Alle arealangivelser er omtrentlige, og de omfatter kun de egentlige urfuglebiotoper, dvs. hede, klit og mose. Mange steder færdes urfuglene også i tilgrænsende opdyrkede eller tilplantede områder, særlig udenfor yngletiden, men det har ikke været praktisk gennemførligt i hvert enkelt tilfælde at vurdere udstrækninger heraf, hvorfor sådanne områder ikke er medtaget i arealangivelserne.

Alle indkomne oplysninger om urfuglens forekomst er gengivet i oversigten i kortfattet form, og kilderne er omtalt. Dette materiale har udgjort grundlaget for den bestandsopgørelse, som er givet i hovedteksten. For en del områder fore-

ligger der kun få oplysninger, og det skal pointeres, at mange bestandstal er behæftet med stor usikkerhed. Følgelig bør ikke alle bestandsangivelser i oversigten side 28 tages bogstaveligt, men i højere grad opfattes som relative størrelsesordener. For hvert område er der redegjort for antallet af nedlagte urfugle i årene 1958-1964, hvorefter der til Vildtbiologisk Station er indkommet oplysninger.

Følgende forkortelser er benyttet i oversigten: mundtl. medd. (mundtlig meddelelse), in lit. (meddelt i brev) og egne iagt. (iagttaget af forfatteren).

Sønderjylland

Froslev - Tinglev - Hostrup.

Froslev Mose.

Froslev Mose strækker sig fra den sydvestlige del af Froslev Plantage til den tyske grænse og langs denne i et ca. 1,5 km bredt strøg mod nordvest til Pluskær. Mosen og tilstødende hedeområder omfatter ca. 400 ha på den danske side af grænsen. På den tyske side findes kun små moseområder idag.

Den sydlige (centrale) del af mosen er meget sumpet med talrige gamle tørveskær, tætte pilekrat og sumpe med starrer, dunhammer, samt i mindre områder tagror. I den nordøstlige del af området nær plantagen findes store lyngarealer, og indskudt i plantagens sydlige del findes mindre lyngarealer. Lyngen er høj og tør, og der findes kun få bær. Gårdejer Søren Linding oplyser (mundtl. medd. 1963), at der indtil 1956 fandtes mange tranebær, men efter en stor brand det år har der været meget få bær. Vandstanden i mosen er sænket meget i de senere år, og der er nu næsten intet åbent vand tilbage (egne iagt. 1963, 1966). Kun mindre områder er dog endnu blevet opdyrket. Det drejer sig om mosens yderkanter, især den østlige del, samt områderne syd for grænsen. De centrale dele af mosen er stadig stort set uberørte.

Froslev Mose rummer stadig en god urfuglebestand, som dog har varieret meget i størrelse i de senere år. Til belysning af dette foreligger et stort antal oplysninger, og her skal gives en oversigt over bestandens udvikling i årene fra midten af 1950-erne til 1966.

I årene op til 1958 var urfuglen meget talrig, idet man om efteråret kunne iagttage 2-3 flokke med hver 20-30 fugle, undertiden en enkelt flok med op til 50 fugle (toldgrænsebetjent B. S. Andersen, in lit. 1961; gårdejer Søren Linding, mundtl. medd. 1963). - Den 7. maj 1958 brændte en væsentlig del af mosen. Det var midt i yngletiden, og i årene umiddelbart herefter sås kun meget få urfugle. Gårdejer Søren Linding oplyser (mundtl. medd. 1963), at bestanden kun var 6-7 fugle, og der udrugedes næppe mere end 1 kuld. - I 1959 var bestanden atter stor. Om efteråret iagttoges ofte en flok på ca. 50 fugle (vagtimester Niels Rahr, in lit. 1961; Gordon Nielsen, in lit. 1961), og mindst 12 urfugle blev nedlagt det år. - Herefter fulgte nogle år med en ret lille bestand. I maj-juni 1963 høstes og sås kun enkelte fugle (egne iagt.). - I efteråret 1964 var bestanden atter ret stor (40-60 fugle ifølge forretningsfører Egon Larsen, in lit. 1966).

Det år blev der nedlagt mindst 5 urfugle. – I 1965 var bestanden atter noget mindre (forretningsfører Egon Larsen, in lit. 1966). I maj 1966 hortes urfuglespil (egne iagtt.).

Urfuglene holder til overalt i Frøslev Mose, og spillepladserne findes særlig i den østlige del i lyngområderne nær plantagen. Udenfor yngletiden strejfer urfuglene dagligt til nærliggende marker, og undertiden til områder flere kilometer fra mosen, f. eks. Nørrekær ca. 1 km nord for Pluskær (7-8 set i okt. 1963 ifølge vagtmester K. P. Paulsen, in lit. 1965), i Frøslev Plantage (skovfoged O. C. Larsen Bjerre, mundtl. medd. 1963), Kollund Mose ca. 10 km mod øst (overbetjent Axel Olesen, in lit. 1966), samt Kragelund Mose 7 km nordligere (se denne).

For perioden 1958-64 foreligger oplysninger om 23 nedlagte urfugle, som fordeler sig således: 1 i 1958, 12 i 1959, 0 i 1960, 2 i 1961, 0 i 1962, 3 i 1963, 5 i 1964.

Kragelund Mose.

Kragelund Mose var tidligere tilholdssted for mange urfugle. Omkring 1920 omfattede mosen og hederne henved 400 ha, men idag er dette areal indskrænket betydeligt. Omkring 1960 blev hovedparten af området opdyrket, og i 1963 var der kun ca. 10 ha hede og mose tilbage.

I slutningen af 1940-erne kunne man se op til 30 urfugle i mosen, men bestanden gik herefter stadig tilbage.

I foråret 1961 var der 4 fugle tilbage, i foråret 1963 3 høner og 1 kok, i foråret 1965 2 høner og 1 kok (på det tidspunkt var der kun 6-8 ha hede og mose tilbage). I årene 1960-65 har der højst været udrug et kuld årligt, og ikke hvert år. Udenfor yngletiden kommer der undertiden urfugle strejfende fra Frøslev Mose. I oktober 1963 sås således en flok på 12 (oplysninger af Viggo Holm, in lit. 1961, 1965, mundtl. medd. 1963). – I september 1964 sås en flok på 11, hvoraf 2 ungfugle blev nedlagt (bagermester C. H. Bang, in lit. 1966). – O. Behrends oplyser (in lit. 1966), at lærer V. Liengård i foråret 1966 ofte så en spillende kok, og sidst i marts eller begyndelsen af april sås en flok på 5, hvoraf 2 var kokke. – Selv om den sidste rest af mosen bliver bevaret, og der omkring mosen er store markområder uden bebyggelse, er det tvivlsomt, om det lille hedeareal fremover vil kunne rumme en fast bestand af urfugle.

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 5 nedlagte urfugle, 1 i 1959, 1 i 1963 og 3 i 1964.

Øster Gejl Mose.

I området mellem Øster Gejl og Vilsbæk findes 150-200 ha mose og hede med en lille fast bestand af urfugle, omkring 10 fugle om efteråret. I oktober 1962 sås 2 gamle og 7 kyllinger (medhjælper Osvald Nielsen, in lit. 1964). I oktober 1963 sås gennem tre uger 3 kokke og 4 høner (postbud August Christensen, in lit. 1964). I to nærliggende moser, Holbøl Mose 4-5 km mod øst og Kollund Mose 5 km mod sydøst er i de senere år set enkelte urfugle udenfor yngletiden, formodentlig strejfer enten fra Øster Gejl Mose eller Frøslev Mose. Gårdejer Søren Linding oplyser (mundtl. medd. 1963), at der i slutningen af 1950-erne og indtil 1960 var en lille fast bestand i Holbøl-Hokkerup Mose. – Også i tidligere perioder har der været urfugle her; således iagttoges i sommeren 1943 6 urfugle (N. H. Jensen, Dansk Ornithologisk Forenings Tidsskrift 38, 1944, side 66).

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 1 nedlagt urfugl (1962).

Hostrup Sø.

Nord for Hostrup Sø findes et hede- og moscområde på ca. 200 ha, hvoraf en del er Søgårdlejrens øvelsesterræn. Vest for søen fandtes tidligere store moser, men disse er nu reduceret meget. Forvalter P. Thomsen oplyser (mundtl. medd. 1963, in lit. 1966), at bestanden af urfugle i årene 1952-1966 har været meget konstant, med 3-4 kokke på spilleplads og en efterårsbestand på 17-20 fugle. Der udruges omkring 2 kuld årligt nord for søen, og visse år et enkelt kuld vest for søen. – Oberstløjtnant Peter Madsen oplyser (in lit. 1961), at der i 1960 sås to flokke med 22 og 8 fugle. – Assistent Holger Holm oplyser (mundtl. medd. 1966), at der findes små faste bestande af urfugle både vest for søen og i den lille Feltsted Mose øst for søen. I begge områder er jævnlige horte spillende fugle i de senere år. – Omkring 1942 fandtes urfuglen også i Rollum Mose ca. 5 km nordvest for Hostrup Sø (N. H. Jensen, Dansk Ornithologisk Tidsskrift, 38, 1944, side 66).

Fra perioden 1958-64 foreligger oplysninger om 2 nedlagte urfugle (1959).

Tinglev Mose og Ulvemosen.

I Tinglev Mose og Ulvemosen, beliggende henholdsvis syd og nord for Tinglev by, har der i perioder været faste bestande af urfugle. O. Behrends oplyser (Flora og Fauna 67, 1961, side 203), at der til og med 1954 fandtes en fast bestand i Tinglev Mose, hvorefter fuglene forsvandt. Det ser ud til, at urfuglene flyttede til Ulvemosen, hvor de nctop viste sig omkring 1954-56 (mejeribestyrer H. H. Hansen, in lit. 1966). – Bestanden i Ulvemosen har siden vekslet fra enkelte fugle i nogle år til 10-20 fugle i andre år (landmand P. A. Maltzer, in lit. 1966; mejeribestyrer H. H. Hansen, in lit. 1966). I 1965 sås et kuld på 5. – Omkring 1965 dukkede urfuglene atter op i Tinglev Mose. O. Behrends oplyser (mundtl. medd. og in lit. 1966), at der i august 1965 sås 2 unge fugle. Den 2. jan. 1966 sås 2 kokke og 1 høne på en mark sydøst for mosen, og urfugle hortes spille om foråret. Den 22. maj sås 2 kokke. Den 30. april 1966 sås 3-4 kokke syd for jernbanen (konservator Ib Trap-Lind, mundtl. medd. 1966), og den 29. maj 1966 sås 3 kokke og 2 høner spille nordvest for selve mosen (Ole Hansen, Eilif Sørensen, in lit. 1966).

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 2 nedlagte urfugle (1962 og 1964).

Eggebæk Plantage.

På hederne omkring Eggebæk Plantage fandtes tidligere urfugle. Heden er nu næsten opdyrket, og urfuglene forsvandt herfra omkring 1945-50 (savværksejer Carlsen, mundtl. medd. 1963).

Rens Hedegård Plantage.

Omkring Rens Hedegård Plantage, særlig vest for denne, fandtes tidligere store hedeområder med en stor bestand af urfugle (jagtkonsulent M. Jessen Holm, in lit. 1963). Fra slutningen af 1940-erne blev store arealer tilplantet og opdyrket, og i 1963 var der næsten intet tilbage (egne iagtt.). – Skovfoged F. Rasmussen oplyser (in lit. 1964), at urfuglene aftog i slutningen af 1940-erne og forsvandt

helt i 1950-erne. – Enkelte strejfende fugle er dog set her i de senere år (assistent Holger Holm, mundtl. medd. 1966).

Abkær og Øster Løgum.

I fire moseområder omkring Abkær og Øster Løgum mellem Haderslev og Åbenrå har der i perioder i de senere år været urfugle. Disse moser ligger fjernt fra andre sønderjyske urfugleterræner. Afstanden til de nærmeste områder er mod vest (Højrup Mose) ca. 20 km og mod syd (Hostrup Sø) ca. 12 km.

Nørre Hjarup Mose omfatter ca. 200 ha. Den vestlige del er tilgroet med tætte krat (mest birk og pil). Her findes talrige tørveskær og mindre rørsump. Den østlige del er mest åben hede med lyng og bærplanter, f. eks. tranebær og revling (egne iagtt. 1966).

Abkær Mose (nord for landevejen mellem Strandelhjørn og Skovby) omfatter ca. 150 ha højmoser med talrige tørveskær og åbne lyngarealer med tranebær og revling. Skovby Mose syd herfor er en højmoser omfattende ca. 50 ha. Øster Løgum Mose ca. 6 km syd for Nørre Hjarup Mose omfatter ca. 200 ha. Bortset fra vandstandssænkninger er disse moser stort set uberørte.

I Horsby Mose mellem Horsby og Rugbjerg Skov fandtes tidligere mange urfugle. Endnu omkring 1940 sås flokke med op til 20 fugle. På grund af afvanding og opdyrkning forsvandt urfuglene imidlertid helt fra dette område i 1940–1945 (Sven Lovsgaard, mundtl. medd. 1966).

Urfuglene sås første gang i Abkær, Nr. Hjarup og Øster Løgum Moser i 1947 eller 1948. I flere år fandtes ret store bestande. Alene i Abkær Mose kunne man visse år se 6–7 spillende kokke, og om efteråret sås ofte flokke på mere end 20 fugle. Omkring 1955 forsvandt urfuglene fra alle områder. I 1964 viste de sig atter. Det år sås i Nørre Hjarup 2 kuld (med 9 og 8 kyllinger) og to gamle kokke. I Øster Løgum Mose var der 2 kuld i 1964.

I 1965 var der et kuld i Abkær Mose. I Nørre Hjarup Mose et kuld på fem kyllinger, og om efteråret sås omkring 10 fugle. I Øster Løgum Mose sås 9 fugle i november.

I 1966 sås om efteråret 3–4 spillende kokke i den østlige del af Nørre Hjarup Mose, og i Abkær Mose blev der set op til 3 fugle.

Ovenstående oplysninger er givet af jagtforeningsformand A. Kjeldstrøm (in lit. 1966), gårdejer Jacob Jensen (mundtl. medd. 1966), købmand Peter Jensen (in lit. 1966) og gårdejer Carl Juhl (mundtl. medd. 1966).

For perioden 1958–1964 foreligger oplysninger om 10 nedlagte urfugle (alle i 1964), heraf 1 gammel og 9 unge.

Kongens Mose og Alslev Mose.

Vest og nord for Draved Skov fandtes tidligere meget store mose- og hedearealer (mindst 2500 ha omkring 1920). I de sidste årtier har disse områder imidlertid undergået store forandringer, og i det vigtigste urfugleterræn, Kongens Mose, vil udtørringen og opdyrkningen af mosen formodentlig fuldendes i de nærmeste år fremover.

I Kongens Mose har man allerede opdyrket hele den nordlige del. I den mel-

lemste del graves stadig tørv (i 1963). I den sydlige del (Ellum Mose) er terrænet stadig nogenlunde uberørt. Her ligger store lyngarealer med små og store delvis tilgroede tørveskær. Vandstanden er sænket en del i de senere år, og overalt er lyngen meget høj og tør, og der findes kun få bær (mest revling, visse steder tranebær). Lynghederne og mosen i Kongens Mose omfatter nu blot 4–500 ha (egne iagtt. 1963).

Bestanden af urfugle er gået meget tilbage i de sidste årtier. I slutningen af 1950-erne blev der ved en stor brand ødelagt flere reder. I årene 1960–63 var bestanden nogenlunde konstant. I 1962 sås 16 gamle fugle (7 kokke og 9 høner), men ingen ungfugle (gårdejer Nis Nissen, in lit. 1963). – Hotelejer Hans Heisel oplyser (mundtl. medd. 1963), at der i begyndelsen af 1960-erne blev udrugtet 4–5 kuld årligt. 4–5 kokke sås på spillepladser, og om efteråret sås flere flokke på 5–6 fugle. I 1965 var bestanden gået yderligere tilbage, om foråret var der 12–14 fugle, hvoraf 8 var kokke. I foråret 1966 var der 4–5 kokke og 3–4 høner på spillepladserne, og et kuld på 3 kyllinger sås i juli–august (gårdejer Nis Nissen, in lit. 1965, mundtl. medd. 1966).

I Alslev Mose er der foretaget beplantning i hele den sydlige del, og selve mosen omfatter blot ca. 150 ha. Terrænet er meget sumpet med mange bær (især revling og tranebær), og der findes såvel store, åbne lyngarealer som områder med spredte bevoksninger af lave træer (bl. a. birk) (egne iagtt. 1963).

Urfuglen holder til stadighed til i området, og bestanden har været nogenlunde konstant igennem flere år. Der udruges næppe mere end 1–2 kuld årligt, og om efteråret ses regelmæssigt 10–15 fugle. Undertiden ses større flokke, et år således 22 fugle, men det har formodentlig tildels drejet sig om fugle fra Kongens Mose (landmand Helge B. Jensen, in lit. 1961, mundtl. medd. 1963).

Urfugle fra Kongens Mose og Alslev Mose strejfer ofte til mose- og hedeområder længere mod vest. I de senere år er urfuglene således truffet i Solsted Mose (6 km vest for Kongens Mose): 1 i 1959 (I. P. Hatten, in lit. 1961), 2 i 1963 (jagt-konsulent M. Jessen Holm, in lit. 1963), 1 ung kok i 1963 (sognefoged Hans Seistrup, in lit. 1964). Han oplyser, at der indtil ca. 1950 ofte sås urfugle her. Ved Abterp ved Brede Å, ca. 12 km nordvest for Kongens Mose, 1 i sept. 1964 (B. A. Jensen, in lit. 1966).

Jagtforeningsformand Thomas Nicolaisen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der i årene ca. 1948–1954 var mange urfugle i Kogsbøl Mose, ca. 12 km vest for Kongens Mose. Flokke på op til 30 fugle blev set. Assistent Holger Holm oplyser (mundtl. medd. 1966), at han i 1950-erne har set enkelte fugle på nogle mindre heder 2 km vest for Kogsbøl Mose.

For perioden 1958–1964 foreligger oplysninger om 10 nedlagte urfugle, som fordeler sig således: 2 i 1959, 1 i 1960, 3 i 1961, 3 i 1963, 1 i 1964. Af disse er 3 fugle nedlagt i områder vest for Kongens Mose.

Skærbæk – Ribe.

I det vestlige Sønderjylland i området fra Lovrup i syd til Fæsted Mose i nord findes en række mindre hede- og moseområder, som rummer bestande af urfugle. I den mellemste del af området, på hederne mellem Højrup og Skærbæk findes en ret stor bestand, hvorimod flere af de øvrige heder næppe har ynglende urfugle hvert år. Her skal områderne gennemgås fra syd til nord.

Kløjning.

Hedeområderne sydvest for Kløjning er næsten helt beplantet (egne iagt. 1963). En lokal landmand oplyser (mundtl. medd. 1963), at der endnu i foråret 1963 sås 1 høne og 2 kokke på en eng syd for det beplantede område. I de senere år skulle der være udrug et enkelt kuld årligt. – Fuglene vil formodentlig forsvinde i løbet af få år, efterhånden som lyngen og bærplanterne mellem træerne forsvinder.

Hønning Mose og Plantage.

I området mellem Lindet Skov, Hønning Plantage og Renbæk Plantage findes heder og moser omfattende 300–500 ha. Skovfoged Gunner Jensen oplyser (mundtl. medd. 1963), at der findes en fast bestand af urfugle. Der udruges formodentlig 1–2 kuld årligt, og om efteråret ses op til ca. 15 fugle. Skovfoged B. Sehested oplyser (mundtl. medd. 1962), at han i 1959 så et kuld urfugle i Hønning Mose.

I Hønning Plantage findes mindre områder med lyng. Her sås omkring 1960 et kuld kyllinger (statsskovrider N. L. Thomsen, in lit. 1966).

Højrup og Arnum Moser.

Nord for Lindet Skov findes moser og heder på tilsammen 300–400 ha med store åbne lyngflader, samt tørvegrave tildels omgivet af pile- og birkekrat. Området rummer den største urfuglebestand på egnen. I 1961 var bestanden omkring 20 fugle (landmand Jens Hansen, in lit. 1961). – I 1963 sås om foråret ca. 10 honer og 4 kokke. Om efteråret sås ofte større flokke på op til ca. 14 fugle (slagter H. Midtgaard, in lit. 1963). – I 1965–66 var bestanden ca. 30 fugle. 4–5 kokke på spilleplads, 3 kuld udrug, og op til 14 fugle i flokke om efteråret (slagter H. Midtgaard, in lit. 1966). Murer E. Herlev oplyser (in lit. 1966), at han i dec. 1965 så en flok på 31 urfugle. I løbet af vinteren sås flere flokke på 5–6 fugle, og endnu i marts 1966 sås 13 fugle i flok. Bestanden har været i god fremgang i de seneste år. – I foråret 1966 sås 4 kokke (landmand Jens Hansen, in lit. 1966).

Gasse Hede.

I området omkring Københavns Plantage, især området vest for plantagen mellem Skidenbæk og Bjørnskær Bæk – Ulbæk, findes hedeområder på ialt ca. 300 ha. Som følge af lyngskæring i de senere år er lyngen meget lav og frodig i store områder, og i fugtige partier findes mange bærplanter (egne iagt. 1963). I selve plantagen findes flere mindre lyngarealer. Siden ca. 1950 har området ikke undergået forandringer, men der er vistnok planer om at opdyrke en del af heden nu.

Området rummer en ret stor bestand af urfugle, hvorom skovfoged Jørgen Schmidt har oplyst (in lit. 1961 og 1966, mundtl. medd. 1963). Omkring 1961 kunne man om vinteren se op til 20 kokke i en flok. I 1963 oplyses, at man om efteråret kan se op til 30–40 fugle i flok, formodentlig også omfattende fugle fra andre nærliggende terræner. Der udruges omkring 3–4 kuld. I foråret 1963 var der 3 spillepladser. I 1966 oplyses, at man om efteråret kan se flokke på 10–15 fugle i plantagens moser. Om foråret ses 2–3 kokke. I foråret 1966 sås på en spilleplads 1 kok og 6 honer. Bestanden har været nogenlunde uforandret i de sidste 5 år.

Normsted Hede.

Skovfoged Jørgen Schmidt oplyser (in lit. 1966), at der tidligere skal have været en fast bestand af urfugle på heder vest for Birkelev Sønder Plantage (ca. 150 ha i 1964), ca. 3 km vest for Gasse Hede. I 1966 sås en spillende kok på heden.

Lundsmark Hede.

Mellem Lundsmark og Rejsby Å findes stadig ret store heder samt beplantninger med ganske lave nåletræer (egne iagt. 1963). Plantage og hede omfatter tilsammen ca. 300 ha. Området rummer stadig en fast bestand af urfugle, selv om der er sket en tilbagegang i de senere år. Gårdejer Knud Troelsen oplyser (mundtl. medd. 1963, in lit. 1966), at der omkring 1963 var mindst 10–12 fugle i området, og der blev årligt udrug 1–2 kuld. I vinteren 1962–63 sås 4 fugle på en stubmark vest for plantagen. I 1964 var der en flok på 8 (et kuld), og på stubmarkerne sås ofte 2–3 par.

Norbæk Plantage.

I 1965 sås et kuld urfugle her (statsskovrider N. L. Thomsen, in lit. 1966).

Fæsted Mose.

Fæsted Mose øst for Ribe, som tidligere rummede en stor bestand af urfugle, er idag næsten helt udtørret og opdyrket. Kun i den centrale og nordlige del af området findes mose tilbage. Opdyrkningen begyndte i slutningen af 1930-erne, og dengang kunne man se flokke på 30–40 fugle (gårdejer Chr. Andreasen, mundtl. medd. 1963). Endnu i 1947 kunne man se flere flokke på 4–5 fugle (gårdejer Johs. Ebbesen, in lit. 1963). Siden slutningen af 1950-erne har der kun været 4–5 fugle i området (lærer A. Hammer Bæk, in lit. 1963), og i 1963 var der kun enkelte fugle og højst et enkelt kuld (gårdejer Chr. Andreasen, mundtl. medd. 1963). Når de sidste rester af mosen om få år er opdyrket, vil urfuglene formodentlig helt forsvinde fra denne lokalitet.

Den samlede urfuglebestand i området fra Kløjning til Fæsted Mose er meget vanskelig at anslå, dels fordi visse områder næppe har urfugle hvert år, dels fordi urfuglene om efteråret tilsyneladende slår sig sammen i større flokke med fugle fra flere yngleterræner. I årene omkring 1963 kan man formodentlig regne med følgende ynglebestande i områderne: Kløjning 1 par, Hønning Mose og Plantage 1–2 par, Højrup og Arnum Moser 3–5 par, Gasse Hede 3–4 par, Normsted Hede 0–1 par, Lundsmark 1–3 par, Norbæk Plantage 0–1 par, Fæsted Mose 0–1 par. Den samlede bestand er således 9–18 par, de fleste år vel omkring 15 par om foråret og en efterårsbestand på 50–60 fugle.

For perioden 1958–1964 foreligger oplysninger om 6 nedlagte urfugle, som fordeler sig med 2 i 1959, 2 i 1961 og 2 i 1964.

Sydvestjylland mellem Ringkøbing Fjord og Skallingen

Området langs den jyske vestkyst mellem Ringkøbing Fjord og Skallingen rummer en af landets største urfuglebestande. Størstedelen af området er klitter, heder og plantager; agerjord udgør kun en ringe del. Det egentlige urfugleteræn (klitter og heder) omfatter ialt ca. 7500 ha, og hertil må desuden regnes en mindre del af klitplantagerne, der tilsammen dækker ca. 7300 ha.

Store dele af området ejes af staten. Under Statens Klitvæsen hører således alle plantagerne, samt store hedeområder. Militæret råder over store arealer i den sydlige del af området, og jagten på disse terræner har siden 1946 været administreret af Klitvæsenet.

Hederne i Sydvestjylland afviger meget fra de fleste andre urfugleterræner i Jylland. Jordbundens ringe bonitet betinger en betydeligt langsommere vækst af de fleste planter. Her skal gives en kort beskrivelse af de vigtigste biotoper i området.

Længst mod vest ligger de grå flyvesandsklitter, som i nogle områder, f. eks. nord for Henne Strand, er mere end 30 meter høje. De er hovedsagelig bevokset med hjælme og marehalm. Længere mod øst er der brune klitter, bevokset med hjælme, græs, lyng og revling. Imellem klitrækkerne findes flere steder små søer, hvoraf de fleste dog i perioder er tørre. Øst for klitterne er der store hedeblader, undertiden afbrudt af klitter. På hederne er lyng og græs den dominerende vegetation. Lyngen er i de fleste områder ret lav. Af bærplanter forekommer flere arter, hvoraf revling er langt den hyppigste. Mosebølle forekommer også mange steder, men tranebær er kun sparsom, og tyttebær forekommer kun enkelte steder. På hederne er der mange søer og kær, ofte med tagrør, og i lavninger fugtige områder, som på visse årstider er dækket af vand. Klitplantagerne, som blev plantet fra slutningen af 1800-tallet, er næsten ene nåleskov, og bjergfyr er den dominerende træart.

Væksten er sammenlignet med andre egne af landet meget langsom, og i de vestlige dele af plantagerne er træerne ganske lave, ofte under 1,5 meter. Den langsomme vækst bevirker, at bjergfyrrerne ikke i samme grad som i andre dele af Jylland formår at brede sig ud over de tilgrænsende heder. Kun på beskyttede steder i de meget kuperede hedeområder sker der en langsom opvækst af selvsåede bjergfyr, men i øvrigt er hederne åbne.

Når man ser bort fra, at store områder er beplantet med nåletræer, og sandflugten i området er blevet dæmpet ved beplantning af klitterne med hjælme, har området ikke undergået nævneværdige forandringer i de sidste hundrede år. I de østlige dele af området er i ringe målestok sket opdyrkning af heden, og i de vestligste områder nær havet er der siden 1940-erne foregået omfattende sommerhusbyggeri. Opdyrkningen opvejes dog af militærets ekspansion i den sydlige del af området, hvor agerjord i de senere år er blevet udlagt som ovelserræner, og sommerbyernes ekspansion har endnu kun præget mindre hedeområder. Egnen fra Ringkøbing Fjord til Skallingen er endnu et af landets største naturområder.

I det følgende skal gives en mere udførlig gennemgang af de enkelte dele af området.

Nørre Lyngvig.

På Holmsland Klit mellem Sondervig og Nørre Lyngvig har tidligere været en mindre isoleret bestand af urfugle (Westerskov 1943). Fyrmester P. E. Jørgensen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der i hvert fald i de sidste 20 år ikke er set urfugle i områderne nord for Nørre Lyngvig Fyr.

Bjålum Klit og Gødel Bjerger.

Bjålum Klit omfatter ca. 300 ha lave klitter hovedsagelig bevokset med hjæl-

me, marehalm og græsser, men også, især i den vestlige del med lyng, revling, mosebølle m.m. Imellem klitterne findes flere kær med tagrør og pilebuske. Syd for Gødelkanalen ligger Gødel Bjerger, hovedsagelig bevokset med lave bjergfyr, men også med mindre lyngarealer.

Området rummer en mindre bestand af urfugle. Vandværksarbejder Peter Koch oplyser (in lit. 1963), at der i 1961 sås 3 kokke og 1 høne om efteråret. I 1962 var der flere flokke på ialt omkring 15 fugle (lige mange kokke og høner, flere ungfugle iblandt). – Værkfører O. L. Pedersen oplyser (in lit. 1965), at der den 1. okt. 1963 sås en flok på 9 urfugle, blandt andet flere unge kokke. – Arbm. Sv. O. Madsen oplyser (in lit. 1965), at der i 1963 sås tre flokke med ialt 15 fugle. I september 1964 sås 1 høne med 2 kyllinger. – Kroejer Åge Jensen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der ca. 1963 var en spilleplads midt i Bjålum Klit. I sommeren 1966 sås en flok på 6, hvoraf 2 var kokkyllinger.

For perioden 1958–1964 foreligger oplysninger om 23 urfugle nedlagt i Bjålum Klit og omliggende områder (Værnengene og den nordligste del af Nyminde Plantage). De fordeler sig således: 0 i 1958, 8 i 1959, 5 i 1960, 5 i 1961, 1 i 1962, 4 i 1963, 0 i 1964. Der foreligger oplysninger om nedlagte ungfugle fra følgende år: 1960 (3 ungfugle), 1961 (2), 1962 (1), 1963 (3).

Nyminde Plantage.

I og omkring Nyminde Plantage fandtes tidligere en del urfugle. Sydvest for Lønne Kirke fandtes tidligere et ret stort hedeområde, som nu er indskrænket til ca. 75 ha. Herfra forsvandt urfuglene omkring 1940 (opsynsmand Julius Jensen, mundtl. medd. 1963).

Vest for plantagen findes lyngbakker med spredte bevoksninger af bjergfyr, som synes velegnede til urfugle. En fast bestand findes imidlertid kun i den nordligste del nær Bjålum (se ovenfor), og vest for den mellemste del af Nyminde Plantage ses meget sjældent urfugle. I 1963 sås en høne (hofjuvelerer V. Hingelberg, in lit. 1963).

Blåbjerg Plantage og Lyngbos Hede.

Vest for Blåbjerg Plantage findes klitter med store lyngarealer, kær m.v. I selve plantagens vestlige del findes flere større åbne græs- og lyngklædte arealer. Syd for plantagen ligger Lyngbos Hede, en ca. 400 ha stor lyngheide med talrige tildels temporære søer, og med en meget rig bærvegetation (især revling). I den østligste del af heden vokser en del bjergfyr.

Dette område rummer en god bestand af urfugle. Vest for Blåbjerg Plantage findes spillepladser om foråret, og her ses jævnligt urfugle hele året, op til 3–4 fugle i flokke (egne iagtt.). – I den sydlige og vestlige del af selve plantagen ses ofte urfugle, op til 8–10 fugle i flokkene udenfor yngletiden, og enkelte par yngler formodentlig på de åbne heder i plantagen (opsynsmand H. Poulsen, mundtl. medd. 1963, in lit. 1965). – På Lyngbos Hede findes en god bestand af urfugle, og der synes at være sket en fremgang siden midten af 1950-erne (opsynsmand H. Poulsen, in lit. 1965). – Agronom Holger Uhre oplyser (mundtl. medd. 1963), at bestanden i 1962–63 var henved 20 fugle. I 1962 udrugedes mindst 2 kuld. Flokke på 6–10 fugle ses regelmæssigt. Der er flere spillepladser, men man ser sjældent mere end 3–4 kokke spille sammen. – Tandlæge N. Valentin oplyser (in lit. 1966), at der i oktober 1964 blev set 14–15 kokke på en jagt.

Henne Strand.

I området mellem landevejen til Henne Strand og Henne Molleå fandtes tidligere en god bestand af urfugle. Omkring midten af 1950-erne hortes op til 8 kokke spille lige nord for Filso Plantage, og i slutningen af 1950-erne sås hvert år urfugle i yngletiden i hele området, såvel kokke som honer med kyllinger. Ægskaller blev fundet i 1957 og 1959. Fra slutningen af 1950-erne er strandbyen vokset meget, og der ses sjældent urfugle i de vestligste områder nær havklitterne. I den østlige del af området er store arealer blevet tilplantet. Her ses stadig enkelte urfugle hvert år, og der ruges formodentlig stadig enkelte kuld (egne jagtt. 1954-1966).

Filso.

Landskaberne omkring Filso har fra gammel tid rummet en stor bestand af urfugle. Idag er størstedelen af søen udtørret, og hele den sydlige del af området er ager. I områderne mellem den nuværende Filso og havklitterne findes stadig store heder. Disse ejes af IS Filso og er fredet; de vil fremover blive bevaret i naturtilstand, og færdsel er forbudt i visse områder. Der drives ikke jagt på urfuglene.

Hofjærgermester A. Olufsen (in lit. 1963, 1964) og inspektør H. Møller (mundtl. medd. 1963) har givet oplysninger om bestanden i området. I slutningen af 1930-erne kunne man om efteråret se flokke på 70-80 fugle i den vestlige del af Filso. Endnu omkring 1940 sås flokke på 30-40 fugle i området. Under de strenge vintre var jorden dækket af en tyk skorpe af is, og bestanden aftog meget. Endnu i slutningen af 1940-erne sås jævnligt flokke i de dyrkede områder, men siden midten af 1950-erne har man hvert år kun set enkelte strejfende fugle i de dyrkede områder. I september 1963 sås dog 2 kokke på en havremark i den vestlige del af søen, og senere på efteråret sås på stubmarken flokke på 12-14 fugle. Udenfor de opdyrkede områder findes stadig en del urfugle. I området mellem Henne Molleå og Kærgård Plantage findes en ca. 400 ha stor åben lyngheide. Her findes flere spillepladser, således langs nordkanten af Kærgård Plantage og ved Tejnebjerg og Porsemose Bjerge. 6-8 kokke er ofte set spille i en del af dette område, og udenfor yngletiden ses af og til større flokke med op til 15 fugle. I januar 1962 sås en flok på 11 kokke. Hele områdets bestand er formodentlig 20-25 fugle, og der ser ud til at være sket en svag fremgang i de senere år.

I områderne syd for Henne Kirkeby findes mindre hedeområder, hvoraf en del dog er tilplantet i de senere år. Her findes også store sumpede områder med tagrør og pilebuske. Indtil ca. 1957 hortes regelmæssigt 2-3 spillende kokke i dette område (stud. scient. Poul Hald Mortensen, in lit. 1966). I 1959 sås 2 kokke på spilleplads og i 1960 1 kok og 1 hone (egne jagtt.). Man ser stadig enkelte fugle i området udenfor yngletiden, og muligvis har enkelte par ynglet i de aller seneste år.

Nord og øst for den nuværende Filso findes mindre sumpede hedeterræner, og øst for Sovigsund (den sydøstlige del af den oprindelige Filso) findes ca. 150 ha hede. I disse områder ser man næsten hvert år enkelte strejfende urfugle, men der er næppe tale om en ynglebestand.

Kærgård Plantage og Grærup Strand.

I den vestlige del af Kærgård Plantage er bjergfyrbevoksningerne lave, og her

findes ret store åbne lyngarealer. Syd for plantagen findes et stort sammenhængende hedeområde. Længst mod vest omkring Grærup Strand er der bygget mange sommerhuse i de senere år. Klitplantør G. Christensen oplyser (mundtl. medd. 1963), at bestanden i den vestlige del af Kærgård Plantage er gået svagt frem i de senere år. - Skovfoged Uffe Gitz-Johansen oplyser (mundtl. medd. 1963, 1964), at bestanden er ca. 15 par, hvoraf de fleste holder til i området vest for plantagen. Omkring Grærup Strand er der i takt med sommerhusbyggeriet sket tilbagegang i de senere år. I den sydligere beliggende Vejrs Plantage og på heden omkring Vejrs Strand ses hvert år strejfende urfugle, men der er ikke tale om en fast ynglebestand.

Heder mellem Langesø og Vrogum Plantage.

Nord for Langesø fandtes tidligere store moseområder, hvoraf en del er opdyrket i de senere år. Der findes dog stadig en lille bestand af urfugle, formodentlig ruges 1-2 kuld årligt. Og om efteråret ses flokke på op til 9-12 fugle (oversergent V. Strårup Iversen, in lit. 1966).

I området mellem landsbyerne Grærup og Børsmose i vest og Vrogum og Oxhøj Plantager i øst findes store heder med mindre agre imellem. Størstedelen af dette knap 1000 ha store område er idag militært øvelsesterræn. I den nordlige del af området, vest for Vrogum Plantage, vokser en del bjergfyr i heden. Her findes en mindre bestand af urfugle. Verner Christensen oplyser (mundtl. medd. 1963), at der ruges enkelte kuld. Længere mod syd omkring Revlsbjerge ses jævnligt op til 5 kokke på spilleplads (materialforvalter S. Aa. Nielsen, in lit. 1966). I 1962 sås 3 honer her, og der ruges hvert år 1-3 kuld urfugle (Verner Christensen, mundtl. medd. 1963). - Omkring Solagersø og Holmsø, hvor der tidligere fandtes urfugle, er vegetationen i de senere år stærkt ødelagt af militærkoretøjer, og her yngler næppe urfugle mere (klitplantør A. K. Himmelstrup, mundtl. medd. 1963.).

Omkring Hellebø mellem Vrogum og Oxhøj Plantage findes et hedeområde på ca. 150 ha. Fra dette område forsvandt urfuglene i midten af 1950-erne (Verner Christensen, mundtl. medd. 1963), men i de senere år har der atter været 1-2 spillende kokke (materialforvalter S. Aa. Nielsen, in lit. 1966.). - Endnu østligere omkring Barnsø findes kun et ganske lille hedeområde tilbage. Tidligere var der altid enkelte kuld, men siden midten af 1940-erne har urfuglen ikke ynglet her (Verner Christensen, mundtl. medd. 1963). Enlige strejfende fugle kan dog stadig ses her og ved Præstesø i Oxhøj Plantage.

Heder mellem Oxhøj og Mosevrå Plantager.

Mellem Oxhøj og Mosevrå Plantager findes ca. 350 ha hede med flere søer. Omkring Grovsø i den nordlige del af området findes en bestand af urfugle. Stud. scient. Poul Hald Mortensen oplyser (in lit. 1966), at der i slutningen af 1950-erne om foråret sås 3-4 enlige spillende kokke. I 1957 fandtes en rede med æg, og om foråret sås flere dage en flok på 30-32 urfugle, hvoraf en del dog formodentlig er kommet fra andre urfugleterræner, f. eks. Kallesmærsk Hede. I 1959 fandtes et æg. - Klitplantør A. K. Himmelstrup oplyser (mundtl. medd. 1963), at der udrugedes mindst et kuld årligt. - Materialforvalter S. Aa. Nielsen oplyser (in lit. 1966), at der i de seneste år har været 2-3 spillende kokke i området.

På hederne nær Mosevrå Plantage findes også et mindre antal urfugle. Esko Teglgård oplyser (in lit. 1963), at der i 1960 var et kuld på 5. – Klitplantør A. K. Himmelstrup oplyser (mundtl. medd. 1963), at der er to mindre spillepladser, og der ruges omkring 2 kuld.

Kallesmærsk Hede.

Kallesmærsk Hede er det største sammenhængende hedeområde i denne del af Jylland, omfattende langt over 2000 ha. Længst mod vest findes et bælte af klitter på mere end 1 km bredde. I lavningerne mellem klitterne findes flere sumpede områder, f. eks. Langslade i den nordlige del.

Øst for havklitterne ligger selve heden, som strækker sig mere end 3 kilometer mod øst, og som fra nord til syd måler ca. 4,5 km. Indtil slutningen af 1950-erne var dette store område næsten uberørt. Det var en stor, flad lyngheide med revling, mosebølle m.m., og kun få steder fandtes klitter, som stak op over det øvrige terræn.

Kallesmærsk Hede er militært øvelsesterræn, og den øgede anvendelse af tungt materiel i de senere år har ændret terrænets karakter fuldstændig. Vegetationen er mange steder kørt op, og store dele af området er idag åbne sandflader uden vegetation. Andre steder er terrænet kuperet med vegetationsløse sandbakker og bakker bevokset med lyng, revling og især græsser og laver. I de senere år er der ofte opstået hedebrande af mindre omfang, og større brande er forekommet.

Kallesmærsk Hede rummer stadig en god bestand af urfugle, selv om den er gået noget tilbage i de sidste tyve år. Flere mener, at hedevegetationens ødelæggelse er årsag til denne tilbagegang. Det er imidlertid vanskeligt at sige noget sikkert herom. Der synes stadig at være rige muligheder for urfugle, og hedebrandene har måske endog været gunstige for arten, idet bær- og lyngvegetationen herved er blevet fornyet. Uroen i området synes ikke at spille nogen større rolle for urfuglen. Om foråret dukker fuglene som regel op på spillepladserne, så snart skydningerne ophører om aftenen, og i de tidlige morgentimer spiller fuglene lige indtil skydningen i selve spilleområdet begynder.

Om urfuglene på Kallesmærsk Hede foreligger en række oplysninger. Læge Hans Juncker oplyser (in lit. 1965), at der indtil midten af 1950-erne var en betydelig bestand. Om efteråret sås flere flokke på 6–8 fugle, og sent på året op til 25 fugle i en flok. Siden gik bestanden tilbage, især i de aller seneste år. I juli 1964 sås et kuld på 7–8 kyllinger, men det efterår sås i øvrigt kun 1–3 fugle på jagterne. – Stud. scient. Poul Hald Mortensen oplyser (in lit. 1966), at der i årene 1957–59 spillede 5–7 kokke i den nordligste femtedel af heden. Langs vejen gennem heden kunne desuden tælles op til 10 kokke. Den 28. maj 1963 spillede 3–4 kokke i den sydligste del og 4–5 kokke i den nordligste del af heden. – Klitplantør A. K. Himmelstrup oplyser (mundtl. medd. 1963), at der omkring 1960 sås en flok på 13–14 fugle. I foråret 1963 var der 6 spillepladser: 1 i Langslade, 1 i Gejlhede, 2 langs Vandflodsvejen, 1 i den sydøstlige del af heden og 1 i Kirkebjerg. På hver plads sås enkelte, højst 3–4 kokke. Der ruges formodentlig omkring 8 kuld, og efterårsbestanden er ca. 50 fugle. – Skovfoged Uffe Gitz Johansen oplyser (mundtl. medd. 1963, 1964), at bestanden er omkring 15 par. – Materialforvalter S. Aa. Nielsen oplyser (in lit. 1966), at der kun spiller 6–7 kokke i hele området. – Den 19. december 1965 sås midt på heden 5 spillende kokke (Ole Hansen, in lit. 1966). – I Oxby Plantage øst for Kallesmærsk Hede

findes ikke mere en fast bestand af urfugle, men enkelte strejfende fugle ses om vinteren (klitplantør O. R. Pedersen, mundtl. medd. 1963).

Der synes at være forskellige meninger om bestandens størrelse, hvilket tildels skyldes, at bestanden har varieret fra år til år. Man må konkludere, at der i de sidste ca. 10 år er sket nogen tilbagegang, og i årene omkring 1962–65 har forårsbestanden været mindst 20 fugle, måske op til 35 fugle.

Oxby Hede og Tipmose.

Syd for Oxby Plantage og vest for Ho Plantage findes ret store hedeområder, som bl. a. omkring Boldbjerge er meget kuperede. Her findes en mindre bestand af urfugle. Lojtnant Nielsen oplyser (mundtl. medd. 1963), at der i 1962 spillede 5–8 kokke i Boldbjerge. I 1963 var der spilleplads lidt nordligere, omkring Grønbjerg. Der ruges 1–3 kuld, og om efteråret ses 10–12 fugle.

Øst for Ho Plantage findes et mindre hedeområde, Tipmose. Ifølge lokal landmand (mundtl. medd. 1963) skal der stadig være spilleplads for 3–4 urkokke i dette område.

Bestandens størrelse og jagten i Sydvestjylland.

Urfuglebestanden i Bjålum Klit er ret isoleret, men iøvrigt er hele området fra Ringkøbing Fjord til Skallingen et sammenhængende urfugleterræn. Urfuglene strejfer meget omkring indenfor dette område, og fugle fra flere mindre terræner slår sig udenfor yngletiden sammen i flokke. Dette gør det vanskeligt at anslå områdets samlede bestand. Af ovenstående oplysninger synes det imidlertid at fremgå, at forårsbestanden i hele området i årene omkring 1962–64 har været mindst 130 fugle, muligvis op imod 170 fugle.

For perioden 1958–1964 foreligger meddelelser om 35 urfugle nedlagt i området mellem Ringkøbing Fjord og Skallingen. Heraf er hovedparten, nemlig 23 fugle, nedlagt omkring Bjålum Klit (se side 67). De resterende 12 fra de sydligere områder fordeler sig således: 0 i 1958, 1 i 1959, 4 i 1960, 1 i 1961, 2 i 1962, 2 i 1963, 2 i 1964. 6 af disse er nedlagt i området omkring Langesø, Borsmose og Grærup.

Foruden dette materiale, som er baseret på udsendte spørgeskemaer (se side 47) har Klitvæsenet oplyst om antallet af urfugle nedlagt dels i statens klitplantager, dels på de militære øvelsesterræner, hvor jagten har været administreret af Klitvæsenet siden 1946. For perioden 1946–1965 drejer det sig om 45 nedlagte urfugle, som fordeler sig således på årene:

1946: 2	1953: 4	1959: 0
1947: 6	1954: 5	1960: 1
1948: 7	1955: 4	1961: 0
1949: 4	1956: 0	1962: 0
1950: 2	1957: 2	1963: 1
1951: 2	1958: 1	1964: 0
1952: 3		1965: 1

Over halvdelen, nemlig 23 fugle er nedlagt på Kallesmærsk Hede. Af oversigten, som uden tvivl giver helt pålidelige oplysninger for de pågældende områder, fremgår det tydeligt, at jagtudbyttet har været dalende i de 19 år, oversigten omfatter. I årene 1946–1955 blev der gennemsnitlig nedlagt næsten 4 fugle

pr. år, men i årene herefter er nedlagt under 1 fugl pr. år. Jagtudbyttet viser således, at områdets bestand er gået tilbage, selv om man ikke udfra dette lille materiale kan bedømme tilbagegangens omfang. Ved vurderingen heraf må man også tage i betragtning, at flere jagtlejere i disse områder har fredet urfuglene på deres terræn, efterhånden som bestanden er blevet mindre.

Det sydlige Midtjylland

Varde-Tarm.

Varde.

På heder nord og syd for Varde fandtes tidligere faste bestande af urfugle (Westerskov 1943), som imidlertid er forsvundet.

Hederne omkring Frostrup Plantage er helt opdyrket, og her har ikke været urfugle i mange år (skovfoged B. Seehusen, mundtl. medd. 1963).

Syd og øst for Orten Plantage fandtes tidligere heder og moser, som nu er næsten helt opdyrket. Gårdejer Chr. Thomsen og plantor P. Sørensen oplyser (mundtl. medd. 1963), at bestanden af urfugle var meget stor i 1930-erne, og de sidste fugle blev set omkring 1956.

Hederne omkring Gjellerup Plantage og Varde Søndre Plantage er nu næsten helt opdyrket. Sydvest for sidstnævnte plantage findes dog stadig ca. 300 ha hede, hvoraf en del dog er tæt bevokset med bjergfyr. Lærer J. Hedegård Christensen oplyser (in lit. 1966), at der i årene 1934-37 regelmæssigt sås 15-20 urfugle i dette område. Siden er arten helt forsvundet (skovfoged B. Seehusen og skovfoged P. V. Davidsen, mundtl. medd. 1963).

På den fredede Norholm Hede (ca. 450 ha) har i perioder været urfugle (Westerskov 1943), men der har næppe været en fast bestand i de senere år (L. Pedersen, mundtl. medd. 1966). Visse år kan dog ses urfugle på heden, og de ruger formodentlig af og til. Ole Hansen oplyser (in lit. 1966), at han den 1. maj 1965 så mindst 2 kokke og 1 hone på spilleplads.

Lønborg Hede.

Sydvest for Tarm fandtes tidligere et stort sammenhængende hedeområde, som strakte sig fra Lyne mod nord til Lønborg og mod vest til Hemmet og Ringkøbing Fjord. Omkring 1925 omfattede hederne 3-4000 ha. I de sidste årtier er hovedparten af området blevet opdyrket, og kun den centrale del var endnu i foråret 1966 uberørt. Det drejede sig om et ca. 800 ha stort hede- og moseområde omkring Tamkær. I løbet af 1966 og 1967 vil dette område blive yderligere indskrænket, og urfuglene vil formodentlig forsvinde helt i løbet af få år.

Indtil midten af 1950-erne kunne man se flokke på 25-30 kokke (Holger Uhre, mundtl. medd. 1963), men bestanden har i de sidste 6-8 år været lille. - J. V. Christensen oplyser (in lit. 1961), at der i 1959 sås 10 urfugle. - Gårdejer P. Juul Mikkelsen oplyser (in lit. 1961, 1966), at der i 1960-61 sås en flok på 17 urfugle. I foråret 1966 sås 3 spillende kokke, og der har i de seneste år været 1-2 kuld årligt. Flokke på 3-4 fugle er set jævnligt. - Togbetjent N. P. Jensen oply-

ser (in lit. 1966), at han i perioden 1960-1966 har set op til 3-4 kokke og 1 hone på samme spilleplads. - Lærer J. Hedegård Christensen oplyser (in lit. 1966), at der i foråret 1964 sås et par kokke spille. - Den 8. april 1966 hortes urfuglespil, og den 10. april sås overalt i mosen spor og ekskrementer af urfugle (egne iagtt.).

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 5 urfugle nedlagt på Lønborg Hede, 4 i 1959 og 1 i 1964.

Bække - Randbøl - Grene.

Vorbasse Sønder Hede og Bække Mose.

På den lille isolerede Vorbasse Sønder Hede (ca. 200 ha) findes en lille bestand af urfugle. Landmand Sven Lillelund oplyser (mundtl. medd. 1966), at han hvert år har set 1-2 spillende kokke og 1-2 honer. - Ejilif Jørgensen oplyser (in lit. 1966), at han hvert år til og med 1966 har set op til 2 kokke spille i området.

I områderne syd herfor er de fleste hedeområder opdyrket, således hederne omkring Nr. Vittrup, hvor der tidligere fandtes urfugle. En del af Bække Mose (2-300 ha) er dog stadig uberørt, og her findes muligvis stadig en mindre bestand af urfugle. Kartoffelhandler Niels Krog oplyser således (in lit. 1961), at bestanden har været i god fremgang i Bække Mose. Nord for selve mosen findes mindre områder med hede, som dog er næsten helt tilplantet, og her blev endnu i foråret 1963 hørt spillende urfugle (landmand N. Jensen, mundtl. medd. 1963).

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 4 nedlagte urfugle, som fordeles sig med 1 i 1959 (Bække Mose), 1 i 1960 (Vorbasse Sønder Hede), 1 i 1962 og 1 i 1963 (begge Vittrup).

Randbøl Hede.

Randbøl Hede er et indsande med store hedeblader i den sydlige del og høje klitter i den nordlige. Heden omfatter ca. 1200 ha, hvoraf ca. 800 ha blev fredet i 1930. I den nordlige del er klitterne bevokset med nåletræer, men i øvrigt er størsteparten af heden åben uden træer og buske. Flere steder findes fugtige områder med græs, samt mindre tildels temporære søer. Bærplanter, først og fremmest tyttebær forekommer i store mængder overalt i området. Lyngen er meget varieret, visse steder høj og tør, andre steder lav og frodig grøn. For at forynge lyngen og fremme bærplanterne har man i den sydlige del af heden, som ejes af det Grønske Fideikommis, siden 1960 foretaget afbrænding af fem store hedeestykker, og her findes således en meget varieret hedevegetation omfattende store områder med ganske lav og frisk lyng.

Randbøl Hede rummer en god urfuglebestand. J. Howard Gron oplyser (mundtl. medd. 1966), at bestanden omkring 1945-47 var meget stor. Herefter var der en tilbagegang, men efter at man er begyndt at brænde heden, har bestanden været stabil, måske endog i svag fremgang. Bestanden i hele området er nu omkring 10 spillende kokke om foråret, og efterårsbestanden er på mindst 25 fugle.

I øvrigt foreligger flere oplysninger om urfuglebestanden. I 1960 (efter det gode yngleår 1959) kunne man dagligt se store flokke på marker vest for heden, undertiden en flok på 30-40 fugle (Edv. Pedersen, in lit. 1961). - I 1962 blev

der flere gange set 3-4 kokke og 2 honer (gårdejer J. P. Johansen, in lit. 1963). - I 1963 sås den 1. oktober ca. 10 urfugle nordvest for Randbøl Hede (landmand Erling Øhlenschläger, in lit. 1965). - Jeppe Hauge Pedersen oplyser (in lit. 1966), at bestanden er 5-6 kokke. - Ejlf Jørgensen oplyser (Feltornithologen 5, 1963, side 128, in lit. 1966) om følgende antal fugle iagttaget om foråret på den centrale del af heden: 1959: 7 kokke, 2 honer. - 1960: 5 kokke og 1 hone. - 1961: 6 kokke. - 1962: 2 kokke. - 1963: 8 kokke. - 1964: 4 kokke. - 1965: 8 kokke. - 1966: 6 kokke. - Den 18. april 1966 iagttoges mindst 4 kokke på heden (egne iagtt.).

Grene Å.

Omkring Grene Å mellem St. Almstok og Gyttegårds Plantage fandtes tidligere store moser og heder, men en del af området er nu opdyrket. Der findes dog stadig mindre heder, moser og enge nær åen, som rummer en lille bestand af urfugle. Terrænet omfatter 2-400 ha.

I begyndelsen af 1940-erne var urfuglebestanden meget stor. Engang sås således en flok på 42 fugle, men i takt med opdyrkningen gik bestanden tilbage. I årene 1956-1961 har bestanden været nogenlunde konstant, i 1961 sås på spilleplads 2 kokke og 4 honer (gårdejer Peter Nissen, in lit. 1961). - I 1959 sås en flok på ca. 20 ved Lille Almstok (Kristian Jørgensen, in lit. 1963), og i 1960 var der 2 kuld med 8 og 9 kyllinger (gårdejer Frederik Nissen, in lit. 1961). - I 1964 sås en flok på 11 fugle (landmand E. Th. Nissen in lit. 1966). - Gårdejerne Peter og Frederik Nissen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der i 1966 spillede 3-4 kokke i den sydlige del af området (muligvis yderligere enkelte fugle i den nordlige del). Antallet af kuld har i de seneste år været 1-2, og man har af og til set flokke på 10-12 fugle udenfor yngletiden.

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 20 nedlagte urfugle i områderne omkring Randbøl Hede og Grene Å. De fordeler sig således: 1 i 1958, 10 i 1959, 1 i 1960, 3 i 1961, 0 i 1962, 2 i 1963, 3 i 1964. 14 fugle er nedlagt i områder nær Grene Å.

Hovborg - Ansager.

Klelund Plantage.

Tidligere fandtes store urfuglebestande i hederne omkring Klelund Plantage, på Katbøl Hede sydvest for plantagen og især på Galstho Hede nord for plantagen. Fra 1940-erne er store dele af disse heder blevet opdyrket, og idag findes kun hede i områder, som hører til Klelund Plantage. De største heder findes i plantagens nordlige del (ca. 300 ha), men også i den sydlige del findes mindre arealer (ca. 100 ha). Disse områder er meget rige på bær, især tyttebær, og der findes flere fugtige lavninger med småsoer. Store arealer er imidlertid tæt bevokset med selvsåede bjergfyr, og lyngen er de fleste steder høj og tør.

Skovfoged C. J. Madsen oplyser (in lit. 1963, mundtl. medd. 1966), at der tidligere var en stor bestand af urfugle i området. I takt med opdyrkningen af områder udenfor plantagen gik bestanden tilbage. Endnu i 1962 hørtes spil, men i 1963 og 1964 hørtes ikke spil, og kun enkelte strejfende fugle blev set. I 1965 hørtes en enkelt kok spille, men der var ingen i 1966.

Hovborg Plantage - Baldersbæk Plantage.

Mellem Hovborg og Baldersbæk Plantager syd for Donslund fandtes tidligere hede. Direktør Victor A. Olesen oplyser (in lit. 1964), at der i begyndelsen af 1950-erne var en stor bestand af urfugle. Der blev ofte set kuld, og i løbet af 3-4 år blev der nedlagt 9 kokke. - Fiskeriejer H. Henriksen oplyser (mundtl. medd. 1966), at man i begyndelsen af 1940-erne kunne se op til 40 kokke i området. Næsten al hede er nu opdyrket, og den faste urfuglebestand forsvandt i 1960-62.

Lundgård Plantage og Donslund Sande.

Øst for Lundgård Plantage findes endnu åbne hedeområder (ca. 100 ha). Landmand K. Jensen oplyser (in lit. 1963), at der i begyndelsen af 1940-erne kunne ses flokke på op til 20 urfugle, men siden er bestanden gået noget tilbage på grund af opdyrkning af de omliggende heder. - Inseminør N. B. Jensen oplyser (in lit. 1963), at bestanden i området i 1962-63 var 8-12 fugle. - Landmand A. Jensen, som ejer en del af heden øst for plantagen, oplyser (mundtl. medd. 1966), at der i 1965 spillede 2-3 kokke i området, og spil hørtes også i foråret 1966.

I Donslund Sande længere mod øst er store arealer blevet tilplantet i de senere år, men der findes stadig åbne lyngheder flere steder. Her skal stadig være en lille bestand af urfugle, men nærmere oplysninger foreligger ikke.

Faldhøje Hede.

Omkring Faldhøje vest for Lundgård Plantage findes stadig et åbent hedeareal (ca. 200 ha). Bestanden af urfugle er efter opdyrkningen af de omliggende heder gået meget tilbage. Endnu i 1964 sås en kok og en hone på spilleplads (skovfoged Johs. Frydenlund Pedersen, mundtl. medd. 1966), men det er tvivlsomt, om der findes urfugle her mere (Johs. Sørensen, mundtl. medd. 1966).

Haltrup Hede.

I området mellem Ansager, Stenderup, Starup, Øster Vrenderup og Haltrup fandtes tidligere store heder og moser med mange urfugle. I de nu udtørrede moser ved Ballebæk mellem Starup og Stenderup kunne man omkring 1940 se flokke på op til 40 kokke, og der fandtes flere store spillepladser (Johs. Sørensen, mundtl. medd. 1966). Dette område er ligesom de fleste andre på egnen opdyrket, og idag findes kun mindre heder vest for Starup (Abildhede, ca. 150 ha hede og mose) og Haltrup Hede vest for Haldbjerg Plantage (ca. 150 ha hede). Lærer J. Bruun oplyser (in lit. 1963, 1965), at der endnu i 1940-erne kunne komme flokke på over 20 på markerne i Haltrup og Vestterp ud mod Haldbjerg Hede. I 1950-erne var der enkelte fugle på Abild Hede ved Storemose i Øse sogn (2 kokke og 1 hone på spilleplads). Ved Haltrup Hede er næsten hvert år på alle årstider set enkelte kokke, men igennem mange år ingen honer. I 1965 sås dog den 19. sept. en hone med 5 kyllinger på Haltrup Hede.

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 6 nedlagte urfugle i området mellem Hovborg og Ansager: 2 i 1960, 1 i 1961, 2 i 1962, 1 i 1963.

Grindsted.

Syd og vest for Grindsted fandtes tidligere store hedeområder med gode be-

stande af urfugle. I de sidste årtier er næsten al hede blevet opdyrket, kun mindre moser ligger tilbage, og faste bestande af urfugle findes næppe mere.

Gytegård og Utoft Plantager.

I Gytegård Plantage findes ingen urfugle mere (skovfoged V. Randsby Sørensen, mundtl. medd. 1966). – Urfugle ses heller ikke mere i Utoft Plantage, men mellem de to plantager findes et mindre hedeområde (ca. 150 ha), hvor der endnu i 1964 sås 1 kok spille og senere et kuld kyllinger. Hverken i 1965 eller i foråret 1966 sås urfugle her (skovfoged R. Langvad Jensen, mundtl. medd. 1966).

Sønderby og Fugldal Moser.

Moserne syd for Grindsted omfattede tidligere ca. 1000 ha, men efter 1945 er gennemført en omfattende vandstandssænkning med påfølgende opdyrkning af mosernes yderkanter. I den centrale del findes dog endnu ret store lyngklædte og sumpede områder (ca. 300 ha i 1964).

Urfuglebestanden var meget stor indtil slutningen af 1940-erne. I årene 1947–1957 var der stor tilbagegang, men herefter atter en svag fremgang, idet man kunne se flokke på op til 8 fugle (Børge Halukost, in lit. 1961). – Omkring 1962 sås 2 kokke og 1 høne i mosen (slagter N. Chr. Iversen, in lit. 1964). – Siden er den faste bestand tilsyneladende helt forsvundet fra området, og der ses kun enkelte strejfende fugle (installatør N. Lauridsen, in lit. 1966).

Eg Mose.

I området fra Frodeslund Plantage i øst til Fårholt Bjerger i vest fandtes tidligere vidtstrakte åbne heder, omfattende henved 2000 ha omkring 1925. Hele dette store område er idag opdyrket, de sidste områder omkring Eg Mose indenfor de sidste 3–4 år. De meget små lyngarealer, som endnu findes her (højest 100 ha fordelt på flere områder) kan ikke huse en fast bestand af urfugle.

Omkring 1960 fandtes en stor bestand i området, og endnu i 1961–1963 sås flere flokke (gårdejer Niels Nielsen, in lit. 1963; landmand T. P. Christensen, in lit. 1961). – Bestanden var i 1963 mindst 20 fugle, flest kokke (tomrer K. Pedersen, in lit. 1964), og der rugedes 1–2 kuld (gårdejer A. Hansen, in lit. 1964). – I 1964 foretoges en omfattende pløjning af heden. Den 20. maj fandtes en rede med æg, men denne blev ødelagt (J. Christensen, in lit. 1964). – Landmand Tage Kristensen oplyser (in lit. 1966), at der næppe er udruget urfugle i området i årene 1964, 1965 og 1966, og kun et mindre antal strejfende fugle er set, således 5 kokke i 1965 og 1 kok i kort tid om foråret 1966.

Urup Hede.

Omkring Urup fandtes tidligere store heder, men bortset fra et lille område på ca. 20 ha, er hele heden i dag opdyrket. De sidste områder er blevet opdyrket indenfor de sidste 5–6 år.

Endnu i slutningen af 1950-erne var der en ret stor bestand i området. I 1959 var der 12 kokke og 4–5 høner, men i 1960 færre. I løbet af få år forsvandt urfuglene, og i årene 1964, 1965 og 1966 er der næppe blevet udruget et eneste kuld, og kun enkelte strejfende fugle er set (landmand Tage Kristensen, in lit. 1961, 1966).

For perioden 1958–1964 foreligger oplysninger om 17 urfugle nedlagt på hederne omkring Grindsted. De fordeler sig med 1 i 1958, 7 i 1959, 1 i 1960, 5 i 1961, 2 i 1962, 0 i 1963, 1 i 1964.

Billund – Hoven – Arnborg – Give.

Simmelmosen

Simmelmosen mellem Billund og Filskov er delvis udtørret, men der findes stadig områder med lyng og mose (100–200 ha).

Tidligere rummede mosen mange urfugle. Bestanden var stor indtil slutningen af 1940-erne, men herefter gik den tilbage. Siden slutningen af 1950-erne har der ikke været spillepladser, men kun enkelte strejfende urfugle er set nu og da, sidst i 1965 (oplyst af gårdejer J. Duus, mundtl. medd. 1966; gårdejer Frank Nørgård, mundtl. medd. 1966; dyrlæge I. Thyregod, in lit. 1963).

Heder vest for Sønder Omme.

På hederne vest for Sønder Omme fandtes tidligere store bestande af urfugle, men i de senere år er set meget få fugle, og de ruger næppe hvert år her.

Ved Skovsø Plantage sås i slutningen af 1940-erne ofte flokke på 10–12 fugle, men efterhånden som hederne blev opdyrket og beplantet, gik bestanden tilbage. I 1961 sås ingen fugle, og i 1962 hortes kun en enkelt spillende kok (snedker Chr. Vesterager, in lit. 1963). Omkring plantagen findes idag næppe mere end 100 ha hede.

Ved Sønder Omme Plantage er der idag kun to mindre hedestykker (ca. 150 ha i 1964). På heden mellem Sønder Omme og Simmelbæk blev der endnu omkring 1960 ruget et kuld årligt (arbm. P. E. Sørensen, in lit. 1961). Skovfoged J. Hvid Kristiansen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der nu kun ses enkelte strejfende urfugle ved Sønderkær Bæk mellem Sønder Omme og Hårkær Plantager. Spillende fugle er ikke hørt i de senere år.

Mellem Hårkær og Påbøl Plantager findes ret store heder (ca. 300 ha), som rummer mange bær, især tyttebær. Flere steder er heden dog tilgroet med bjergfyr. Jagtkonsulent S. Lerke-Møller oplyser (mundtl. medd. 1966), at han i 1965 og foråret 1966 kun har set en kok og en høne i området syd for Påbøl, og det har formodentlig været strejfende fugle.

Omvrå.

Mellem Sønder Omme og Filskov findes mindre heder på omkring 250 ha, som dog flere steder er tæt bevokset med bjergfyr (egne iagt. 1966). – I den østlige del af dette område fandtes i begyndelsen af 1950-erne en stor bestand af urfugle (restaurantør Hans Beck, in lit. 1963). – I 1963 sås her om foråret 1 kok og 1 høne, og i 1965 sås 1–2 kokke (landmand E. Kristensen, in lit. 1963, mundtl. medd. 1966). – I den vestlige del er siden begyndelsen af 1950-erne kun set enkelte strejfende (i 1965 2 og 1 kokke, et år fandtes en rede), men nogen fast bestand findes ikke (skovfoged Brun-Hansen, mundtl. medd. 1966).

Revlingemose og Vørsunde Mose.

Store dele af disse moser er nu afvandet, men de centrale dele er stadig ube-

rørte (ca. 300 ha omkring 1964). Indtil slutningen af 1940-erne var bestanden ret stor, og man kunne se flokke på 30–35 kokke; siden er bestanden gået meget tilbage (dyrlæge I. Thyregod, in lit. 1963). – I årene 1958–1966 har bestanden tilsyneladende været nogenlunde uforandret. I 1958 sås 10 i en flok (Ove Sand, in lit. 1961), i 1963 var der 8–10 fugle på terrænet (direktor A. Jensen, in lit. 1964). – Ove Sand oplyser (in lit. 1966), at der i 1965 og 1966 har været 5–6 spillende kokke, fordelt på flere pladser med hver 1–2 fugle.

Sønder Omme – Blåhøj – Døvling.

På nogle mindre hedeområder øst for Bøvl ses ofte urfugle (mekaniker H. Asmussen, in lit. 1961).

Nordost herfor, omkring Barslund, findes endnu ret store hede- og moseområder (ca. 250 ha). V. Weiland oplyser (in lit. 1961), at bestanden har været aftagende, men der ses stadig omkring 10 urfugle ved hver jagt.

I moseerne ved Engebæk findes stadig en fast bestand. Gårdejer Henry Christensen oplyser (in lit. 1964, mundtl. medd. 1966), at man i 1959 kunne se flere flokke på 25–30 fugle. I årene herefter blev en del hede opdyrket, og bestanden gik noget tilbage. Der findes dog stadig 3–400 ha hede, mose og eng, dels nord for Engebæk, dels langs Døvling Bæk, og her holder stadig urfugle til. I 1965 sås en flok på 12, og i foråret 1966 hørtes flere spillende kokke samt 2 høner.

I Gråmose ved Døvling var der endnu i 1959–60 en lille fast bestand af urfugle. I oktober 1959 sås 3 kokke og 1 høne (gårdejer J. Møller, in lit. 1961). – Siden er næsten hele dette område opdyrket, og der ses kun strejfende urfugle, i efteråret 1965 således en kok og en høne (Åge Green, in lit. 1966).

Omkring Karstoft Å findes flere steder moser og heder, særlig i området lige øst for Sr. Karstoft (ca. 250 ha). Her findes stadig en lille fast bestand af urfugle (ifølge lokal landmand, mundtl. medd. 1966).

Hesselvig Plantage og Ronnum Mose.

I området mellem Skarrild og Ronnum findes stadig omkring 350 ha hede og mose, hvoraf store dele dog er tilgroet med bjergfyr. I den sydligste del nær Ronnum findes en mindre mose. Restaurator Hans Beck oplyser (in lit. 1963), at der i 1960 blev nedlagt 3 urfugle, i 1961 sås en del, og i 1962 sås flere urfugle i september og første halvdel af oktober. Bestanden har været nogenlunde uændret i flere år. – Gårdejer Peter Sørensen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der i 1965 ofte sås urfugle i hele området, og i april 1966 sås 2 kokke og en høne lige nord for Ronnum Bæk.

Sandfeldbjerge.

I dette kuperede terræn findes ret store heder (ca. 350 ha i 1964). Visse steder er heden dog næsten lukket af bjergfyr. Her findes stadig en fast bestand af urfugle. Murermeister Chr. Nielsen oplyser (in lit. 1966), at bestanden er gået tilbage i de senere år, men der holder stadig urfugle til i Sandfeldbjerge og områderne syd herfor omkring Kærballégård. I 1961 sås 7 kokkyllinger. – I 1962 var der et kuld med 4 kokke og 2 høner (mejerist A. Trolldkjær-Hansen, in lit. 1964). – Gårdejer Arne Jørgensen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der i 1964 var et kuld på 9 kyllinger, og i foråret 1966 spillede mindst 3 kokke i den nordlige del af området.

For perioden 1958–1964 foreligger oplysninger om 45 nedlagte urfugle i området fra Sønder Omme til Arnborg. De fordeler sig således: 6 i 1958, 15 i 1959, 8 i 1960, 5 i 1961, 8 i 1962, 1 i 1963, 2 i 1964.

Fasterholt – Ulkær – Vrads.

Fasterholt.

Syd og sydvest for Fasterholt findes mindre hedeområder omfattende 6–800 ha (omkring 1964), hvoraf en del dog er blevet tilplantet i de senere år.

I Holtum Bjerger skal stadig være en lille bestand af urfugle (landpost Sven Johansen, mundtl. medd. 1966).

Ejeren af Tornviggård, manufakturhandler Poul Martin Møller oplyser (in lit. 1966) om området nord for gården: I 1930-erne så man om efteråret op til 30 kokke i flokke, men under brunkulgravning og mosekultivering var fuglene næsten helt forsvundet. I de sidste år er der atter kommet en lille fast bestand. I 1960 var der 5 kokke på den gamle spilleplads. Der udruges 2–3 kuld årligt. Da der er fred i området, vil arten have gode muligheder fremover. På heden mellem Flø og Skibbild er store hedeområder i de seneste år blevet tilplantet med nåletræer, men her findes stadig urfugle. Landpost Sven Johansen oplyser (mundtl. medd. 1966), at han i efteråret 1965 så en flok på 10–12 fugle. Den 17. april 1966 sås 3 kokke og 2 høner på spilleplads.

Omkring Topbjerg findes et stort hedeareal, som kun i ringe grad er tilplantet. Biavler Peder Eriksen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der ikke mere findes spillende urfugle her. Kun enkelte strejfer ses nu og da. – En anden lokal-kendt oplyser (mundtl. medd. 1966), at der i vinteren 1965–66 blev set 6 urfugle flyve over heden. – I efteråret 1964 sås en flok på 5 (2 kokke og 3 høner) ved brunkulslejerne nord herfor (direktor H. Gadegård, in lit. 1965).

Nørund Plantage og Harrild Hede.

Vest og syd for Nørund Plantage findes store hedearealer, hvoraf hovedparten hører under Randbøl statsskovdistrikt og er fredet. De statsejede heder omfatter ca. 1080 ha. Omkring Hallundbæk findes store åbne hedestrekninger med talrige kær og mange bær (bl. a. tranebær). I selve plantagens vestlige del findes mindre hedeområder, bl. a. sydøst for Stjernen, men her er store dele af heden dækket af tætte bjergfyrbevoksninger. Det største sammenhængende hedeområde strækker sig fra Store Langbjerg i nord til Kvindebæk i sydøst og Ulvemose Top i syd. Denne hede er overvejende åben, idet mange selvsåede bjergfyr er blevet fjernet i de senere år. Her findes mange bærplanter, især tyttebær og revling, men lyngen er de fleste steder høj og tør, og store områder domineres af græs. I de senere år har man i visse områder afslået lyngen (statsskovrider V. Halskov Hansen, in lit. 1966). Syd for Holtum Å ligger et andet stort hedeområde. Her vokser mange bjergfyr, lyngen er mest høj og tør, og store arealer domineres af græs, som i de senere år synes at have bredt sig på lyngens bekostning (journalist N. J. Tortzen, in lit. 1963). Heden rummer mange tyttebær.

Skovfoged H. Chr. Jacobsen har givet oplysninger (mundtl. medd. 1966) om urfuglebestanden i området. Bestanden er gået noget tilbage i de senere år. I 1956 eller 1957 sås en flok på ca. 25 kokke. Idag er forårsbestanden 20–25 fugle.

Der findes faste spillepladser, bl. a. ved Hallundbæk, Store Langbjerg og syd for Holtum Å. På hver spilleplads ses dog sjældent mere end 2-3 kokke. Enkelte urfugle ses regelmæssigt på de mindre hedestrækninger inde i plantagen.

Journalist N. J. Tortzen oplyser (in lit. 1963), at han i juni 1958 så 2 kokke syd for Store Langbjerg, og han har ofte iagttaget sæde efter urfugle. - Den 25. maj 1966 sås 1 kok ved Hallundbæk (egne iagtt.).

Udenfor yngletiden strejfer urfluglene ofte til områder længere vestpå, hvor der endnu omkring 1940 var ynglebestande af urfugle (Westerskov 1943). Arbm. Svend Iversen oplyser (in lit. 1963), at han i efteråret 1962 så en flok på 12 nær Kolkær 5 km vest for hederne, og han har i de senere år desuden iagttaget urfugle ved Skovlyst ved Fjederholt Å (3 fugle). Resenborg nord for Kolkær (2 fugle), nord for Søborg Sø (3 fugle) samt Vognlund nordvest for Store Langbjerg (5 fugle).

Isenvad.

Tidligere fandtes et stort sammenhængende hedeområde omkring Ravnghøj mellem Nørlund Plantage og Isenvad. Endnu i begyndelsen af 1960-erne var her mindst 500 ha hede. Slagter K. Pedersen oplyser (in lit. 1965), at der tidligere hvert år blev udruget omkring 4 kuld i området. Endnu i 1962 sås en flok på 9 kokke. I 1963-64 sås en hone, men siden er ingen urfugle set, og der har ikke været kuld siden 1962. Nu er al hede opdyrket.

Ulkær Mose.

Ulkær Mose, Troldmose og Nørkær mellem Ikast og Gludsted Plantage var tidligere et moseområde af betydeligt format og med en meget stor bestand af urfugle. Idag er mosen udtorret og af lyngarealer findes kun meget små områder (ca. 100 ha i 1966).

Gårdejer Peter Jappe har givet udførlige oplysninger (in lit. 1963, mundtl. medd. 1966) om urfluglens forekomst i området. Fra 1920-erne til begyndelsen af 1940-erne var bestanden meget stor. På jagterne om efteråret sås ofte flere flokke med over 20 fugle. Dengang omfattede moserne omkring 1000 ha. Under den sidste verdenskrig oprettedes torveværker og formbrændselsfabrikker i mosen, og uroen bevirkede, at urfuglebestanden aftog, således at den om efteråret kun var på 60-80 fugle. Efter krigen var der atter fremgang at spore. I 1958 begyndte imidlertid den store afvanding og opdyrkning af mosen. Efterhånden som vandstanden sænkedes, kom de langvarige brande på indtil 3 måneder hvert år. Uroen og brandene var årsag til, at urfluglene aftog, og ved opdyrkningen indskrænkedes deres levemuligheder betydeligt. De rige forekomster af bær, især tranebær, forsvandt ved vandstandssænkningen.

Endnu i vinteren 1962-63 sås en flok på 17 urfugle. I 1963 sås flere kokke på spilleplads. I 1964 sås kun enkelte fugle på spilleplads. I vinteren 1964-65 sås 3-4 i en flok, men ellers kun nogle få enlige fugle. I foråret 1965 spillede enkelte, og om efteråret sås enkelte urfugle. I 1966 har Peter Jappe imidlertid, trods flere besøg i spilletiden, ikke hørt eller set urfugle i Ulkær Mose, så arten er formodentlig helt forsvundet fra området.

Gludsted Plantage.

I og omkring Gludsted Plantage fandtes tidligere en stor bestand af urfugle.

De åbne hedeblader omkring plantagen er nu næsten helt opdyrket, og nåleskoven er nu så tæt og høj, at den ikke yder urfluglene livsbetingelser. I tilknytning til plantagen findes idag kun 4 mindre hedeområder: 1) Isenbjerg i plantagens vestlige del, omfattende 150-200 ha hede, hvoraf en del er fredet. Visse områder er tæt bevokset med bjergfyr. Her findes en rig bærvegetation (især tyttebær og blåbær). - 2) Et mindre hedeområde (ca. 100 ha) øst for Kærshoved med høj lyng og mange bjergfyr. - 3) Mindre isolerede lyngarealer i plantagens centrale del (ca. 25 ha). - 4) Hederne omkring hovedvej 13 ved Rankhøj, knap 200 ha. Græs dominerer i de laveste dele, og bjergfyr har bredt sig over den vestlige del af området.

I de områder, som hører til Gludsted Plantage (Palsgård statsskovdistrikt) har man i de senere år med henblik på bevarelse af heden fjernet mange selvsåede bjergfyr.

Statsskovrider A. G. Elmquist oplyser (mundtl. medd. 1966), at han siden 1959 kun har set 2 strejfende urfugle, begge ved Isenbjerg. Skovfoged N. Grove-Nielsen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der i de senere år kun er set ganske enkelte urfugle. I 1945-47 sås et kuld ved Kolpendal, men den faste bestand af spillende fugle forsvandt før 1950.

På et ganske lille hedeområde ved Skaven ca. 3 km syd for Isenbjerg holdt i foråret 1964 2 kokke og 4 honer til (medhjælper Birger Andersen, in lit. 1964). Dette område rummer dog næppe en fast bestand af urfugle.

Vrads - Sebstrup.

I det meget kuperede terræn mellem Vrads og Sebstrup fandtes indtil ca. 1940 meget store bestande af urfugle. Hedeterrænerne har idag næsten samme udstrækning som dengang, nemlig omkring 1000 ha, men efterhånden som de omliggende plantager er vokset op, er hedestykkerne blevet mere indesluttede, og i de fleste områder har selvsåede bjergfyr bredt sig ud over selve heden.

Oplysninger om disse områder er modtaget af dir. K. Skotte Møller (mundtl. medd. 1966), H. U. Skotte Møller (in lit. 1966) og skovfoged Jensen (mundtl. medd. 1966).

Længst mod syd ligger Vrads Sande (ca. 130 ha), en kuperet lynghede med mange bær. Store dele af heden er nu dækket af ene, bjergfyr og andre træer og buske. Mellem Vrads og Vorret ligger flere mindre heder på tilsammen knap 150 ha. Lyngen er de fleste steder høj, og bjergfyr dominerer mange steder. Nord og vest for Skjærbæk Plantage findes store hedeområder, tilsammen ca. 400 ha. Lyngen er de fleste steder høj og tør, og bærveksten er fattig (tyttebær). Mange steder findes tætte bevoksninger af ene og bjergfyr, men der findes også store åbne hedeblader. Længst mod nord ligger Sebstrup Sande, et ca. 250 ha stort hedeområde. I den centrale del findes fugtige strøg med kær, i den sydlige del lynghede. Lyngen er dog tør og høj, og der vokser kun få bærplanter (tyttebær). I den nordlige del af området findes tætte bevoksninger af selvsåede bjergfyr.

Fra Vrads Sande forsvandt urfluglen allerede i begyndelsen af 1940-erne. I 1941 sås en flok på 9 fugle, men siden er ingen set. På det tidspunkt var der endnu en stor bestand i Sebstrup Sande, hvor man kunne se mere end 20 kokke på spillepladserne. Store flokke sås daglig trække mellem de forskellige heder. Bestanden var imidlertid i tilbagegang, og da man i sommeren 1946 foretog sprængninger af ammunition på Sebstrup Sande, forsvandt hovedparten af bestanden. En stor flok urfugle blev set trække mod nord mod Kompedal Plantage. Endnu i

midten af 1950-erne kunne man høre enkelte fugle spille, men siden er kun enkelte strejfende fugle blevet iagttaget.

I hederne nord for Skjærbæk Plantage gik bestanden tilbage i 1940-erne, og muligvis forsvandt fuglene helt fra området omkring midten af 1950-erne. I de sidste år har man imidlertid atter set enkelte fugle. I 1965 sås 1 kok og 1 hane, og en rede med røg fandtes i hedens østlige del. Der kom ikke kyllinger her, og i foråret 1966 er kun set en hane i området.

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 10 urfugle nedlagt i området fra hederne syd for Falsterholt til Ulkær Mose. De fordeler sig således: 2 i 1958, 2 i 1959, 4 i 1960, 2 i 1961. 6 fugle er nedlagt i Ulkær Mose.

Borris Hede.

Borris Hede er i dag Danmarks største sammenhængende hedeområde med urfugle. Kærnen i dette område er det store militære øvelsesterræn, som omfatter ca. 5000 ha udyrket land. Fra nord til syd måler området ca. 9 km, fra øst til vest ca. 7 km. Størstedelen af området (ca. 70 %) er åben lyngheide. Lyngen er meget varieret, nogle steder højt voksende og tør, andre steder ganske lav og meget frodig; denne variation i lyngens karakter skyldes tildels de næsten årlige småbrande, som opstår i forbindelse med militærets øvelser. Heden er rig på bær, først og fremmest revling. Visse år forekommer mange tyttebær, og i de fugtigste områder findes tranebær. I visse områder domineres heden af græs, og i den sydlige del af øvelsesterrænet omkring Omme Å findes gamle landbrugsjorder, som hovedsageligt er bevokset med græs. Omkring åen, samt i den nord-østlige del af heden (Sortekær) findes moseområder med små åbne vandområder. I udkanterne af øvelsesterrænet findes mindre nåletræsbevoksninger.

I nærheden af øvelsesterrænet findes idag kun mindre hedeområder, nemlig 1) mod vest Stoustrup Hede mellem Stoustrup og Tarm (ca. 150 ha i 1964). Hele Tarm Hede syd herfor er idag opdyrket. - 2) Mod syd en lille hede nord for Sønder Grene Plantage (ca. 50 ha i 1964). Gundesbøl Hede, Dyrvig Hede og Vesterhede er helt opdyrket. - 3) Mod øst mindre hede- og moseområder ved Rødmose og Felding Mose (ca. 100 ha i 1964). - 4) Mod nord afgrænses øvelsesterrænet af Kjærbæk, og mellem denne og Skjern Å ligger flere hedearealer og delvis tilplantede brunkulslejer (tilsammen ca. 350 ha i 1964). Alle disse områder rummede tidligere urfugle (Westerskov 1943), men idag findes der kun en fast ynglebestand på øvelsesterrænet.

Skovfoged Johs. Frydenlund Pedersen har givet udførlige oplysninger (mundtl. medd. 1964 og 1966) om urfuglenes forekomst på Borris Hede. Borris Hede er formodentlig det sted i landet, hvor man har de bedste muligheder for at optælle de spillende kokke. Områdets samlede bestand synes at være gået en smule tilbage siden midten af 1950-erne. I foråret 1955 taltes henved 100 kokke (F. Salomonsen, Dansk Ornithologisk Forenings Tidsskrift 49, 1955, side 249). De sidste år har man talt henved 50-60 kokke på spillepladserne, og der findes et lignende antal honer, således at den samlede forårsbestand er over 100 fugle. Visse år er den noget større, op imod 150 fugle. I 1966 taltes den 6. maj 47 spillende kokke, og omkring 1. juni taltes en morgen 56-57 kokke.

Omkring midten af 1950-erne fandtes der kun få, men store spillepladser på heden. Flere steder sås omkring 20 kokke spille sammen. I de senere år har der

været en tendens til spredning af de spillende fugle. Idag rummer de fleste spillepladser kun 2-5 kokke, og kun et enkelt sted (Sortekro) iagttager man regelmæssigt mere end 10 kokke. Omkring 1. juni 1966 var der dog to store spillepladser med 17 og 11 kokke. De fleste spillepladser findes i de græsbevoksede områder, især i den østlige del af Borris Hede.

Udenfor yngletiden optræder urfuglene ofte i flokke på mere end 20. Om vinteren ses de jævnligt på de små nærliggende heder, samt på marker, først og fremmest rugmarker. Det er karakteristisk, at de store flokke oftest består af næsten ene kokke eller næsten ene honer. I vinteren 1965-66 iagttoges en flok på 22 honer, hvilket er en stor sjældenhed her i landet.

I områderne nord for Kjærbæk ses udenfor yngletiden daglig flokke på 10-15 fugle, sjældnere flokke med 20-30 fugle. I slutningen af december 1965 iagttoges en flok på 44 fugle (medhjælper N. Fønnesbech Jensen, in lit. 1966). - Den 4. dec. 1965 iagttoges en flok med 20 kokke omkring Rødmose øst for øvelsesterrænet (skovfoged J. Hvid Kristiansen, mundtl. medd. 1966).

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 9 nedlagte urfugle i området, heraf er 3 nedlagt på selve øvelsesterrænet. De fordeler sig således: 4 i 1959, 1 i 1960, 1 i 1962, 2 i 1963, 1 i 1964.

Høgildgård - Stavning.

I området nord for Borris fra Høgildgård Plantage i øst til Ringkøbing Fjord i vest fandtes tidligere flere gode urfugleterræner. Idag findes der ingen faste bestande her.

Høgildgård - Birkebæk - Harreskov Plantage.

I de store plantagekomplekser syd for Herning fandtes tidligere store bestande af urfugle, men efterhånden som plantagerne voksede op og lynghederne blev tilplantet og opdyrket, forsvandt fuglene. Skovrider P. F. Tottrup oplyser (mundtl. medd. 1966), at urfuglen ikke har ruget i Birkebæk Plantage siden midten af 1930-erne. I Harreskov Plantage rugede fuglene endnu i slutningen af 1930-erne, men siden er arten helt forsvundet fra området.

Hjælland Mose.

I Hjælland Mose syd for Birkebæk Plantage fandtes tidligere en meget stor bestand af urfugle. Muremester Chr. Nielsen oplyser (in lit. 1963), at der omkring 1930 var en bestand på 30-40 fugle, men efter dræningen, som påbegyndtes i 1928, forsvandt tranebærrene, og urfuglene gik stærkt tilbage. - Postbud B. Frederiksen oplyser (in lit. 1964), at der i 1960 var en flok med 7 kyllinger. I 1961 blev der set 2 gamle kokke og 1 hane. I 1964 sås 2 gamle kokke, men siden er ingen urfugle set, og urfuglene har ikke ynglet i mosen i de senere år.

For perioden 1958-64 foreligger oplysninger om 2 urfugle nedlagt i Hjælland Mose (1960).

Herning Kommuneplantage.

Omkring Herning Kommuneplantage og Mombjerger fandtes tidligere store heder, som efterhånden er næsten helt forsvundet. I 1964 fandtes kun ca. 100 ha hede tilbage syd for Herning Kommuneplantage. Grosserer Børge Madsen oply-

ser (in lit. 1964), at der endnu i 1962 fandtes urfugle her, men siden er de ikke set i området.

Nørre Vium Heder.

Omkring Troldhede og Nørre Vium lå tidligere vidtstrakte heder. Særlig i de sidste 10 år er store arealer blevet opdyrket og tilplantet, og heden omfatter nu (1964) blot ca. 300 ha fordelt på flere små stykker. Indtil midten af 1950-erne var der en god bestand af urfugle, og der blev hvert år udruget kuld. Man kunne undertiden se flokke på 15-20 urfugle. I takt med opdyrkningen gik bestanden tilbage. Endnu i 1960-61 kunne man se 6-8 fugle i området, men i 1962 og 1963 sås kun enkelte strejfer. Den faste bestand var da forsvundet. (Oplyst af direktor Chr. Damgaard Jacobsen (in lit. 1963), gårdejer P. A. Jensen (in lit. 1963) og baneformand Kristian Lauritsen (in lit. 1961).

For årene 1958-1964 foreligger oplysninger om 6 nedlagte urfugle (1 i 1959, 5 i 1960).

Løvstrup Plantage.

Vest for Løvstrup Plantage findes stadig ca. 150 ha hede, og der er i de sidste årtier ikke sket større indskrænkninger i arealet. Skovfoged Åge B. Jensen oplyser (in lit. 1966), at han i 1959 så en spillende kok og i juli en hone med seks kyllinger. Siden er urfluglen ikke iagttaget her.

Dejbjerg Plantage.

Nord for Dejbjerg Plantage findes stadig ca. 300 ha hede og mose. Arealet har været nogenlunde uændret i mange år. Skovfoged P. Westergård oplyser (in lit. 1966), at han i årene 1949-51 jævnligt så urfugle i området, men herefter forsvandt de pludselig. Siden er kun enkelte fugle iagttaget, formodentlig strejfer. J. Hedegård Christensen oplyser (in lit. 1966), at han i 1961 så en enkelt spillende kok i plantagens udkant, den eneste iagttagelse af urfugle fra området, som er besøgt ofte igennem mange år.

Stavning.

Hederne mellem Stavning og Skjern er næsten helt opdyrket. Fisker Alfred Madsen oplyser (in lit. 1963), at der tidligere var urfugle her, men i flere år har der ingen været.

Det nordlige Midtjylland

Bøllingsø - Kompedal.

Bøllingsø

I moserne og hederne omkring Bøllingsø fandtes tidligere en god bestand af urfugle. Torvegravning i 1940-erne og afvanding og opdyrkning af store områder sidenhen har ødelagt urfuglenes muligheder her. - I 1959 blev der nedlagt 2 urfugle i området. - Erik Jacobsen oplyser (in lit. 1961), at han i 1961 flere

gange så kokke og honer nordvest for Bøllingsø, men der sås ingen kuld det år. - Leif Ragn Jensen oplyser (mundtl. medd. 1966), at kuld sås sidste gang omkring 1955, og siden er kun enkelte strejfende fugle set, sidst en kok i 1964.

Stenrøgel Mose.

I området mellem Stenholt Skov og Stenrøgel Mose fandtes tidligere store heder. Stud. scient. L. Kortegård-Pedersen har givet oplysninger (in lit. 1966) om forholdene her, baseret på oplysninger fra brødrene Frank. Indtil ca. 1930 var urfuglebestanden i tiltagen. I årene 1930-1940 kunne man se flere store flokke på stubmarkerne, op til 50 kokke i en flok. I begyndelsen af 1940-erne påbegyndte man omfattende torvegravning i en væsentlig del af området, og uroen i forbindelse hermed var formodentlig årsag til, at urfuglene gik meget tilbage. Efter 1950 var bestanden lille. I 1956-57 blev der nedlagt to kokke, og i årene herefter sås og høstes kun få urfugle. I 1965 sås og høstes 1 kok, og i 1966 var der 1 kok og muligvis 1 hone på spilleplads. Efter at torvegravningen ophørte, blev store områder tilplantet og opdyrket, således blev hele Stenrøgel Mose og en mindre mose i den østlige del af området opdyrket i 1958-59. Heden omfatter idag blot ca. 175 ha.

Kompedal Plantage.

Kompedalen og de omliggende heder har fra gammel tid huset mange urfugle. Det egentlige urfugleterræn er imidlertid blevet indskrænket meget i de sidste årtier. Endnu i midten af 1940-erne lå store dele af den nuværende plantage hen som lynghede. I 1947 brændte vældige områder, 773 ha lynghede og 556 ha nåleskov. Efter branden er størstedelen af arealet blevet tilplantet, og af egentlige hedeområder i og ved Kompedal Plantage findes idag kun følgende: 1) Gråhede i den østlige del af plantagen, omfattende ca. 100 ha lynghede med mange bær. I foråret 1966 foretoges afbrænding af et mindre areal med henblik på lynnens foryngelse. - 2) Kompedalen, en ca. 3 km lang og 100-300 m bred dalsænkning i den nordlige del af plantagen i fortsættelse af Gråhede (ca. 40 ha). - 3) To små lyngarealer i plantagens vestlige udkant (tilsammen 20-25 ha). - 4) Et ca. 150 ha stort hedeområde vest for plantagen mellem Bovlund og Vallerbæk. 5) Talrige mindre lyngområder langs Karup Å mellem Skygge og Munklinde.

Skovfoged Sven Åge Nielsen har givet oplysninger (mundtl. medd. 1966) om urflugens forekomst i Kompedal Plantage. I 1934 blev plantagen statsskovreservat, og i de årlige indberetninger om vildtbestanden er i årene 1956-1965 oplyst følgende om urfluglen: 1956 4-5 kuld, 1957 5 kuld, 1958 4 kuld, 1959 3 kuld, 1960 2 kuld, 1961 0 kuld, 1962 1 kuld, 1963 2 kuld, 1964 1 kuld, 1965 4 kuld (10-15 fugle om foråret). Sv. Å. Nielsen har givet udførlige oplysninger om sine iagttagelser fra april 1965 til maj 1966. Fra denne periode foreligger ca. 30 iagttagelser af urfugle. I reglen er kun enkelte eller et par fugle set sammen, men der er også gjort iagttagelser af 4-5 eller flere fugle. Den 24. april 1965 sås 1 kok og 4 honer, i sept. et kuld på 7-9, 19. sept. 3 gamle kokke og 1 hone, 5. maj 1966 4 kokke og 3 honer på spilleplads, 6. maj 4 kokke og 1 hone på spilleplads. De fleste iagttagelser er gjort i den nordøstlige del af plantagen omkring Gråhede, hvor urfuglene har faste spillepladser, samt i den vestlige del af plantagen nær det store hedeområde (3, se ovenfor), hvor der også er urfugle hele året. Enkelte fugle er iøvrigt iagttaget mange steder i den nordlige del af plantagen. Bestanden i hele området var i foråret 1966 omkring 20 fugle.

Langs Karup Å (område 5, se ovenfor) findes ikke nogen fast bestand af urfugle, men enkelte strejfer jagttages nu og da. Gårdejer Peter Jappe oplyser (mundtl. medd. 1966), at en kok blev set i efteråret 1965. – Gårdejer A. Dieckmann oplyser (mundtl. medd. 1966), at der indtil for få år siden jævnligt sås urfugle på hederne omkring Munklinde nær åen. Disse områder er nu opdyrket, og der findes ikke urfugle fast mere. – Gårdejer N. C. Pedersen oplyser (in lit. 1961), at der tidligere yngede urfugle på de små heder mellem Skygge og Bording syd for Kompedal Plantage. I 1958 var der en del fugle, bl. a. en høne med 11 kyllinger. Siden har urfuglene ikke ynglet, men enkelte strejfende fugle er set af og til.

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 5 urfugle nedlagt i området Bøllingsø-Kompedal Plantage. De fordeler sig med 2 i 1958, 2 i 1959, 1 i 1960.

Karup og Kongenshus Heder.

Omkring Karup-Grove og Kongenshus sydvest for Viborg findes idag nogle af landets bedste urfugletræner. Hederne omfatter ialt ca. 4300 ha og kan deles i et nordligt og et sydligt område.

Karup Hede.

Mod syd ligger de store heder omkring Karup flyveplads. Indtil de seneste år er heder i udkanten af området blevet opdyrket og beplantet, men mellem Kølvrå og Barslund og Egelund ligger endnu et stort sammenhængende hedeområde, ca. 8 kilometer langt og 2-3 kilometer bredt. Størstedelen er åben lyngheide. Lyn-gen er meget varieret, nogle steder ganske lav, andre steder høj og tør. Bærplanter, især tyttebær og revling vokser i store mængder. Indskudt i heden findes talrige mindre marker, og mange steder findes mindre beplantninger af nåletræer. Hist og her findes mindre søer og større kær og sumpe (bl. a. omkring Egelund Huse).

Omkring Tinghøj og Bavnehøj nordvest for dette område fandtes tidligere store heder, men disse er nu helt opdyrket og tilplantet. Også vest for Grove er en del områder tilplantet i de senere år, men der ligger dog stadig store lyngheder, som dog flere steder er overgroet med selvsåede nåletræer. Syd for Kølvrå omkring Uhre fandtes tidligere store åbne hedeområder, men en del er opdyrket, og her findes nu kun ca. 250 ha hede. Mellem Karup og Ulvedal Plantage fandtes ligeledes store heder, men disse er hovedsageligt tilplantet og opdyrket, og idag er der kun mindre lyngheder tilbage.

Området rummer endnu idag en meget stor bestand af urfugle.

Følgende oplysninger foreligger om bestanden på selve flyvepladsens område, fra Kølvrå til vejen mellem Grove og Egelund. Overfærnik G. Kranker oplyser (in lit. 1963), at man kan se flokke på op til 50-60 fugle om efteråret, og man ser ofte 15-20 fugle i flok. Hele bestanden er vel på ca. 100 fugle, og der har i de seneste år været en svag fremgang. – Overfærnik Viggo Pedersen oplyser (in lit. 1964), at der har været en mindre fremgang i bestanden siden ca. 1959. Nu er der 75-100 fugle, mest i området omkring Donso Sande og Egelund Huse. Større spillepladser er ikke set, man ser oftest 1-2 kokke sammen med 1 høne. I oktober 1963 sås en flok på ca. 20 fugle (høner, unggokke og 5-6 gamle kokke). Kokkene

synes at være i overtal i området. – Overfærnik Arne Jørgensen oplyser (in lit. 1964), at fuglene blandt andet har spillepladser ganske nær startbanerne på flyvepladsen. – Uddeler Svend Sørensen oplyser (in lit. 1963), at han i de senere år har set op til 16 kokke på en spilleplads. – O. Hestehave oplyser (in lit. 1966), at han i 1965 iagttog en spilleplads med op til 5 kokke og 13 høner.

Major H. Lauesen oplyser (mundtl. medd. 1966), at bestanden har været i fremgang i de senere år, og den omfatter foråret 1966 formodentlig 50-75 fugle. På spillepladserne ses sjældent mere end 3-4 fugle sammen. For nogle år siden brændte et mindre hedeområde, og siden 1965 har man i en mindre del af området skåret lyng, to forhold som muligvis kan have forbedret artens muligheder i de allerseneste år.

M. Bjerring oplyser (in lit. 1961), at bestanden af urfugle omkring Barslundgård i den sydvestlige del af heden er 30-40 fugle. – Arbejdsmand Mads P. Lauersen oplyser (in lit. 1963), at han for et par år siden så 10-15 fugle på spilleplads her. – Gårdejer Sigurd Granhøj oplyser (in lit. 1965), at der tidligere ofte sås flokke på 20-30 fugle, nu langt færre.

Omkring Gindeskovgård vest for de store hedeområder fandtes tidligere en stor bestand af urfugle. Fabrikant E. Bareuther oplyser (in lit. 1963), at man i årene 1947-54 kunne se flokke på 40-50 fugle. Efter 1954 er store hedearealer blevet opdyrket, og kun ca. 75 ha hede ligger tilbage. Urfuglebestanden er gået tilbage, men enkelte fugle og flokke på op til 8-10 ses stadig. I 1963 var der kun enkelte kokke og 1 høne på spilleplads. – Skytte Paul E. Larsen oplyser (in lit. 1966), at der stadig udruges enkelte kuld årligt i området.

I områderne længere mod nordvest op imod Nordre Feldborg Plantage findes ikke mere en fast bestand af urfugle (gårdejer Sigurd Granhøj, in lit. 1965), men endnu i 1959 sås nær Haderup en flok på ca. 30 gamle kokke, formodentlig strejfer fra Karup Hede (medhj. Thorvald Jensen, in lit. 1961).

Omkring Uhre øst for Kølvrå findes stadig urfugle. Salgschef S. Rabek oplyser (in lit. 1961), at der den 4. okt. 1959 sås en flok på ca. 20 fugle. – Gårdejer A. Pape oplyser (in lit. 1964), at bestanden har været uændret siden midten af 1950-erne. – Mag. scient. J. Fog oplyser (in lit. 1963), at der i slutningen af sept. 1963 sås 15-20 fugle. – Repræsentant Bent Kristiansen oplyser (in lit. 1964), at der er 5-6 par urfugle i området.

På hederne mellem Karup og Ulvedal blev der i 1959 nedlagt 6 urfugle, så bestanden må have været ret stor. Isenkræmmer H. B. Jørgensen oplyser (in lit. 1963), at der endnu findes en bestand på ca. 30 fugle. – Siden er store dele af heden opdyrket, og den faste bestand af urfugle formodentlig forsvundet.

Det er vanskeligt at danne sig et sikkert indtryk af bestandens størrelse i hele området fra Ulvedal til Gindeskovgård i de senere år. Af ovenstående oplysninger fremgår det, at der i yderkanterne er sket en tilbagegang som følge af hedens opdyrkning og beplantning, mens bestanden i den centrale del af området er uændret, måske endog gået lidt frem. I de senere år synes forårsbestanden at have været omkring 100 fugle.

Kongenshus Hede.

Nord for Karupheden ligger den store Kongenshus Hede, som idag rummer en af landets største urfuglestammer. Området omfatter ca. 1500 ha sammenhængende hede, hvoraf størstedelen (ca. 1200 ha) ejes af Kongenshus Mindepark for

Hedens Opdyrkere. Næsten hele dette område er fredet og vil fremover blive bevaret som hede.

I den nordlige del af området findes en stor sammenhængende hede, et ca. 4 kilometer langt og 3 kilometer bredt højdedrag, som i den østlige og sydlige del gennemskæres af slugter. Dette område er idag åben hede. Tidligere var visse områder tilgroet med bjergfyr, men efter en stor brand i 1959 fjernede man langt de fleste træer. Lyngen er de fleste steder meget lav, og overalt vokser mængder af bær, især tyttebær.

Syd for dette område findes mindre hedeområder grænsende op til små plantager. Hederne her rummer stadig mange bjergfyr.

I områderne omkring mindeparken fandtes tidligere mange mindre heder, men disse er nu næsten helt opdyrket.

Urfuglebestanden i selve mindeparken er meget stor. Efter branden i 1959, der ødelagde store dele af heden i yngletiden, var der et par år med færre urfugle, men siden er bestanden atter øget, og den er idag større end før branden, hvilket formodentlig hænger sammen med, at lyngen over store områder blev fornyet og mange bjergfyrbevoksninger forsvandt.

Direktør Niels Basse oplyser (in lit. 1966), at bestanden i hele området er over 100 kokke om foråret og vel flere honer. Alene langs vejen gennem heden kunne man i 1966 se 25-30 spillende kokke. På jagterne i oktober er i de senere år set op til 100 urfugle på én dag.

Det er naturligvis meget vanskeligt at anslå en så stor bestand nøje, og bestanden varierer utvivlsomt meget fra år til år. At dømme efter de mange oplysninger om iagttagelser, der er indkommet, ligger forårsbestanden de fleste år formodentlig noget lavere, omkring 100-150 voksne fugle (kokke og honer).

I maj 1966 besøgte området, og der fandtes spillepladser dels langs vejene gennem området (ialt ca. 25 fugle), dels i den vestlige del af heden (ca. 8 fugle), samt på de mindre heder i den sydlige del af området (5-10 fugle). På de fleste spillepladser var der kun enkelte eller 3-4 fugle, på én sås dog 7 fugle. Der sås lidt flere kokke end honer (egne iagt.).

På et ca. 20 ha stort hede- og moseområde vest for mindeparken udruges hvert år 1-2 kuld, og i nov.-dec. ses på stubmarker flokke på ca. 20 fugle (lærer Åge Stenholt, in lit. 1966). – Også andre steder udenfor selve mindeparken findes muligvis små faste ynglebestande, og udenfor yngletiden ses meget ofte urfugle. Efterhånden som de mindre heder er blevet opdyrket, er de iagttagne flokke blevet mindre. Uddeler Svend Sørensen oplyser (in lit. 1963), at han for få år siden sås 68 kokke i en flok. – Medhjælper E. Damgård Poulsen oplyser (in lit. 1965), at han i 1963 sås en flok på 40 fugle ved Resen. – Konsulent A. V. Aidt Pedersen og landmand Niels O. Nielsen oplyser (in lit. 1965), at der i 1963 var et regelmæssigt træk af urfugle fra Kongenshus til de sydlige liggende områder, bl. a. Høgil Mose. I 1964 sås dette træk ikke. – Karl Dorr (in lit. 1964) og landmand Arnold Hansen (in lit. 1961) oplyser, at der tidligere sås flokke på 50-75 fugle ved Grønhøj, i de senere år kun småflokke på 4-6 fugle. – Ved Sønder Resen sås tidligere 4-5 flokke, hver med op til 40 fugle, men nu ses langt færre (mejeribestyrer A. B. Andersen, in lit. 1963).

I området omkring Rosgårde og Søvsø ca. 5 kilometer nord for Kongenshus Hede fandtes tidligere terræner med faste bestande af urfugle. Landsretssagfører Åge Dahl oplyser (in lit. 1963), at der endnu i 1945-46 var en del omkring Knudsgårde ved Søvsø. Således sås 14 kokke i en flok. – Siden er store områder

beplantet og opdyrket. Viggo Østergård oplyser (in lit. 1961), at der i efteråret 1958 sås en flok på 24 fugle, men herefter er kun meget få iagttaget. – Gartner Tage Christensen oplyser (in lit. 1961), at bestanden omkring 1955 var ca. 25 fugle, men nu (1961) kun ca. 10. – Området er idag ikke egnet til en større fast bestand af urfugle (egne iagt. 1966), og det er muligt, at de fleste af de fugle, der er blevet iagttaget omkring 1960, har været strejfer fra Kongenshus.

Fra perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 100 urfugle nedlagt i områderne omkring Karup og Kongenshus. Disse fordeler sig med 23 i 1958, 23 i 1959, 8 i 1960, 7 i 1961, 7 i 1962, 18 i 1963, 14 i 1964.

De 100 urfugle fordeler sig med 37 i området omkring Karup Hede og 63 i og omkring Kongenshus Hede. Direktør Niels Basse oplyser (in lit. 1966), at der i årene 1952-1965 er nedlagt 44 urfugle i selve mindeparken: 3 i 1952, 3 i 1955, 4 i 1956, 2 i 1957, 4 i 1958, 1 i 1960, 2 i 1961, 2 i 1962, 12 i 1963, 7 i 1964, 4 i 1965. Man bemærker, at der i 1959 (efter den store brand) ingen urfugle blev nedlagt. Man bemærker også det store antal i 1963. I årene 1958-1964 er således nedlagt 32 urfugle, og gennem de udsendte spørgeskemaer er der indkommet oplysninger om 27 af disse.

Gudum Kær – Ovstrup – Hvidmose.

Gudum Kær og Skinderholm.

I Gudum Kær omkring Storåen og på Skinderholm Hede (ca. 75 ha i 1964) fandtes tidligere store bestande af urfugle. I de senere år har man foretaget en regulering af Storåen, og uroen her og på Skinderholm flyveplads er formodentlig årsag til, at urfuglene gik tilbage og nu er helt forsvundet.

Journalist N. J. Tortzen oplyser (in lit. 1963), at han i begyndelsen af maj 1953 sås 6-8 kokke og et par honer spille på selve flyvepladsen. Den 7. juni 1958 sås en kok ved flyvepladsen. Den 30. juli 1960 sås i Bredkær Mose ca. 2 km syd for Gudum Kær en hone, og endnu en hone sås ved Storeåen lidt østligere. – Claus Bertelsen oplyser (mundtl. medd. 1966), at man i midten af 1950-erne kunne se 10-15 spillende fugle ved flyvepladsen, men siden er arten gået meget tilbage. I maj 1965 sås 2 kokke øst for flyvepladsen, men om efteråret sås ingen urfugle. Heller ikke i foråret 1966 er urfuglen set i området.

Ovstrup Hede.

I området mellem Ovstrup og Røgen findes et hedeområde på ca. 500 ha, og i udstrækning ca. 4 km fra øst til vest og op til 2 km fra nord til syd. I hedens udkanter er i de senere år plantet en del nåletræer, men størstedelen af området er en stor sammenhængende og åben hede. Lyngen er de fleste steder ret lav og frodig, der findes mange bærplanter, men kun få steder åbent vand.

Civilingeniør O. Kier, som ejer størstedelen af området, oplyser (in lit. 1966), at der i 1940-erne var en meget stor bestand af urfugle; en vinterdag sås en flok med op imod 100 fugle. Siden er bestanden gået tilbage. I 1965 sås en flok på 10-12 fugle. Størsteparten af heden vil fremover blive bevaret i sin nuværende tilstand.

E. Torp Pedersen oplyser (in lit. 1966), at han den 6. maj 1950 sås 9 kokke og 2 honer i området. – Formand E. Markussen oplyser (mundtl. medd. 1966), at

der alene i området mellem de to nord-syd gående hedeveje plejer at spille 5-6 kokke og ses op til 10 høner (dette område omfatter ca. 1/3 af heden). Længere østpå findes flere spillepladser. – Ejeren af Norre Ågård oplyser (mundtl. medd. 1966), at han i foråret 1966 så en flok på ca. 20 urfugle i den sydlige del af heden, og mindre flokke eller enkelte fugle ses jævnligt. – Husejer Jens Jacobsen oplyser (in lit. 1963), at han i 1961 iagttog en flok på 12-14 fugle på en kløvermark ved heden. – Fabrikant Ejnar Pedersen oplyser (in lit. 1963), at han på jagter i de senere år altid har set urfugle i områder, som grænser op til heden, flokke med fra 5 til 20 fugle. Der ruges mindst 2 kuld årligt. – Journalist N. J. Tortzen oplyser (in lit. 1963), at han den 7. aug. 1960 fandt ca. 20 trykkesteder, 1 fugl blev set. Den 4. juni 1961 sås trykkesteder i den østlige del. Den 18. maj 1962 spillede en kok i hedens sydlige udkant. – Den 18. maj 1966 hørtes 4-5 spillende kokke i den centrale del af området (egne iagtt.).

Af disse oplysninger fremgår det, at forårsbestanden i 1966 formodentlig er mindst 20 fugle, muligvis henved 30.

Hodsager.

Sydvest for Hodsager og i området omkring Ommosegårde syd for Lilleå fandtes tidligere ret store heder med en del urfugle. Hederne er nu næsten helt beplantet og opdyrket, og en fast bestand af urfugle findes ikke mere.

Direktor Fr. V. Chr. Hall oplyser (in lit. 1964), at der for 10-20 år siden fandtes en ret stor bestand omkring Hodsager; en vinterdag sås en flok på 13 fugle. Herefter gik bestanden tilbage, og i de senere år har arten ikke ruget i dette område. I 1963 blev urfuglen trods talrige besøg slet ikke set.

Tømrermester O. Adamsen oplyser (in lit. 1961), at der ved Ommosegård kan ses enkelte strejfere, muligvis fugle fra Søndre Feldborg Plantage. – Montør J. P. Madsen oplyser (in lit. 1964), at der på en hede mellem Simmelkær og Hodsager indtil 1963 var en lille bestand, men i 1964 blev heden pløjet, og kun en enlig strejfende fugl blev set.

Søndre Feldborg Plantage.

Omkring Søndre Feldborg Plantage fandtes tidligere store heder. Forstfuldmægtig Sven Gravsholt oplyser (mundtl. medd. 1966), at der endnu i begyndelsen af 1950-erne var en stor bestand af urfugle. Sydøst for plantagen sås ved én lejlighed 10 spillende kokke. – Siden er så at sige al hede opdyrket, således at der i dag (1966) kun findes mindre hedeområder langs Lilleåen syd for plantagen, samt i den nordlige del af plantagen (ca. 50 ha). Statsskovrider Johs. Rafn oplyser (mundtl. medd. 1966), at han i de halvandet år, han har været på distriktet, kun har set enkelte urfugle, således en høne midt i den sydlige del af plantagen, samt enkelte strejfende kokke i den nordlige del. I foråret 1966 spillede en kok på en mark øst for plantagen, og en kok (måske den samme) sås spille syd for plantagen.

Hvidmosen.

Hvidmosen er endnu stort set uberørt. Den omfatter ca. 400 ha mose og hede, omgivet af store åbne marker med spredt bebyggelse. I den centrale del af mosen findes talrige tørveskær med åbent vand og mange steder en frodig bærvegetation, især tranebær.

Området rummer en god urfuglebestand. E. Torp Pedersen oplyser (in lit. 1966), at han den 19. juni 1949 så 2 kokke og 1 høne, den 5. maj 1950 1 urfugl og den 9. juni 1960 1 kok. – Montør J. P. Madsen oplyser (in lit. 1964), at bestanden i de senere år har været i fremgang, fra 6-7 fugle i 1956 til 20-22 i 1964. I foråret 1964 sås 7 kokke på spillepladsen. – Ingeniør J. J. Kristensen oplyser (in lit. 1965), at han i 1962 iagttog en flok på 15-18 urfugle. – Gårdejer K. Pedersen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der i foråret 1966 var to spillepladser i den centrale og sydlige del af mosen med tilsammen 5-8 kokke. I de senere år har man om vinteren jævnligt set flokke på op til ca. 10 fugle.

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 11 urfugle nedlagt i området fra Gudum Kær til Hvidmosen. De fordeler sig således: 1 i 1959, 1 i 1960, 4 i 1961 3 i 1962, 1 i 1963, 1 i 1964. 4 er nedlagt nær Ovstrup, 4 i Hvidmosen, 2 ved Hodsager og 1 ved Gudum Kær.

Hjerl Hede m. v.

I området fra Nordre Feldborg Plantage og Borbjerg Plantage i syd til Rønbjerg i nord fandtes tidligere vidtstrakte heder med store bestande af urfugle. Store hedestrækninger er nu helt opdyrket, og en fast bestand af urfugle findes kun i området øst for Flynderso.

Nordre Feldborg Plantage.

De små lyngarealer, som findes op til plantagen, er tæt bevokset med bl. a. bjergfyr, og her findes ingen urfugle (statsskovrider Johs. Rafn, mundtl. medd. 1966).

Djeld Hede og Stendis Hede.

Disse heder er nu helt opdyrket, og urfuglene er forsvundet.

Trandum Skovby Hede.

Her fandtes tidligere en meget stor bestand af urfugle. Når der under den sidste verdenskrig blev holdt skydeøvelser på den nærliggende Djeld Hede, kunne man se 175-200 urfugle i området. I 1957-58 var der endnu en bestand på 25-30 urfugle. I 1960-61 var bestanden kun 2 kokke og 5 høner (gårdejer Anthon Lauritsen, in lit. 1961). – Siden er resterne af heden blevet opdyrket og urfuglene er nu helt forsvundet (gårdejer Frede Dueholm, mundtl. medd. 1966).

Trandum Hede.

Heden mellem Trandum og Stubbergård So er nu næsten helt opdyrket. Endnu i 1962 blev der ruget et kuld kyllinger, men siden er der ikke set urfugle i området (gårdejer Jacob Grønbæk, in lit. 1964).

Rønnes Mose.

Store dele af denne mose er blevet afvandet i de senere år, men den centrale del ligger stadig hen som mose (ca. 75 ha i 1966). Her fandtes tidligere en stor bestand af urfugle, men omkring 1959 forsvandt de sidste spillende kokke, og siden er kun enkelte strejfende fugle set (gårdejer Ejler Østergård, mundtl. medd. 1966).

1966). – Under den sidste verdenskrig kunne man nær Mogenstrup øst for Rønnes Mose se op til 80 kokke i flokke på markerne om vinteren (gårdejer Frede Dueholm, mundtl. medd. 1966).

Hjelm Hede.

På heden omkring Vibesø kunne man endnu i slutningen af 1940-erne se op til 20 kokke på spilleplads. Siden er bestanden gået jævnt tilbage, og i de senere år har der kun været enkelte fugle. Der er dog hvert år ruget et kuld, og endnu i foråret 1966 var der en kok og en høne i området (Frederik Korsgård, mundtl. medd. 1966).

Hjerl Hede.

Sydøst for Flyndersø ligger store fredede hedeområder, som ejes af Hjerl-fonden. Områderne omfatter 2 store heder med en plantage imellem, nemlig Stovdal (ca. 400 ha) og Grimme Bakker (ca. 350 ha). I den vestlige del mod Flyndersø findes tætte krat (hovedsagelig eg, men også birk, ene og bævreasp), men i øvrigt har man fjernet de selvsåede bjergfyr, således at områderne i dag er store åbne hedeblader. Heden er rig på tyttebær, og i de senere år har revling bredt sig meget og i visse områder næsten helt afløst lyngen. Lyngen er højt voksende og tør i mange områder. For at forynge lyngen har man planlagt at afbrænde et større område, men endnu har denne ikke kunnet gennemføres.

Skovfoged Johs. S. Petersen oplyser (mundtl. medd. 1966), at urfuglebestanden i Stovdal og Grimme Bakker i de senere år kun har været 15-20 fugle. På spillepladsen ses kun enkelte kokke sammen, og udenfor yngletiden ser man oftest kun 2-3 fugle sammen. På jagterne i de senere år har man set op til 15 forskellige fugle i området.

Estvadgård Plantage – Rønbjerg Mose – Havris Hede.

Nord og vest for Flyndersø findes mindre hede- og moseområder.

I Estvadgård Plantage og på heden øst for plantagen ses ofte strejfer fra Stovdal og Grimme Bakker. Muligvis yngler enkelte fugle uregelmæssigt. I Havris Hede findes næppe nogen fast bestand, men nu og da udruges et helt kuld (gårdejer Frede Dueholm, mundtl. medd. 1966). – I Rønbjerg Mose er der i de senere år kun set enkelte strejfende fugle, i 1965 således 2 fugle, men en fast bestand findes ikke mere (gårdejer Eilert Alberts, mundtl. medd. 1966). – Endnu i 1961 blev der imellem Rønbjerg og Vinderup skudt 1 gammel og 4 unge kokke, som uden tvivl er blevet udruget i et af de ovennævnte områder.

Skive og Gammelstrup.

Syd for Skive, samt ved Gammelstrup ca. 10 km østligere fandtes tidligere ret store heder. Westerskov (1943) oplyser om en mindre urfuglebestand syd for Skive, som imidlertid er forsvundet for mange år siden. På Gammelstrup Hede fandtes i 1940-erne mange urfugle, men store arealer blev opdyrket og beplantet og de sidste urfugle forsvandt i 1952-53 (gårdejer Johs. Bække, in lit. 1966).

For årene 1958-1964 foreligger oplysninger om 12 nedlagte urfugle i området fra Trandum Skovby Hede til Rønbjerg. De fordeler sig således: 5 i 1959, 1 i 1960, 5 i 1961, 1 i 1963.

Nordvestjylland

En af landets største urfuglestammer findes i hedeområderne syd og sydvest for Holstebro. Størstedelen af området er meget kuperet med store lyngbakker vekslende med agerjord og skove. Her findes ca. 7000 ha hede, hvoraf en stor del er sikret for fremtiden, idet de enten er udlagt som reservater specielt med henblik på urfuglens bevarelse, eller på anden måde er fredet.

Klosterhede og Kronhede Plantager.

Omkring disse plantager fandtes tidligere vidtstrakte heder med en stor bestand af urfugle. Idag er næsten al hede opdyrket eller beplantet, og urfuglene er forsvundet. Bankfuldmægtig Erik Hansen oplyser (in lit. 1963), at der omkring 1948 var en bestand på 20-30 fugle. I nov. 1961 sås 3 fugle. – Medhjælper H. E. Olsen oplyser (in lit. 1964), at han i sommeren og efteråret 1961 så 7 urfugle. Det år blev en ung og en gammel fugl nedlagt. – Statsskovrider K. Nedergaard-Hansen oplyser (in lit. 1966), at man endnu for et par år siden regnede med, at der var enkelte urfugle tilbage, men nu findes ingen længere.

Vosborg – Stråse – Vind.

De vigtigste urfugleterræner er hederne under Ulborg Statsskovdistrikt omkring Stråse Plantage. Statsskovrider Vagn Johansen har givet oplysninger (mundtl. medd. 1966) om forholdene her. Distriktet blev oprettet som selvstændigt statsskovdistrikt i 1942. Distriktet omfatter idag 6113 ha, hvoraf godt 2000 ha er hede. Heri indgår de to vildtreservater Vind Hede (400 ha) og Sønder Vosborg Hede (100 ha), som er oprettet specielt med bevarelsen af urfuglene for øje. Desuden er ca. 800 ha hede fredet, og de resterende ca. 700 ha vil administrativt blive bevaret som hede.

Omkring Stråse Plantage findes følgende hedeområder (i arealangivelserne er medregnet tilgrænsende områder, som ikke hører under statsskovdistriktet):

Vind Hede: Mellem Stråse Plantage og Vind Kirke findes et 4 km langt og op til 2 km bredt sammenhængende hedeområde (størstedelen er vildtreservat), ialt ca. 500 ha hede. I forbindelse hermed findes syd for Lilleå ca. 150 ha hede.

Nørrevosborg Hede Beliggende i den nordlige del af Stråse Plantage, omfattende ca. 300 ha hede.

Sønder Vosborg Hede: Beliggende mellem Stråse og Ulfborg Plantager, omfattende ca. 250 ha hede, hvoraf knap halvdelen er vildtreservat.

Troldtoft: I den sydøstlige del af Stråse Plantage, omfattende ca. 200 ha hede.

Dyrnøse Hede: Beliggende syd for Madum Å, omfattende ca. 100 ha hede.

Desuden 3-4 mindre hedeområder i Stråse Plantage omfattende ialt ca. 200 ha.

Disse områder er ideelle urfugleterræner. Størstedelen af hederne er store åbne lyngarealer, hist og her bevokset med enebærbuske og bjergfyr. Overalt findes en meget rig bærvegetation, først og fremmest tyttebær.

I Ulborg statsskovdistrikt har man i de senere år på forskellig måde søgt at holde hederne åbne og fremme bærplanterne og den unge lyng (se side 40).

Tabel 4. Antallet af urfugle på spillepladserne i Vosborg – Stråsø – Vind området i årene 1943–1966.

År	kokke	honer ialt	År	kokke	honer ialt	År	kokke	honer ialt
1943	54		1951	25		1959	47	18 65
1944	54		1952	32		1960	61	30 91
1945	63		1953	40		1961	53	13 66
1946	58		1954	38		1962	44	16 60
1947	59		1955	35		1963	39	17 56
1948	47		1956	27		1964	42	20 62
1949	22		1957	24		1965	39	26 65
1950	26		1958	31	4 35	1966	41	15 66

Hederne omkring Stråsø Plantage huser en stor bestand af urfugle. Statsskovrider Vagn Johansen har givet oplysninger (mundtl. medd. 1966) om artens forekomst. Siden 1943 har man hvert år foretaget optællinger af urfugle på spillepladserne i området, i årene 1958–1966 på 15 faste lokaliteter. Optællingerne, som har omfattet de fleste fugle indenfor det pågældende område, er hvert år foretaget i den bedste spilletid og under gode vejrforhold, og man må således regne med, at resultaterne afspejler bestandens variation fra år til år.

I figur 11 og tabel 4 er opført antallet af fugle for årene 1943–1966. Da der er forbundet stor usikkerhed med optællinger af honer på spillepladsen (se side 7), skal til belysning af bestandens variation kun betragtes tal for kokkene.

Det fremgår af tabellen, at antallet af kokke har varieret meget fra år til år i den 24 års periode, som optællingerne omfatter. Der er ialt 1001 kokke, hvilket giver et gennemsnit på 42 pr. år. Der er imidlertid store afvigelser fra dette gennemsnit, idet der i 1949 kun var 22 kokke, mens der i 1945 var 63 og i 1960 var 61 kokke. Hvis man betragter hele perioden på 24 år, bemærker man således store svingninger, men der synes ikke at være tale om nogen generel faldende eller stigende tendens i bestanden. Antallet har i hele perioden været omkring 40 med afvigelser på op til ca. 20 til hver side.

Af tabellen fremgår det, at antallet af honer optalt på spillepladserne i 1958–65 er betydeligt lavere end antallet af kokke. Da honerne optræder mere tilfældigt på spillepladserne end kokkene, kan materialet ikke benyttes til belysning af kønsfordelingen. Statsskovrider Vagn Johansen oplyser, at der i området formentlig er lige mange honer og kokke.

For perioden 1958–1965 foreligger oplysninger om antallet af fugle på de enkelte spillepladser. De fleste spillepladser rummer kun få, d.v.s. 2–4 kokke og i reglen et mindre antal honer. På visse pladser (tildels de samme fra år til år) har man dog talt større antal fugle, og her skal gives en liste over spillepladserne med mere end 5 kokke eller 5 honer. For hver spilleplads er først nævnt kokkene, herefter honerne (5+3 betyder således 5 kokke og 3 honer).

1958: Ingen. Den største 4+1.

1959: 8+3, 5+3.

1960: 9+6, 9+5, 9+2, 9+2, 7+4, 6+4, 5+2.

1961: 10+2, 6+3, 6+3, 5+2, 5+1, 5+0.

1962: 7+5, 6+2, 5+1.

1963: 6+6.

1964: 8+4, 7+3, 5+4.

1965: 6+4, 5+0, 2+7.

Det største samlede antal fugle på én spilleplads er 15, det største antal kokke 10 og det største antal honer 7. Særlig i 1960 og 1961 fandtes flere store spillepladser i området.

Udenfor yngletiden færdes urflugene i større flokke. Ofte ses 10–15 fugle sammen, sjældnere flokke på op til 20. Fuglene strejfer meget omkring, og der er ingen tvivl om, at flere af de store flokke, som iagttages i nærliggende hede-terræner (se nedenfor), stammer fra hederne på Ulborg Statsskovdistrikt.

Andre områder.

Udenfor området Vosborg–Stråsø–Vind findes en række urfugleterræner, som skal gennemgås i det følgende. Langt de fleste af disse områder har i de senere år undergået betydelige forandringer, idet store områder er opdyrket og tilplantet, og flere af de tilbageværende hedeområder er tæt bevokset med bjergfyr. Som følge af disse indskrænkninger i det velegnede terræn er urfuglebestanden i næsten alle områder gået tilbage, og i flere områder er arten helt forsvundet som ynglefugl.

Bur – Navr.

Mellem Bur og Navr findes ned imod Storåen et mindre hedeområde (ca. 100 ha) og en mose (ca. 25 ha), hvor der stadig forekommer et mindre antal urfugle. Jagtkonsulent L. Ahlmann Olesen oplyser (mundtl. medd. 1966), at han i 1965 så enkelte kokke på spilleplads. – Udenfor yngletiden kan man se store flokke af urfugle. I okt. 1959 sås en flok på 10–12 fugle (maskinhandler F. Thomsen, in lit. 1961). – Tømrer Tage Markussen oplyser (in lit. 1963), at bestanden i 1963 var 10–15 fugle, og at den har holdt sig nogenlunde konstant i de sidste ca. 20 år. – Overassistent H. Schött oplyser (in lit. 1966), at han i sept. 1964 så en flok på 21 fugle mest gamle kokke. I okt. var denne flok delt i 4–5 mindre flokke. I 1965 sås kun 10–15 fugle fordelt over hele jagtperioden.

Nørre Felding.

På det militære øvelsesterræn syd for Holstebro findes en lille fast bestand af urfugle. Kaptajn J. E. Egefjord har givet oplysninger (in lit. 1966) om dette område. Terrænet, hvor urflugene holder til (ca. 500 ha), er hovedsagelig mose med lyng og spredt bevoksning af selvsået gran og fyr, eller sandmark med græs. Terrænet er gennemskåret af flere vandrige grøfter og af Grydeå. Øvelsesterrænet udnyttes meget intensivt til øvelser, mest med kampvogne og andre bæltekorre-tøjer, hvilket går hårdt ud over vegetationen i området, bl. a. lyngen. Efter 13 års brug har terrænet dog nu nået en tilstand, så det hviler i sig selv uden at ændre sig væsentligt. Visse steder breder lyngen sig, andre steder er den afløst af græsser. I årene 1955–1959 var urfuglebestanden i tilbagegang, men herefter har man noteret en lille fremgang. Den faste bestand i øvelsesterrænet er 12–14 urfugle. I den nordlige del har antallet af spillende kokke været 3–4, og op til 5 er set i den sydlige del. I den nordlige del udruges kun 1–2 kuld. I 1965 var der

2 kuld med 5 og 7 kyllinger, som endnu den 1. april 1966 var i flokke. Udover kuldene er i vinteren og foråret 1966 set 2 enlige kokke.

Overfærnik E. Pedersen oplyser (in lit. 1964), at bestanden om efteråret er 25-30 urfugle, og at der siden 1960 er sket en svag tilbagegang.

I området fra den nordlige del af Ølgryde Plantage til Sognstrup Plantage findes en bestand på 2 kokke og 3 honer. På Tavlbjerg Hede sydvest for militærets øvelsesteræn findes 4 kokke og 3 honer, og på Kjærgårds Hede ses enkelte kokke (mejerist P. Mortensen, in lit. 1963).

Både nord og syd for Hestbjerg Plantage findes mindre heder (ca. 200 ha), hvor enkelte urfugle holder til (viktualiehandler V. Madsen, in lit. 1964). – I okt. 1963 sås en flok på 12, 3 kokke og 9 honer, formodentlig et kuld (direktør H. Gadegård, in lit. 1965). – Den faste bestand i området er gået noget tilbage, efter at plantagen er vokset op, men på heden er dog set op til 15 fugle (repræsentant S. H. Sørensen, in lit. 1963).

Idom.

Mellem Blæsbjerg og Idom findes et stort sammenhængende hedeområde (ca. 300 ha). På denne hede, samt i mindre hede- og moseområder i nærheden findes en fast bestand af urfugle. Terrænet er meget rigt på bær, bl. a. tyttebær og blåbær.

Gårdejer Jens Jensen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der i foråret 1966 sås 3-5 kokke og enkelte honer på spilleplads. – I jagttiden ser man undertiden flokke på op til en snes urfugle (oplyst af flere, bl. a. medhjælper H. B. Larsen, in lit. 1963).

Gl. Råsted Hede.

På hederne vest for Gl. Råsted (ca. 200 ha) findes en mindre urfuglebestand. Den 27. april 1966 sås 3 kokke og 1 hønse på spilleplads her (egne iagtt.).

Ulfborg Plantage.

På de mindre heder i selve plantagen (ca. 150 ha) ses ofte urfugle. Den 25. april 1966 sås 2 honer (egne iagtt.). – På nogle fugtige enge lige nord for plantagen findes en fast spilleplads med 5-6 kokke (jagtconsulent L. Ahlmann Olesen, mundtl. medd. 1966).

Klovsg Plantage.

Nord for Klovsg Plantage findes mindre hedeområder (ca. 150 ha), hvoraf en del dog er tæt bevokset med bjergfyr. Syd for plantagen er så at sige al hede tilplantet (egne iagtt. 1966). Fisker A. Madsen oplyser (in lit. 1963), at han jævnligt har set flokke på 10-15 urfugle i området. Der yngler hvert år urfugle, i 1960 og 1962 sås kyllinger, og flere gange er ægskaller fundet. – Gårdejer S. Madsen og landmand P. Simonsen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der stadig er en lille bestand, således høstes enkelte spillende kokke både i 1965 og 1966. – Syd for plantagen sås den 27. april 1966 én kok (egne iagtt.), men terrænet huser næppe mere end nogle enkelte fugle.

Ved Madum Å fandtes endnu i slutningen af 1950-erne en spilleplads, og man så ofte store flokke på træk mellem Sdr. Vosborg Hede og Klovsg. I de senere år er kun set enkelte fugle, og spil høres ikke mere (landmand P. Lillelund, in lit. 1965).

Rejkær Plantage.

Øst og syd for Rejkær Plantage er store områder blevet opdyrket og tilplantet, men her findes endnu (1966) 300-400 ha hede. Gårdejer Axel Lovsdal oplyser (mundtl. medd. 1966), at der stadig findes spilleplads med 3-6 kokke øst for plantagen. Fuglene var forsvundet i en kort årrække, men dukkede atter op for få år siden.

Tiim.

Nord for Tiim er kun et mindre hedeareal (ca. 100 ha) tilbage. Endnu i 1963 var der urfugle i dette område (slagtermester C. Pedersen, in lit. 1963), men i 1964 sås ingen fugle på de gamle spillepladser (slagtermester C. Østergård, in lit. 1964).

Kronhede.

Nord for Torsted Plantage findes ca. 350 ha hede med en mindre bestand af urfugle. Den 27. april 1966 sås 3 kokke og 2 honer på spilleplads (egne iagtt.).

Gammelby.

Ved Gammelby øst for Torsted fandtes tidligere urfugle, men efter at åen er blevet reguleret og moserne udtørret, er den faste bestand forsvundet, og i de senere år er kun set enligt strejfende fugle (vognmand P. Damtoft, in lit. 1963).

Hoverdal Plantage.

Omkring Hoverdal Plantage findes en del hede tilbage, nemlig 3-400 ha nord og nordøst for plantagen, og ca. 100 ha syd for denne. Større åbne lyngarealer mangler dog, idet selvsåede fyrretræer og enebuske vokser tæt mange steder. Nordøst for plantagen er store områder blevet tilplantet i de senere år.

Nord og nordøst for plantagen findes en lille bestand af urfugle. I 1962 var der et kuld ved Gejl (7 fugle set den 14. okt.). I 1965 sås 7, hvoraf 4 var kokke. 3-4 fugle ses jævnligt (J. K. Olesen, in lit. 1966). – På heden nordøst for plantagen ses ca. 10 fugle årligt. I 1959 var der et kuld på 8-10 kyllinger (landmand J. M. Nielsen, in lit. 1961).

Syd for plantagen findes en lille bestand. Købmand J. E. R. Villenstein oplyser (in lit. 1963), at der lige syd for plantagen jævnligt ses 3-5 fugle, og lidt sydligere ses ofte op til 7-8 fugle. Nær Hvingel kan man hvert efterår se enkelte kokke.

På nogle mindre hedearealer øst for He er urfuglen gået meget tilbage. Handelsmand A. Rindum oplyser (in lit. 1965), at der i 1959 var et kuld på 9 kyllinger, i 1963 et kuld på 3, i 1964 sås enkelte gamle kokke, og i 1965 sås kun én kok. Jagtconsulent L. Ahlmann Olesen oplyser (mundtl. medd. 1966), at der muligvis stadigvæk findes en spilleplads med enkelte kokke.

Nørre Omme Bakker.

Dette område er nu næsten helt tilplantet, og der findes kun ca. 150 ha hede tilbage. I årene 1948-1956 var der mange urfugle, men siden er bestanden gået meget tilbage, og i de senere år er i yngletiden kun set enkelte fugle. Tidligere fandtes urfuglen i områderne både nord og syd for bakkerne (Agnus Vestergård in lit. 1961).

Heder øst for statsskovdistriktet.

Nord for Agerfeld har i årene 1953–1960 hvert år været 1–2 kuld. Siden har urfuglen næppe ruget hvert år (P. Pedersen, in lit. 1965).

Hederne syd for Vind stationsby er indskrænket meget i de senere år og omfatter idag blot 50–100 ha. Tidligere sås flokke på op til 20 urfugle, men nu ses meget få (viktualiehandler Chr. Andersen, in lit. 1964).

En stor del af heden ved Nørhede er nu opdyrket og tilplantet, men her findes stadig ca. 150 ha lyng. Bestanden har været i tilbagegang, men der yngler stadig enkelte par, og om efteråret kommer mange på strejf (medhjælper H. K. Damgård, in lit. 1963).

Hederne nord for Ørnvej omfatter omkring 250 ha, hvoraf en stor del er bevokset med selvsåede bjergfyr. Ifølge lokal landmand (mundtl. medd. 1966) findes der ikke længere en fast bestand af urfugle her, men om efteråret ses enkelte strejfende fugle.

Præstbjerg.

Omkring Præstbjerg findes ret store hedeområder på tilsammen ca. 400 ha. Området rummer en mindre bestand af urfugle. I 1962 var der 1 kuld, og i efteråret 1963 sås ofte 2 kokke og 1 hønse (snedker H. F. Bertelsen, in lit. 1964). – Den 25. april 1966 sås 3 kokke og 1 hønse på spilleplads (egne iagt.).

Tavlborg Hede.

Ved Tavlborg Høje mellem Vinding og Avlum fandtes tidligere hede med urfugle. E. Torp Pedersen oplyser (in lit. 1966), at han den 30. dec. 1944 så 4–5 urfugle her. Siden er så at sige al hede opdyrket og tilplantet. – Endnu i 1960 sås jævnligt urfugle i området, men siden er ingen set (tømmer V. Kristensen, in lit. 1963).

Tihøje Hede.

I 1943 oprettedes til støtte for urfuglebestanden et reservat omfattende godt 200 ha. Området består af lynghede, hovedparten ret tør og højtliggende, men også stedvis med fugtige partier. Heden er åben og rig på bær (især tyttebær). I 1965 blev ca. 20 ha lyng afbrændt. Mod sydvest grænser reservatet op til Rødinglund Plantage. Mod vest og nord fandtes tidligere store hede- og moseområder, men en væsentlig del af disse er nu udtørret og opdyrket, således at der idag uden for selve reservatet kun findes ganske små arealer egnet urfugleteræen. I selve reservatet er al jagt forbudt, og jagt på urfugle er desuden forbudt på de tilgrænsende arealer (knap 600 ha).

Selv om betingelserne i reservatet synes gunstige, er bestanden af urfugle gået stadig tilbage. Købmand A. Isager Jensen oplyser (in lit. 1963), at han siden slutningen af 1940-erne har drevet jagt på et hedeareal nord for reservatet. De første år var der en god bestand, men efterhånden som de velegnede arealer forsvandt, gik bestanden tilbage. Endnu i efteråret 1962 blev der set en flok på 8 gamle kokke på en stubmark, men det år blev der næppe udrug et kuld. Bortset fra denne flok er der i de senere år kun set enkelte urfugle i området. – Forstassistent A. Fuglsbjerg oplyser (mundtl. medd. 1966), at den faste bestand i de senere år kun har været enkelte fugle, og der er næppe hvert år blevet udrug et kuld i reservatet. – Den 28. april 1966 sås én spillende kok i den nordlige del af området (egne iagt.).

Helmosedal, Fjaldhøj og Væggerskilde.

Her fandtes tidligere store heder med urfugle, men områderne er nu næsten helt opdyrket, og der er ikke længere tale om faste bestande af urfugle.

P. Schou oplyser (in lit. 1961), at der på Helmosedal Hede indtil for få år siden var en del urfugle, men nu er heden opdyrket, og der ses kun enkelte strejfende fugle.

På Fjaldhøj Hede sås omkring 1940 flokke på 30–40 urfugle. Endnu i 1960 sås en del fugle, men siden er heden opdyrket og fuglene forsvundet (mekaniker A. Lund, in lit. 1964). – Så sent som i 1961 sås ca. 20 urfugle i området (landmand P. V. Andersen, in lit. 1961), men det har utvivlsomt været en flok på strejf.

Ved Væggerskilde fandtes en fast bestand indtil ca. 1960, men siden er urfuglene forsvundet (medhjælper E. Smedegaard, in lit. 1963).

Trehøje.

I områderne omkring Trehøje fandtes tidligere meget store heder, som omkring 1920 omfattede mindst 2000 ha. Op til de seneste år har man foretaget opdyrkning og tilplantning, således at der idag kun findes hede omkring Trehøje (4–500 ha i 1966), øst for Møltruphede (under 100 ha) og øst for Barde Plantage (ca. 50 ha).

Den tilbageværende del af Trehøje Hede er stadig et godt urfugleteræen. Mod øst grænser heden op til Timring Plantage, og herfra har bjergfyr bredt sig ud over mindre lyngarealer. Størstedelen af heden er dog åben, kun med spredte klynger af nåletræer, og der er en rigdom af bærplanter, især tyttebær.

Indtil for få år siden var Trehøje Hede et af de områder i Jylland, som rummede den tætteste bestand af urfugle. Speditør Knud Axelsen har givet meget udførlige oplysninger (in lit. 1961, 1963, 1965) om urfuglens forekomst, særlig i den vestlige del af området. Indtil ca. 1960 sås flokke på op til 30 urfugle, undertiden næsten 50. Hvert år sås flere ungekulde. Siden er bestanden gået meget tilbage. Endnu i 1962 sås dog om efteråret daglig 20–40 fugle enkeltvis og i småflokke. I 1964 sås på enkelte dage op til 10 urfugle, mest gamle kokke, og i sept. sås et kuld kyllinger. Kun ganske få hønse er blevet iagttaget i de senere år, og Knud Axelsen (med flere) mener, at tilbagegangen skyldes kokkenes overtal. Den vigtigste årsag er dog formodentlig opdyrkningen af omliggende hedeområder, og man må formode, at de store flokke af kokke stammer fra nærliggende urfugleteræner.

I 1963 sås 10–12 fugle i området (Knud P. Nielsen, in lit. 1965). – Pastor Jon Graver oplyser (mundtl. medd., in lit. 1966), at der i 1965 sås 6–7 kokke på spilleplads. I foråret 1966 spillede 3 kokke enkeltvis i en mindre del af området. 2 hønse iagttoges i spilletiden, og i oktober sås et kuld på 3 hønse og 1 kok. – Den 28. april 1966 sås 4–5 spillende kokke på den centrale del af heden, men flere områder blev ikke undersøgt (egne iagt.). – Forstassistent A. Fuglsbjerg mener (mundtl. medd. 1966), at forårsbestanden er ca. 10 kokke.

Barde Sandet.

Øst for Møltrup Hede og omkring Barde Sandet fandtes tidligere en stor urfuglebestand. Bortset fra ganske små lyngarealer er al hede nu opdyrket og tilplantet, og bestanden af urfugle er meget lille og ustabil.

Grosserer B. H. Madsen oplyser (in lit. 1964), at han ikke har set urfugle i de sidste 3 år. – Arbejdsmand Chr. F. Olesen oplyser (in lit. 1964), at man tidligere

kunne se 30-40 kokke i flok, men nu ses kun enkelte. - Gårdejer R. Vesterager oplyser (in lit. 1966), at der hvert år udruges mindst et kuld kyllinger, således både i 1964 (en flok på 11) og 1965.

Birkmose og Kirsebærmose.

I Birkmose, ca. 5 km øst for Moltrup Hede fandtes indtil begyndelsen af 1950-erne hvert år ynglende urfugle, men i de senere år er der kun set enkelte strejfende fugle i området. I 1965 sås en gammel kok. En del af mosen ligger uberørt, men der er planer om opdyrkning (tømmerhandler Johs. Iversen, mundtl. medd. 1966).

I Kirsebærmose syd herfor fandtes tidligere (Westerskov 1943) urfugle, men arten har ikke ynglet i flere år. Kun enkelte strejfer ses nu og da (gårdejer A. Dieckmann, mundtl. medd. 1966).

Bestandens størrelse og jagten i Nordvestjylland.

Den samlede urfuglebestand i Nordvestjylland kan naturligvis kun anslås med stor usikkerhed. Af ovenstående oplysninger synes det imidlertid at fremgå, at forårsbestanden i årene 1962-1966 har været omtrent følgende i de forskellige områder:

Vosborg - Stråsø - Vind	100-150
Bur - Navr - Nørre Felding - Idom - Gl. Råsted m.v.	40-50
Ulfborg Plantage - Klovsig Plantage - Rejkær Plantage - Tiim - Kronhede	20-30
Hoverdal Plantage - He - Nørre Omme Bakker	15-20
Agerfeld - Præstbjerg - Nørhede - m.v.	10-15
Tihøje - Trehøje - Barde Sandet	20-30
Ialt	205-295

Man må således regne med en forårsbestand på ca. 250 urfugle.

For perioden 1958-1964 foreligger oplysninger om 136 urfugle nedlagt i Nordvestjylland. De fordeler sig således på årene: 1 i 1958, 32 i 1959, 30 i 1960, 34 i 1961, 22 i 1962, 10 i 1963, 7 i 1964.

I vildtreservaterne er urfuglen fredet, men en del fugle er nedlagt i nærheden heraf. De 134 fugle er nedlagt i følgende områder:

Klosterhede - Kronhede	2
Bur - Navr	4
Idom - Hestbjerg - Nørre Felding	33
Omkring Vind Kirkeby og Stationsby	21
Gl. Råsted - Sønder Vosborg	3
Madum Å	2
Tiim - Rejkær - Torsted - Hoverdal - He	19
Området mellem Hoverdal Plantage og Nørre Omme Bakker	9
Ørnvej - Præstbjerg	6
Væggerskilde m.v.	4
Taulborg Hede	1
Omkring Tihøje Hede	1
Trehøje	23
Barde Sandet	6
Birkmose	2

Vildmoserne

Lille Vildmose.

Lille Vildmose er det eneste urfugleterræn i Himmerland, og idag findes arten kun i den sydlige del af den oprindelige Vildmose. Her findes ca. 2400 ha mose, hvoraf hovedparten ejes af lensgreve H. C. Schimmelmann. Denne mose udgør sammen med Tofte Skov et vildtreservat, som er omgivet af et vildthejn. I selve reservatet er mosen endnu helt uberørt med vidtstrakte åbne lyngarealer med rige bærforekomster (især tranebær og revling, men også muldebær). I områderne udenfor vildthejnet foregår stadig vandstandssænkning; således er nogle store moser sydvest for reservatet idag næsten helt afvandede, og vandstandssænkningen har bevirket, at områderne umiddelbart nord for reservatet, samt områderne langs reservatets grænser, er blevet fattigere på bær og efterhånden tilgroet med træer, og i selve reservatet er mosen sunket noget sammen i de senere år.

I begyndelsen af 1940-erne rummede Lille Vildmose en meget stor bestand af urfugle. Skovfoged H. P. Larsen oplyser (mundtl. medd. 1966), at man regnede med en bestand på ca. 200 fugle. Siden er bestanden gået jævnt tilbage, måske på grund af de ovennævnte ændringer i terrænet udenfor reservatet. Endnu i slutningen af 1950-erne fandtes i den sydvestlige del af reservatet en spilleplads med 6-7 kokke. - Assistent Anders Wulff oplyser (mundtl. medd. 1966), at urfuglene indtil 1960 ofte sås i moserne sydvest for reservatet, undertiden i flokke på 10-20 fugle.

Skovfoged H. P. Larsen oplyser, at der idag kun findes spillepladser i den nordlige del af reservatet, særlig omkring Tofte Sø, hvor man på de største pladser ser 3-4 kokke sammen. Den samlede bestand om foråret er 20-25 fugle, og om efteråret overstiger bestanden næppe 50 fugle. Tidligere sås ofte flokke udenfor yngletiden, men nu ser man i reglen højst 3-4 fugle sammen. I reservatet har man siden begyndelsen af 1950-erne fredet urfuglene.

I den nordlige del af den oprindelige Vildmose findes stadig store mosearealer (ca. 1000 ha i 1966). Store områder udnyttes stadig til tørveproduktion, og i de fleste øvrige områder er mosen dækket af tætte kratkove. Som følge af vandstandssænkningen er bærrene gået meget tilbage, således at områderne idag, trods det ret store areal, ikke er egnede til urfugle. Formand E. Rolandsen oplyser (mundtl. medd. 1966), at han i mange år ikke har set urfugle i denne del af Lille Vildmose.

For perioden 1958-1964 foreligger kun oplysninger om 1 nedlagt urfugl (1958 vest for reservatet).

Store Vildmose.

Urfuglen var tidligere vidt udbredt i hede- og moseområderne i Thy og Vendssyssel. I dette århundrede har urfuglen dog kun haft fast tilhold i Store Vildmose og nærliggende moseområder. Fra Lundegårds Mose ca. 10 km vestligere forsvandt urfuglene efter en stor brand i 1920 (jagtkonsulent M. Jessen Holm, in lit. 1963).

Store Vildmose var oprindelig Danmarks største sammenhængende højmoser, omfattende 60-70 km². Idag er hovedparten af mosen afvandet. Således er hele den sydlige og centrale del omdannet til agre og græsflader, og egentligt mose-terræn findes idag kun i den nordlige del, langs vestkanten, samt i et mindre område i den sydøstlige del. Disse rester af mosen har lige op til idag undergået store forandringer. Der foregår stadig en stor produktion af tørvemuld (i det sydøstlige område, samt i mindre målestok i den nordlige del). I de endnu ubørte dele har de senere års vandstandssænkning bevirket, at mosen er sunket sammen. Endnu i begyndelsen af 1960-erne fandtes i den nordlige del meget rige bevoksninger af bær, bl. a. muldebær, men først og fremmest tranebær, men i de sidste par år er muldebærrene forsvundet og tranebærrene næsten forsvundet (formand Gunnar Jensen, mundtl. medd. 1966). Samtidig har birk og pil bredt sig ud over mosen, og i visse områder har man foretaget tilplantning, således at de forhen åbne moseområder mange steder er dækket af tætte kratkove.

I Biersted Mose i den sydlige del af området forsvandt urfuglene omkring 1950 (cykelhandler Thorngren, mundtl. medd. 1966). I områderne nord for Nørhøne længere mod øst forsvandt urfuglene fra spillepladserne omkring 1950-55. Endnu 1962 sås en enlig kok, men siden er ingen fugle set (cykelhandler Ejnar Ottesen, mundtl. medd. 1966).

I den nordlige del af Store Vildmose, mellem Grishøjgård og Blåsiggård findes stadig moseområder (3-400 ha), men uden større åbne arealer. Formand Gunnar Jensen oplyser (mundtl. medd. 1963 og 1966), at man endnu i slutningen af 1950-erne kunne se mange urfugle i området. Der var flere faste spillepladser, og om efteråret og vinteren kunne man på marker i nærheden se flokke på op til 30 fugle. I disse år blev der endnu skudt en del fugle. I 1960-62 kunne man endnu se ret store flokke, men derefter gik bestanden meget hurtigt tilbage. I 1963 sås 2 kokke og 1 høne på spilleplads, og siden er ingen fugle iagttaget. Fuglenes forsvinden faldt sammen med en voldsom nedgang i mængden af tranebær.

Landmand Åge Jørgensen oplyser (in lit. 1964), at der i efteråret 1962 sås en flok på 12 (2 voksne og 10 kyllinger) i engene længere mod øst. I december var der stadig 9 i flokken, og i foråret 1963 sås 2-3 fugle på spilleplads nær Grishøjgård. Siden er ingen set i området. Omkring 1955 kunne man endnu se 10-12 kokke på en spilleplads i den nordligste del af mosen.

I den vestlige del af Store Vildmose findes stadig store moseområder, som dog er tæt bevokset med træer. Området omfatter mindst 500 ha. Kammerherre Ove Skeel oplyser (in lit. 1961, mundtl. medd. 1966), at der endnu i 1961 fandtes en del fugle. I de senere år har man ikke set spillepladser, og kun enkelte fugle er iagttaget.

Bestanden i Store Vildmose er idag højst nogle enkelte fugle, og der er næppe nogen tvivl om, at arten om få år vil være helt forsvundet fra området.

For årene 1958-1964 foreligger kun oplysninger om 4 nedlagte urfugle (1 i 1958, 1 i 1961, 2 i 1962).

